

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**M.Ö. III.-II. BİNLERDE MEZOPOTAMYA-ANADOLU
KAVİMLERİNİN DİNİ İNANÇ VE ADETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Safiye ÖZMEN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK**

Ankara - 2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**M.Ö. III.-II. BİNLERDE MEZOPOTAMYA-ANADOLU
KAVİMLERİNİN DİNİ İNANÇ VE ADETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Safiye ÖZMEN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK**

Ankara - 2010

ONAY

SAFİYE ÖZMEN, tarafından hazırlanan “M.Ö. III.-II. BİNLERDE MEZOPOTAMYA-ANADOLU KAVİMLERİNİN DİNİ İNANÇ VE ADETLERİ” başlıklı bu çalışma 25/03/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/ oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Eskiçağ Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

.....

Unvanı, Adı Soyadı (Başkan)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN

İmza

.....

Unvanı, Adı Soyadı
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

İmza

.....

Unvanı, Adı Soyadı
Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

ÖNSÖZ

Toplumlar arasındaki ilişkiler tarih öncesi devirlere kadar uzanmakta ve bu ilk ilişki ise yalnız arkeolojik buluntularla belirlenebilmektedir.

Anadolu ve Mezopotamya Uygarlığı gibi iki büyük Uygarlık arasındaki kültürel münasebetlerin nasıl başladığı konusunda arkeolojik kazıların yanında Anadolu'nun yazı ile tanışmasıyla birlikte yazılı kaynaklar vasıtasıyla daha detaylı bir şekilde bilgi edinebilmek mümkün olmuştur.

Anadolu ve Mezopotamya arasındaki kültürel münasebetleri anlamamız için Kültepe tabletlerinin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu tabletlerden Anadolu'nun siyasi durumu hakkında bilgiler öğrenmemizin dışında, yerli halk ile Asurlu tüccarlar arasındaki borç mukavelelerinde önemli günlerin tarihlendirilmesi sebebiyle manevi inanç sahalarını oluşturan tanrı inançlarını, hangi tanrılara tapınım göstermiş oldukları ve hangi bayramları kutladıklarını anlayabilmekteyiz.

Anadolu ve Mezopotamya gibi büyük iki coğrafyanın üzerinde yaşayan insan yaşantılarının birbirlerini nasıl etkilediklerini, bu etkileşim sonucu dini anlayışları, inanç sistemleri, tanrıları, evren ve yaşam hakkındaki görüşlerini incelemek amacıyla "M.Ö. III-II. Binlerde Mezopotamya-Anadolu Kavimlerinin Dini İnanç ve Adetleri" isimli bir tez hazırlamaya danışman hocam Sayın Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK ile karar verdik. Eskiçağ tarihinde çok önemli bir yere sahip olan iki uygarlığın birbirleriyle olan münasebetlerini üç bölümde ele aldık.

Tezimizin birinci bölümünde, Mezopotamya Kavimlerinin dini inanç ve adetleri başlığı altında Sumer ve Sami Kavimlerinin dini inanç ve anlayışları ele alınarak, tanrılar, tapınaklar, evren ve insanın yaratılışına dair inanç sistemleri ile ölüm kavramı ve öteki dünya inançlarının dini adetlerinin oluşumuna etkisi, dini ayinler, kurban kesme ve sunma, kehanet, fal ve büyücülük konularından bahsedilmektedir.

Tezimizin ikinci bölümünü ise, Anadolu Kavimlerinin dini inanç ve adetleri başlığı altında Hatti, Hurri ve Hititlerin din anlayışları ele alınarak tanrılar, tapınaklar, evren ve insanın yaratılışına dair inançları ile ölüm kavramı ve öteki dünya inançlarını ayrıca dini adetlerin oluşturan dini ayinler, kurban kesme ve sunma, kehanet, fal ve büyücülük konularından bahsedilmektedir.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünü ise; Mezopotamya-Anadolu Kavimlerinin dini inanç ve adetlerinin karşılaştırılması başlığı altında iki coğrafyanın tanrılar alemi, tapınaklar, dini ritüelleri olan kurban kesme ve sunma, büyü, bayram ve festivaller ile ölü gömme adetleri karşılaştırılarak işlenmiştir.

Çalışmamızda Mezopotamya ve Anadolu kültürleri mukayeseli bir şekilde hazırlamaya çalışmış olup, zamanın sınırlı oluşu sebebiyle Eskiçağ tarihine damgasını vuran Mezopotamya ve Anadolu gibi iki büyük Uygarlığın kültürel münasebetleri konusunun ileri zamanlardaki çalışmalarında daha genişletilmiş olarak değerlendirilecektir.

Bu çalışma esnasında bana her konuda destek veren, çalışmamıza ilk başladığımız zamandan itibaren beni değerli bilgileriyle yönlendiren çok değerli hocalarım Prof. Dr. İlhami DURMUŞ, Prof. Dr. Salih ÇEÇEN ve danışmanım Sayın Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK'e, ve özverisini benden hiç esirgemeyen başta anne ve babam olmak üzere tüm aileme teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANÇ VE ÂDETLER.....	9
I. SUMER DİNİ	9
A. Sumer Tanrılar Âlemi	10
1. Gök Tanrısı Anu	14
2. Yeryüzü Aleminin Tanrısı Enlil (veya Ellil)	15
3. Sular ve Yer altı Aleminin Tanrısı Enki	18
B. SUMER DİN GÖREVLİLERİ.....	20
1. Yüksek Rahipler; Enu'lar (Patesiler, Lugal Kalmalar), Prensler ve Sangu'lar.....	20
2. Sahirler, Kahinler, İlahiciler	22
3. Maşmaşlar, Kalular, Ahipular	22
C. Sumer Tapınakları.....	23
II. SUMER DİNİ İNANÇLARI.....	26
A. Sumer'de Yaradılış İnancı.....	26
1. Kainatın Yaradılış Efsanesi	26
2. İnsanın Yaradılışı	31
B. Cennet-Cehennem İnancı	32
C. Ölüm ve Ahiret İnancı	35
III. SUMER DİNİ ADETLERİ.....	39
A. Dini ayinler	39
B. Kurban Kesme ve Yiyecek Sunma	40
C. Fal ve Büyü	42
IV. SAMİ KAVİMLERİNİN DİNİ.....	44
A. Tanrılar Âlemi	44

B. Tapınaklar	45
V. SAMİ KAVİMLERİNİN DİNİ İNANÇLARI.....	48
A. Kainatın Yaratılışı	48
B. İnsanın Yaratılışı	50
C. Ölüm ve Ahiret İnancı	51
VI. SAMİ KAVİMLERİNİN DİNİ ADETLERİ.....	53
A. Dini ayinler	53
B. Kurban Kesme ve Sunma	54
C. Kehânet ve Büyü	54

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA DİNİ İNANÇ VE ÂDETLER

I. HATTİ, HURRİ VE HİTİTLERİN DİNİ	58
A. TANRILAR ÂLEMİ.....	67
1. Ana Tanrıça	67
2. Gök Tanrısı	68
3. Hitit Pantheonuna Anadolu Dışından Gelen Tanrılar	70
B. TAPINAKLAR	72
1. Yazılıkaya Açık hava Tapınağı	73
2. Büyük Tapınak	74
3. İnandıktepe Tapınak	75
C. DİN GÖREVLİLERİ	76
II. HATTİ, HURRİ VE HİTİTLERİN DİNİ İNANÇLARI.....	78
1. Kainatın Yaratılışı	78
2. İnsanın Yaratılışı	79
3. Öteki Dünya İnancı	81
III. HATTİ, HURRİ VE HİTİTLERİN DİNİ ADETLERİ.....	83
1. Dini ayinler	83
2. Kurban Kesme ve Sunma	90
3. Kehânet ve Fal	92
4. Büyücülük	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ESKİ ANADOLU' DA VE ESKİ MEZOPOTAMYA' DA DİNİ İNANÇ VE
ÂDETLERİN MUKAYESESİ

I. TANRILAR ÂLEMİ.....	97
II. TAPINAKLAR.....	99
III. ÖLÜ GÖMME ADETLERİ.....	101
IV. DİNİ AYINLER.....	103
V. KURBAN KESME VE SUNMA.....	104
VI. KÂHİNLİK VE BÜYÜ.....	105
SONUÇ	106
KAYNAKÇA.....	109
ÖZET.....	114
ABSTRACT	116

GİRİŞ

Helenistik devirlerden beri “ Anatolia” olarak literatüre geçen Anadolu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları tarafından çevrilmiş bulunduğu farklı kültürlerin bir araya gelmesini sağlayan bir köprü konumundadır.

Bir kavmin tarihini üzerinde yaşadığı toprakların coğrafi yapısı doğrudan etkilemektedir. Anadolu, Asya ile Avrupa'nın birleşim noktasındaki stratejik konumu nedeniyle bir köprü rolünü üstlenmiştir. Bu köprünün güney doğusunda Eski çağların bütün dünyasını teşkil eden Eski Şark, batısında ise Akdeniz Medeniyetlerine olgunluk çağını yaşatan Yunan ve Roma Medeniyetlerinin teşkil ettiği Eski Garb dünyaları bulunmaktadır.¹ Bu durum Anadolu'nun tarih öncesi çağlardan beri içinde çeşitli kültürleri barındıran bir medeniyet beşiği olmasını sağlamıştır.

Anadolu'nun subtropikal iklim kuşağında olması ve verimli topraklara sahip olması bu bölgeye pek çok kavmin göç etmesine neden olmuştur. Bunun sebebi eskiden beri Anadolu toprakları üzerinde yaşayanların Eski Dünya'ya isim veren Mezopotamya, Mısır ve Ege Medeniyetleri ile münasebetlerini o devirde deniz yolu olmadığından Anadolu köprüsü üzerinden geçen karayolları ile yapabilmeleridir. Anadolu'nun bu konumu Doğu ve Batı Kültürlerinin iç içe karışıp kaynaştığı bir kültürel mozaiğin oluşup gelişmesini sağlamıştır.

Anadolu, Asya'dan batıya doğru uzanan İran platosunun devamı niteliğinde olduğundan genellikle yüksek ve dağlık bir bölgedir. Bu bölgedeki sıradağlar genellikle doğu-batı istikametinde olup kuzey ve güneye paralel uzanan dağlar ise İç Anadolu'da yüksek düzlüklerin oluşmasına sebep olmuşlardır.

¹ Kınal, 1962:1

Eskiçağ Tarihi bakımından bizim ilgimizi daha çok Orta Anadolu çekmektedir. Bunun sebebi ise; M.Ö. III. ve II. binyıl Anadolu'sunda yaşayan kavimlerin burada "Anadolu Medeniyeti"ni kurarak eskiçağ dünyasına hâkim olan Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerine alternatif olarak Anadolu Medeniyetini, Akdeniz Medeniyetleri camîasına katmış olmalarıdır.

Orta Anadolu, kuzeydeki sıradağlar ile Toroslar arasında kalan, ortalama yüksekliği bin metreyi bulan yaylaların bulunduğu bölgedir. Bu yaylaların arasını Kızılırmak, Yeşilirmak ve Sakarya nehirlerinin aşındırmaları sonucunda oluşturduğu vadiler ayırmaktadır. Burada Kızılırmak Havzası ile Tuz Gölü arasında kalan bölgede yüzlerce höyük bulunmuş olması araştırmalarımızda bu bölgenin önemini artıran niteliktedir.

Anadolu'nun siyasi yapılanmasına bakacak olursak; M.Ö. II. binyılın başlarında Anadolu'ya geldikleri kabul edilen Hititlerin nereden geldikleri konusunda kesin bir görüş olmamakla birlikte Hititler Koloni Devri'nde Anadolu'da yavaş yavaş güçlenerek bu devrin sonlarına doğru ilk defa Anadolu'da merkezi bir devlet kurmuşlardır.

Hititlerin Anadolu'da siyasi hakimiyet kurmalarında Anadolu'nun coğrafi özelliğinin sonucu olarak Hitit işgallerine karşı koyabilecek merkezi bir güç ve siyasi birlik olmaması da Hititlerin Anadolu'da siyasi hakimiyetlerini yaymalarını sağlayan bir unsur olmuştur. Eski Hitit çağının en önemli tarihsel kaynağı olan Telepinu Fermanına göre çağın ilk kralı I. Labarna olup, Ondan sonra gelen II. Labarna aynı zamanda Hattuşili adını taşımaktadır. Hattuşili'ye böyle bir ad verilmesi ise, Hattuşa'nın onun tarafından başkent yapılması ile açıklanmaktadır. Babil çivi yazısı da onun zamanında Hititçeye uyarlanmıştır. Hattuşili, Kuzey Mezopotamya'ya yani bugünkü Kuzey Suriye'ye gittiğinde, oralardan esir

olarak aldığı sanatkar ve zenâtkarlar arasında en başta katipleri de alarak Boğazkale-Hattuşa'ya getirtmiştir.

Hattuşili'den sonra devrimci bir kral olan Telepinu, döneminin en önemli özelliği hanedanın Hurri kökenli olmasıdır. Bu dönemde Hurri kültürel etkileri Anadolu'nun içlerine, Hattuşa'ya kadar ulaşmıştır. Hurrice neredeyse ikinci bir dil olmuştur.

Hurri-Mitanni Devleti'nin nüfus çoğunluğunu Hurriler oluşturmakla birlikte, pek çok yerde Sami ve Hint-Avrupa kökenli toplumlar da yoğun biçimde varlıklarını korumaktadırlar. Günümüze kadar Mitanni krallarına ait eksiksiz bir kral listesi bulunamadığı için devletin kuruluş süreci, kralların tam sırası ve iktidarda kalış süreleri kesin olarak bilinmemektedir. Bu devlet hakkındaki en erken kayıtlara Mısır'ın 18. Sülalesi zamanında Kuzey Suriye'ye yapılan seferlerin kayıtlarında rastlanılmaktadır. Mısır'daki el Amarna arşivindeki belgelerden, Hurri-Mitanni Devleti'nin 15. yüzyıl başlarında güçlü bir devlet haline geldiği anlaşılmaktadır.

Hurri-Mitanni Devleti, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da 13. yüzyılın ilk çeyreği içinde siyasi sahnedan çekilmesine karşın bıraktığı kültürel miras, yerel krallıklar ve bölgeye egemen olan Asur tarafından sahiplenilmiştir.

Ege göçlerinden sonra Anadolu'da ortadan kalkan Hitit ve Mitanni büyük devletlerinin yerini Frig ve Urartu devletleri almıştır. Mezopotamya'da ise Büyük Kassit (III. Babil) Devletinin yerini Asur Devleti ile birçok Arami kabilelerinin kurduğu şehir devletleri almıştır. Bunlardan Urartu ve Frig Devletleri nüfuz sahası arasında kalan Kayseri ile Malatya arasındaki bölgede ise Hitit Devleti'nin devamı olan bir takım küçük prenslikler bulunmaktadır. Bunların isimleri Tabal, Que, Meliddu (Malatya), Kummuh, Gurgum, Sam'al, Kargamıştır.

Geç Hitit Dönemi Uygarlığına genel bir bakış sergilersek; Geç Hitit Devletleri'nin bir çoğunda kral adlarının Hitit İmparatorluk dönemindeki kral adlarının değişikliğe uğramış biçiminde olduğunu görebilmekteyiz. Şüphesiz bu durum Geç Hitit Şehir Devletleri'nin kendilerini Hititlerin varisi saymalarından ileri gelmekteydi. Yazı sistemlerinde de milletler arası yazı olarak H-H (Hitit Hiyeroglif) yazısının kullanıldığını görmekteyiz. Hemen hemen bütün Geç Hitit Şehir Devletlerinin mimari tarzı Hitit mimari tarzı olan Bit Hilani olup, şehir plânları da kendilerine benzemektedir. Dini inanış ve sanat etkinlikleri bakımından da Hitit Devleti'nin bir devamı niteliğinde olduğunu görmekteyiz. Bu sebeptendir ki M.Ö. XII. asırdan VII. asıra kadar olan süre zarfına "Geç Hitit" devri denilmektedir. Geç Hitit Şehir Devletleri konfederasyonlar halinde yaşamakta olup, Tabal ile Kargamış en büyük konfederasyonu teşkil ederek krallarına "Büyük Kral" ünvanını vermişlerdir. Bunlar savaşta ordularını yönetmekle görevli oldukları gibi barış zamanında ise başrahip olmaları sebebiyle tapınaklarda Tanrılara tören düzenleyerek kurban sunmaktaydılar.

Arami Şehir Devletleri: Aramiler; Asuri kaynaklarına göre takriben Milattan 1100 sene öncesine kadar bedevi ve göçebe bir halde olup hiçbir yerde hükümet kuramamış olmalarına karşın M.Ö.1080-800 senelerinde kuvvetlenerek sağlam ve iyi bir idareye sahip olmuşlardır. Haklarında edinilen bilgiye göre en kalabalık oldukları merkez Suriye'dir. Aramiler yerleştikleri kentlerin kültürüne uyum sağladıkları için dilleri dışında kendilerine özgü mimari ve sanatları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İnanç sistemleri de Suriye ve Mezopotamya etkisi altındadır. En büyük tanrıları; Fırtına Tanrısı Hadad idi. Mezopotamya kökenli Şamaş (güneş Tanrısı), Marduk (Babil'in baştanrısı) ve Sin (Ay Tanrısı, Aramice Sahr) de kutsanmaktaydı.

Mezopotamya, verimli toprakları ve uygun iklim şartları nedeniyle tarih boyunca farklı kavimlerin bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. Bu sebeple Sumer, Akad, Babil, Arami ve Asur gibi dünyanın en köklü medeniyetleri

içerisinde barındırmıştır. Bu sebeple de medeniyetin temellerini atarak bilinen ilk okur yazar topluluklara ev sahipliği yapmıştır.

Mezopotamya'da yaşayan birçok farklı kavimden ilk öne çıkan ve daha sonraki medeni oluşumların temelini atan Sumerlerdir. Gerek yazı, dil, din, fal, büyü ve mitoloji gibi alanlarda ilk öne çıkan ve bilinen toplum Sumerlerdir. "Yaratılış" ve "Tufan"a ilk kez Sumerlerde rastlanılmaktadır. Sumer döneminde Kiş, Nippur, Zabalam, Umma, Lagaş, Eridu, Uruk ve Ur zikredilmektedir. Urukagina da ilk yazılı reformları sayesinde tanınmıştır. Sumerlerin baş tanrısı konumundaki Enlil'in tapınağı Nippur'da olması sebebiyle Nippur, Sumerlerin dini başkenti sayılmaktadır.

Büyük Sumer İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Sumer birliği parçalanmış ve Ur Sülalesi'nin enkazı üzerinde iki hanedan ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri İsin Şehrinde diğeri ise Larsa'da kurulmuştur. İsin (Bahriyat), bugünkü Bağdat'ın 200 km. kadar güneydoğusunda, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin arasındaki bölgede bulunmaktadır. Kentin kurulduğu coğrafya nehir ve vadilere yakın olması sebebiyle taşıma ve sulamada bir takım avantajlara sahip olmasını sağlamıştır. İsin ve Larsa kentleri arasında rekabet ortamı içinde bir mücadele olduğu bilinmektedir. Bu mücadelenin iki nedeni bulunmaktadır.

- 1) Nippur Şehrine hâkim olmak
- 2) Basra Körfezi ticaretini elde tutmak

Bu sebeplerle başlayan mücadele Mezopotamya tarihinde ikinci binyıl başları İsin-Larsa dönemi olarak adlandırılmıştır.

M.Ö. 2000'li yılların başında Asur ve çevresinde siyasi bir birlik haline gelmeyi başaran Asurlular, kuvvetli bir devlet olmanın gereği olarak, bölgelerindeki ekonomik gücü ellerinde tutmak istemişlerdir. Önceden beri Anadolu'nun değerli madenler bakımından (altın, gümüş, bakır ve kıymetli

taşlar) önemini bilen Mezopotamya halkları, gözlerinin sürekli olarak Anadolu'ya çevirmişlerdir.

Orta Anadolu diye tabir edilen özellikle Kızılırmak'ın güneyi ile Yukarı Mezopotamya arasında M.Ö. İkinci binyılda yoğun bir ticaret ilişkisi kurulmuştur. Bu ilişki Anadolu'da pek çok Asur ticaret kolonisinin kurulmasıyla zirveye ulaşmıştır. Asurlu tüccarlar ticaretlerini karum adı verilen ticaret merkezlerinde yürütmektedirler. Bunların merkezi ve en büyüğü Kültepe'deki Kaniş Karumu'dur. Bundan başka Hahhum, Hattuş, Kaniş, Hurama, Nihriia, Purușhattum, Turhamit, Wașuşana, Eluhut, Urşu, Zalpa, Tamnia, Luhuzatia, Wașhania karumları bulunmaktadır.

Asur'dan Orta Anadolu'ya uzanan yol üzerinde ise wabartum denilen küçük konaklama birimleri bulunmaktadır. Bunları ise; Mama, Tuhpia, Ulama, Şalatuwar, Karahna, Wașhania, Zalpa, Ankuwa² oluşturmaktadır. Bu gelişkin ticaret ağı sebebiyle M.Ö. II. binyılın başlarına tekâbül eden Tunç Çağı'nın orta dönemine Asur Ticaret Kolonileri Çağı denilmiştir.

Mezopotamya-Anadolu arasındaki ticari faaliyetlerin esasını, başta kalay ve kumaş olmak üzere, çeşitli mamûl eşyalar ve süs eşyaları gibi işlenmiş emtia yanında başka yerlerden Asur'a tedarik edilen baharatın, Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'ya getirilmesi ve bunların Anadolu'da istihsal edilen altın, gümüş, bakır ve aşıum ve amutum gibi değerli madenler ile takas yöntemiyle ticaretin sürdürüldüğünü görmekteyiz.

Asur Ticaret Kolonileri Devri diye adlandırılan bu devrin Anadolu için önemi yalnız ticaretle kalmamış bu dönemde Asurluların gelişen ticari faaliyetlerini Anadolu'da başarıyla sürdüren tüccar grupları hem çivi yazısını Anadolu insanına öğretmiş hem de bıraktıkları vesikalarla o

² Gül, 1992: 44

dönemin tarihine ışık tutmuşlardır.³ Asur'un zayıflamasıyla Hammurabi önderliğindeki Babil Krallığı egemen güç olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Babil Devleti; III. Ur Sülalesi'nin sona ermesinden sonra II. binyılın ilk yarısında adı anılmaya başlayan krallık merkezlerinden biridir. Babil esas ününü M.Ö. XVIII yüzyılda hüküm süren altıncı kralı olan Hammurabi'ye borçludur. Bu döneme kadar silik kalan kent, Hammurabi ile birlikte Sümer ve Akkad mirasına sahip olarak en yüksek noktaya ulaşmıştır. Babil'de Hammurabi sülalesi iktidardayken, Orta Anadolu'da Eski Hitit Devleti kuruluşunu tamamlayarak fetihlere başlamıştır. Kısa süre sonra Önasya'daki dengeleri değiştirecek kadar güçlenen Hitit kralı I. Murşili 1595'te Kuzey Suriye ve Fırat üzerinden ilerleyerek Babil'i ele geçirip bir dönemi kapatmıştır.

Anadolu ve Mezopotamya kavimleri arasındaki ticari faaliyet dini açıdan da etkili olup, tapınakların tanrının evi olduğu şeklindeki inanç sebebiyle tapınak yapımında kullanılan iyi ahşap ve değerli madenlerin dışarıdan temininin yapılması iki kültürün özellikler Mezopotamya'nın Anadolu'yu etkilemesine neden olmuştur. İki kültürün dini inanç ve adetlerine baktığımızda; anthropomorphism (insan görünümlü) tanrı olarak adlandırılan tanrı inancının varolduğunu görmekteyiz. Bu inanç sebebiyle gerek Mezopotamya'da gerekse Anadolu'da tanrılar tıpkı insanlar gibi yedirilip, içirilmiş, giydirilmiştir. Bunlar yapılırken amaç tanrıların hoşnutluğunu kazanmak ve onların gazabından korunmaktır. Her iki toplumdaki insanların, tanrıların ölümsüzlüğünün yanında insanın ölüm karşısındaki acizliğini belirten birbiriyle bağlantı mitolojiler türemiştir. Tanrıların ölümsüz olduklarını kabul etmelerine karşın onların yediklerini, içtiklerini ve hatta hastalandıklarını dahi düşünmüşlerdir.

³ Uzunlmoğlu, 1992: 51

Anadolu ve Mezopotamya dini inanç sisteminde insanın varoluş amacını tanrıların isteklerini yerine getirmek, onları hoşnut tutmak olarak düşünmüşlerdir.

Tanrıların gök-yüzünde oturduğuna inanılmakla birlikte Anadolu ve Mezopotamya'da içinde tanrı tasvirlerinin bulunduğu, tanrılara kurbanlar ve sunular sunulan gösterişli tapınaklar yapılmış olduğunu görmekteyiz.

Anadolu ve Mezopotamya'nın dini adetleri de hemen hemen aynılık göstermektedir. Ölen kişilerin eşyalarıyla birlikte gömülmesi ve bunların öteki dünyada ölen kişiye eşlik edeceği inancından ahiret inancına sahip olduklarını görmekteyiz. Ölü gömme adetleri de paralellik göstermekle birlikte Hititler'de kralın öldükten sonra tanrı olacağı inancıyla yakıldığını bilmekteyiz.

Yeni Yıl ve çeşitli bayram merasimleri de iki toplumda benzerlik göstermektedir. Mezopotamya'da Sumerliler, tanrı Tammuz'un yerin altından çıkışını baharın müjdecisi olarak düşünerek bahar ayında bu bayramı kutlarken, Hititlerde kayıp tanrı Telepinu'nun dönüşünü kutlamışlardır. Böylece M.Ö. III.- II. Binlerde Mezopotamya-Anadolu Kavimlerinin dini inanç ve adetlerinin birbiriyle paralel olduklarını görmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA DİNİ İNANÇ VE ÂDETLER

I. SUMER DİNİ

Sumer dini ile ilgili bilgilere Mezopotamya'da keşfedilen tablet ve kitabeler ile evrenin oluşumu, toplum ve ahlâk düzeni ile ilgili fikirlerini ise günümüze kadar ulaşmış olan destanları ile ayin ve ibadet tasvirlerinden öğrenebilmekteyiz.⁴

Sumer dini çok tanrılı bir din olup, doğada görülen, hissedilen her nesnenin bir Tanrısı vardır.⁵ Sumerliler daha M.Ö.IV. binde tutemizm, animanizm gibi iptidai dini inanışları benimsememiş, tabiat kuvvetlerinin belirlediği naturizm inancına yükselmişlerdir.

Sumerliler, dini düşüncelerinde hayale yer vermemişlerdir. Olumlu düşünerek ve yaşama dair görüşleri gibi dini inançlarını da somut olaylara dayandırmışlardır. Sumerlilere göre saadet ve felaket dünyevidir. Bu dünyadaki davranışlarına karşılık öteki dünyadaki mükafat ve ceza ile ilgilenmemişlerdir. İbadetleri, ayinleri, duaları sadece dünyevi hayatla alakadardır. Sumerlilere göre ibadet, almak için vermektir. Tanrılardan beklenen de, kendilerine verilen kurban ve adaklara karşılık vermesinden başka bir şey değildir. Yapılan ibadetlere, sunulan kurbanlara karşılık tanrılardan istenilen şey hastalanmamak, parasız kalmamak ve çok yaşamak gibi bu dünyaya ait şeylerdir.

Sumer dini faniler ile ebediler arasında aşılmaz bir set kabul ederek ölmeyenler yani ebedi kalanları tanrı, ölümlüleri de fani mahluklar olarak değerlendirmişlerdir.⁶

⁴ Günaltay, 1945:109

⁵ Çığ, 2005: 13

⁶ Günaltay, 1945:110

Sumer rahip ve kutsal kişileri, tanrıları hoşnut etmek ve onlara hizmet etmek kadar, insanoğlunun gösterişli tören ve gösterilere duyduğu sevgi sebebiyle manevi bir hava sağlamak üzere de ayinler, ritüeller ve törenlerden oluşan renkli ve çok çeşitli bir toplum geliştirmişlerdir.⁷

Sumer insanının kendini tanrıların mutluluğuna adanmış yapısını dev tapınaklar, sayısız dini kitabeler, her kutsal binanın duvar kalıntıları arasında bulunan adak sunma tasvirlerinden anlayabilmekteyiz.

A. Sumer Tanrılar Alemi

Sumerliler çok tanrılı bir dini inanç sistemine sahip olup, Sumer-Babil panteonuna mensup tanrıların sayısının dört bine yakın olduğu tahmin edilmektedir. Bu tanrıların pek çoğu isimleriyle kalarak görev ve fonksiyonları tespit edilememiştir.⁸

Sumerli teologların varsayımınca, evrenin işlemlerini sağlayan şey, biçim olarak insana benzeyen, fakat insanüstü ve ölümsüz olan, ölümlülerin gözüne görünmeksizin, evreni iyi hazırlanmış plânlara ve uygun yasalara göre yönlendiren ve denetleyen bir grup canlının oluşturduğu panteondur. Gök, yer, deniz ve hava gibi büyük âlemler; güneş, ay ve gezegenler gibi belli başlı gök cisimleri; rüzgar, fırtına ve kasırga gibi atmosfer güçleri; ve nihayet yeryüzündeki ırmak, dağ ve ova gibi doğa varlıkları, kent, devlet, hendek, kanal, tarla ve çiftlik gibi kültürel varlıklar ve hatta kazma, tuğla kalıbı ve saban gibi aletler kısacası akla gelebilecek bütün kurum ve girişimler insan biçiminde yaşayan varlıklar tarafından gözetip bakılarak, yönetilip denetlenmektedir.⁹

⁷ Kramer , 2002: 152

⁸ Tosun, 1960: 263

⁹ Kramer, 2002: 154

İnsanüstü veya tabiat üstü kuvvetleri gösteren kelimelerin başına bir yıldız işareti konulmaktadır. Tanrı determinatifi olarak kullanılan bu yıldız işaretine Sumerce “an” (gök), akadca “samu” yani sema denilirdi. Fakat bu işaret aynı zamanda Sumerce “dingir” yani Tanrı manasını da vermektedir. Bu isimlendirme bize eski Mezopotamya sakinlerinin tanrısı semavi bir mahlûk olarak düşündüklerini göstermektedir. Onlara göre tanrısal kuvvetler ölümsüz olmakla birlikte, beşeri zaafıya da sahiptirler. Yani tanrılarda insanlar gibi, bir tanrılar topluluğu içinde yaşamakta, aile kurmakta, aşk ve intikam gibi hislerle hareket etmekte oldukları gibi yiyip içmekte, hastalanabilmekte ve hatta ölebilmekteydiler. Bundan dolayı da tanrıları insan şeklinde (anthropomorphe) dırlar.¹⁰Burada dikkatimizi çeken bir nokta tanrıların ölümsüz olduklarına inanılmasına karşın yine de tanrıların beslenmeleri gerektiğine inanılmakla birlikte onların ölümcül bir biçimde hastalanabildiklerine, dövüştüklerine, yaralandıklarına ve öldüklerine de inanılmasıdır.

Bazı tapınma sahnelerinde kült merkezini teşkil eden sembolün önünde insan şeklinde bir figür bulunması arkeologları bu figürün tanrı mı, yoksa rahip mi olduğu konusunda tartışmalarına yol açmıştır. Bununla birlikte bu figürler alelâde bir insan tasvirinden hiçbir ayrılık göstermemektedir. Mezopotamya’da ne hayvanlara ne hayvan resimlerine ne de yarı hayvan yarı insan şeklindeki melez varlıklara tapılmaktadır. Her ne kadar aslan, boğa, yılan şeklinde uluhiyetlere rast gelinirse de bunlar umumi prensibi bozmayacak olan tamamen ikinci derecede kalmış istisnalardır. Bu umumi prensip şudur: Bütün tanrılar insan şeklinde olup, hayvanlar ancak tanrıların sembolüdür. Melez mahluklarsa demon denen ayrı bir sınıf teşkil etmekle birlikte asıl tanrılardan sayılmamaktadırlar.¹¹

Sumerliler Tanrıları insanlardan her anlamda üstün ve güçlü tutmuşlardır. İnsanın çamurdan yoğrulduğuna ve yalnızca tek bir amaçla

¹⁰ Kinal, 1954: 120

¹¹ Landsberger, 1945:139

yaratıldığına inanmaktadırlar. İlahi etkinliklerini rahatça gerçekleştirsinler diye tanrılara yiyecek, içecek ve barınak sağlayarak hizmet etmek için yaratıldıkları inancına sahiptirler. İnsan yaşamının belirsizliklerle dolu ve güvensizlikle çevrili olduğuna tanrılarca kendilerine biçilen yazgıyı önceden bilemeyeceklerine inanmaktadırlar. Öldükleri zaman güçten düşmüş ruhun, dünyasal yaşamın kederli ve sefil bir yansımasından başka bir şey olmayan bir yaşamın sürdürüldüğü, karanlık ve kasvetli ölümler diyarına indiği inancına sahiptirler.¹²

Sumerler, iyilik ve gerçeğe, yasa ve düzene, adalet ve özgürlüğe, doğruluk ve dürüstlüğe, bağışlama ve acımaya çok değer veriyor ve doğal olarak bunların tersinden, kötülük ve yalandan, yasa tanımazlık ve düzensizlikten, adaletsizlik ve baskıdan, günahkarlık ve sapıklıktan, zulüm ve merhametsizlikten de tiksiniyorlar. Özellikle krallar ve yöneticiler sürekli olarak ülkede yasa ve düzeni kurmakla, zayıfı güçlüden ve yoksulu zenginden korumakla, kötülük ve şiddetin kökünü kazımakla övünmektedirler. Tanrılar da etik ve ahlaksal olanı, etik dışı ve ahlak dışı olana tercih ederek Sumer panteonunun hemen hemen bütün büyük tanrıları kendilerine adanan ilahilerde iyilik ve adalet, doğruluk ve dürüstlük aşığı olarak yüceltmektedirler.¹³ Ne var ki, baştanrıların etik ve ahlaklı oldukları kabul edilse de, Sumerlerin dünya görüşüne göre uygarlığın kurulması sürecinde kötülüğü ve yalanı, şiddet ve baskıyı kısacası bütün ahlak ve etik dışı davranışları tasarlayan da yine onlardır.

Sumerler, insanoğlunun ahlak dışı davranışlarının sonunda Tanrıların gazabından korunmak amaçlı onlara yalvarmalarını tıpkı ölümlü hükümdarlar gibi tanrıların çok yoğun olacağı sebebiyle ilgilenmeyeceklerini düşünmüş olsalar ki, kişisel Tanrı kavramını tasarlayarak geliştirmişlerdir. Bu her birey ve aile reisi için adeta bir tür iyilik meleği, onu var etmiş olan

¹² Kramer, 2002:166

¹³ Kramer, 2002:167

ilahi babadır. Acı çeken kişiler dua ve yakarışlarında yüreğini ona açarak kurtuluşunu onun aracılığıyla bulmaktadır.¹⁴

On beş kült şehrinin her birinin kendine mahsus büyük dünya beyi, sular beyi, gök tanrısı, güneş tanrısı, ay tanrısı, büyük yaratıcı ana tanrı, çoban ve nebatat tanrısı gibi tanrısı vardır. Bütün bu tanrıların toplamı en sade bir sentezle Sumer panteonunu teşkil etmektedir.

Sumer panteonunda ilahların tümü aynı derecede öneme sahip olmayıp, panteonun başında kral olan bir topluluk olarak düzenlenmektedir. Bu topluluktaki en önemli gruplar, “yazgıları belirleyen” yedi tanrı ile “büyük tanrılar” olarak bilinen elli ilahtan oluşmaktadır. Fakat Sumerli teologlarca panteon içinde yapılan daha önemli bir sınıflandırma, yaratıcı ilahlarla yaratıcı olmayan ilahlar arasındaki ayrımdır. Evreni oluşturan temel öğeler gök, yer, deniz ve hava olup, bütün öteki kozmik görüngüler ancak bu âlemlerden biri ya da diğerinin içinde var olabilmektedir. Dolayısıyla gök, yer, deniz ve havanın denetimini ellerinde bulunduran ilahların yaratıcı tanrılar olduğu ve bütün öteki kozmik varlıkları, hazırladıkları plan uyarınca bu dört ilahtan birinin yarattığı çıkarımı yapılabilmektedir.¹⁵

Sumer ilahlarından en önemli dört tanrısı; gök-tanrısı An, hava-tanrısı Enlil, su-tanrısı Enki ve büyük ana-tanrıça Ninhursag’dır. Tanrı listelerinin başında genellikle bu tanrılar yer alır ve önemli eylemleri birlikte yerine getiren bir grup olarak gösterilmiştir. Bu tanrılar ilahi toplantılarda ve şöenlerde baş köşede oturmaktadırlar.¹⁶

Tanrı ya da tanrıçaların her biri gök-tanrısı Anu’nun yönettiği siyasal bir toplum içinde yerlerini alarak her yıl yeni yılın kutlandığı günde, büyük tanrılar ve tanrıçalar o yıl ne olacağını kararlaştırmak için toplanmaktadırlar.

¹⁴ Kramer, 2002: 169

¹⁵ Kramer, 2002:158

¹⁶ Kramer, 2002: 159

Bu mecliste bazen tanrılardan bazılarının istemediği kararlar da alınabilmektedir. Bir tanrı bile tanrılar topluluğunun sistemine boyun eğmek zorundadır ve o yılın kaderi kararlaştırıldıktan sonra onu tanrı bile değiştirememektedir.

1. Gök Tanrısı Anu

Sumerlerin umumi tanrılarının başında Anu bulunmaktadır. Aslında Uruk şehrinin tanrısı olan Anu, Sumer teogonyasında Tanrılar kralıdır. Mukaddes hayvanı boğa olup astral rakamı 60'dır.¹⁷ Sumerlilerin Gök İlahı'dır.

An'ın asıl tapınma mekanının bulunduğu kent devletine Erek denilmektedir. Sumer tarihinde baskın siyasal bir rol oynayan bu kentte, İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce bir Alman kazı ekibi M.Ö. 3000 civarına, yani yazının icadından pek uzun olmayan bir zaman sonrasına tarihlenen yarı-resimyazısı işaretleriyle yazılmış yüzlerce kil tablet çıkartmışlardır. Sumer'de binyıllar boyunca Anu'ya tapılmaya devam edilmiştir.¹⁸

Anu, Sumer yazısıyla tek bir yıldızla ifade edilmektedir. Diğer tanrılar ise, onun semavi ordusunu teşkil etmektedirler. Bütün tanrılar "emirleri ile gökyüzünün ve yeryüzünün temelini oluşturan" Anu'ya itaat etmektedirler. Tufan menkıbesinde; "*Tanrılar büyük tufandan korktukları zaman, Anu'nun göğüne kaçmış, sarayının etrafındaki duvarlar üzerinde köpekler gibi yatmışlardır. Tanrılar ancak tufandan kurtulan Ut-Napiştim'in gemisinin oturduğu Nitsir Dağı tepesinde kendilerine sunduğu kurbanların kokusunu duydukları zaman kalkabilmişlerdir*" diye bahsedilmektedir.¹⁹

Anu; tanrılarının babası, en büyüğü olmakla birlikte Sumerliler arasında görevi ve rolü pek erkenden oğlu Enlil'e geçmiştir. Sumerlilerin

¹⁷ Kinal, 1954: 120

¹⁸ Kramer, 2002:160

¹⁹ Günaltay, 1945:116

Gök Tanrısı Anu, büyük ilahlık rolünü oğluna bırakarak sahneden çekilmiştir.

2. Yeryüzü aleminin tanrısı Enlil (veya Ellil)

Metinlerde Ellil olarak da anılan Nippur şehrinin tanrısı Enlil Sumerlilerin en büyük tanrısıdır. Astral rakamı 50'dir. Hava Tanrısı olup, fırtına ve boralara hakimdir. Geçmişte hava ve yeryüzü tanrısı iken, yavaş yavaş Anu'nun yerine geçmiş, onun ilahlar babası unvanını alarak Sumerlilerin en büyük tanrısı olmuştur.

Enlil, babası Anu'nun aksine, beşeri faaliyetlerde aktif rol oynamıştır. Enlil, pantheonadaki yaratıcı unsuru temsil etmekte olup, gökyüzünü yeryüzünden ayırarak "toprağın tohumunu" besleyen, insanoğlu için "ne gerekli ise" getiren ve yeryüzünde bolluk yaratan tanrıdır.²⁰ Kazmanın, bu değerli tarım aletinin yapılışını ve kutsanmasını anlatan mitte;

*Efendi, verdiği nimetlerin gerçek yaratıcısı olan
Karaları değiştirilmeyen Efendi,
Topraktan ülkenin tohumunu filizlendiren Enlil,
Yerden göğü ayırmayı düşündü,
Gökten yeri ayırmayı düşündü.
Ortaya çıkan varlıkların büyümesi için,
"Gök ile yerin kemiği"nde (Nippur)... yaydı.²¹*

Anlatıldığı üzere Enlil, en üretken niteliklerin hepsinin, özellikle insan ve hayvan için önemli olan bitkilerin tasarlanmasından sorumludur. İnsanlar tarafından kullanılan tarımsal aletlerin ilk örnekleri olan kazma ve sabana biçim veren Enlil'in kendisidir.

Enlil, koca dağlar'la çiftleşen ve onları, insana gereksindiği her şeyi yiyecek ve barınak biçiminde sağlayan iki kardeş olan Emeş (Yaz) ve

²⁰ Bratton, 1995: 36

²¹ Kramer, 2001: 103

Enten'in (Kış) tohumlarıyla dölleyen Enlil'dir. Bu durumu da Enlil'in uygar yaşamla söylemek istediği bir ilahide şöyle açıklanmıştır:

*Koca dağ Enlil olmaksızın,
Hiçbir kent kurulmaz, hiçbir ev yapılmazdı,
Hiçbir ahır kurulmaz, hiçbir ağıl çatılmazdı
Hiçbir kral başa geçmez, hiçbir en-rahip doğmazdı,
Hiçbir lumah-rahip, hiçbir nindingir-rahibe koyun kehanetiyle
seçilmezdi,*

*İşçilerin ne idarecisi, ne denetçisi olmaz,
Irmaklar coşkun suları dolup taşmazdı (?)
Denizden gelişleri düz, "kuyrukları" uzun olmazdı,
Deniz cömert hazinesini seve seve üretmezdi,
Denizin balıkları sazlıklara yumurta bırakmaz,
Göğün kuşları engin yeryüzüne yuva kurmazdı,
Gökyüzünde yağmur yüklü bulutlar ağızlarını açmaz,
Tarlalar ve çayırlar zengin tahılla dolmazdı,
Bozkırın gururu ot ve bitkiler boy atmaz,
Bahçelerdeki koca "dağ ağaçları" meyve taşımazdı,
Koca Dağ, Enlil olmaksızın.²²*

Teogonya'ya göre bütün mahlûkatın mukadderatını Enlil tayin etmektedir. Enlil her şeyi yöneten, her şeyi araştıran, derinden saygı duyulan bir tanrıdır. Mekanını da en soylu, en ruhani ve insani değerlerin bekçisi, kutsal kenti Nippur'daki "Gökyüzü ve Yeryüzünün Kemiği" adı verilen tapınakta kurmuştur. "Dağ Evi" olarak da bilinen tapınağa efendiler ve prensler kurbanlar ve duacılar getirdikleri gibi bütün yabancı ülkeler bu şehre ağır vergi ödemektedirler. Enlil olmasaydı kentler, ahırlar, krallar ve baş rahipler, dünyevi memurlar, sulama ve taşkınlar olmayacağı gibi, balık

²² Kramer, 2001: 14-15

ve kuşlar, yağmur ve bitkiler, insanın ve hayvanın üremesi de olamayacaktır.²³

Fırtına ve gök gürültüsü tanrısı Enlil, tanrıların isteklerinin baş uygulayıcısıdır. Her Yeni Yıl'da alınan kararlara göre verilen cezaları ve kararlaştırılan yıkımları da o gerçekleştirmektedir. Krallara ismini bildiren ve onlara krallık esasını veren de Enlil'dir.²⁴

Enlil, tanrıların akıl hocasıdır. İnsanlara kızarak Tufan felaketini gerçekleştirmiştir. Bu hikaye kısaca şöyledir; "İnsanlar çoğalmasıyla birlikte, Tanrılar onların gürültü ve şamatasından uyuyamaz olmuşlardır. Bunun üzerine dört büyük Tanrı, bu insanları bir Tufan ile yok etmeye karar vermiştir. Bilgelik Tanrısı (Enki), yarattıkları insanların ortadan kaldırılmasına çok üzülüyor ve Şuruppak şehrinde yaşayan Utnapiştim'in evinin duvarından seslenerek, Tanrıların bir tufan yapmaya karar verdiklerini, bir gemi yapmasını söyleyerek geminin tarifini vermektedir. Adam söylendiği şekilde gemiyi 7 günde tamamlamıştır. Gemi yapıldığı müddetçe çeşitli hayvanlar kesiliyor; beyaz, kırmızı ve su katılmamış şaraplar nehir suyu gibi bol olarak içiliyor; adeta yılbaşı törenlerine benzer şenliklerle işler yapılmıştır. Utnapiştim geminin içine ailesini, akrabalarını, sanatçıları, kırların evcil ve yaban hayvanlarını doldurarak altın da almayı unutmamıştır. Geminin kapısı kapanır kapanmaz şiddetli bir fırtına ile birlikte yağmur boşandığı gibi sular yalnız gökten boşanmakla kalmıyor, Yer Tanrıları da yerden suları fıskırtmıştır. Tufan öyle azgınlaşmıştır ki, onu yaptıran Tanrılar bile korkmuştur. Bu kıyamet 6 gün 6 gece sürdükten sonra yedinci gün gemi Nisir Dağına oturmasıyla 7 gün bekledikten sonra Utnapiştim bir güvercin dışarı bir güversin salmıştır. O konacak yer bulmadığı için geri dönmüştür. Daha sonra bir kırlangıç gönderiyor, fakat o da geri geliyor. Son olarak uçurduğu kuzgun geri dönmeyince dışarı çıkıyorlar. Utnapiştim dağın tepesine kurbanlarla içkiler sunmuşlardır. Altlarında çeşitli ağaçların odunları yanan ocaklara 7

²³ Kramer, 2000: 325-326

²⁴ Kramer, 2002:160

kazan konarak kurban etleri pişirilmiştir. Onların tatlı kokusunu duyan Tanrılar üşüşmüşlerdir. Tufanı yaptıran Tanrı Enlil gelip gemiyi ve insanları görünce kim bunları kurtardı diye çok kızmıştır. Bilgelik Tanrısı ona karşı çıkararak, günah yapanı, kurallara karşı geleni cezalandırma bu kadar ağır ve ölümcül olma diye onu yatıştırmıştır. Böylece Utnapiştim ve karısı ölümsüz bir yaşam ile nehrin ağzındaki tanrılar bahçesine yerleşmişlerdir.²⁵

Tufandan sonra insanlarla barışan Enlil, Sumerlilerce bütün kaderin hakimi olarak tanınmıştır. İnsanlığın kaderini tayin eden, hükümdarlığı uzaktan idare eden, savaşların sonunu belirleyen o dur. “Enlil şehri” de denilen Nippur’daki büyük merkezi tapınak onundu, fakat asıl makamı doğu dağlarındadır. Enlil’in Dağlık Ülke Hanı (Lugal Kurkurra) ünvanı ile anılmış olması da bu sebeptedir. Sonradan Samiler bu ünvanı “Bel matatı” şekline sokarak sadece ülkeler mevlası, yeryüzü hakimi olarak kullanmışlardır.²⁶

Yeryüzünün düzenlenmesi ve üzerinde gelişen bir uygarlık kurulması plânlarını yapan genellikle Enlil iken, ayrıntıları ve uygulamaları bilgili, becerikli Su-Tanrısı Enki’ye bırakmıştır.

3. Sular ve Yer altı Âleminin Tanrısı Enki

Sumerlerin büyük Su Tanrısı, Sumer’in dört yaratıcı tanrısından biri olan Enki, Akat metinlerinde genellikle Ea olarak adlandırılır.

Enki, Fırat’ın denize döküldüğü yerde bulunan ve Sumerce güzel şehir anlamına gelen Eridu şehrinin tanrısıdır. Sembolü suda ve karada yaşayan yarı keçi, yarı balık garip bir mahluktur. Astral rakamı 40’dır. Derin sulara hâkimiyeti dolayısıyla aynı zamanda akıl ve hikmet tanrısıdır.²⁷

²⁵ Çığ, 2005: 49-50

²⁶ Günaltay, 1945: 117-118

²⁷ Kinal, 1945:121

Önde gelen Sumer ilâhlarının üçüncüsü olan Enki, dipsiz derinlikten ya da Sumerlerin deyişiyile abzu'dan sorumludur. Enki bilgelik tanrısıydı ve yalnızca genel plânları hazırlayan Enlil'in kararlarına uygun biçimde yeryüzünü düzenleyen aslında o dur. Enki, iktidar sahiplerinin, emirler veren ve emirleri bütün evrende yerine getiren kişinin yanında zeki danışman rolündedir. Bütün işlerde uzman, bütün teknikleri bilen, bu nedenle de iktidarın icrasını yönetmeye ehil, kurnaz bir danışmandır.²⁸

Enki okyanusların, suların hâkimi iken, sonradan yer altı derinliklerinin, yer altı sularının ve nihayet denizlerin tanrısı olmuştur. Onun evi arz üzerindeki ve etrafındaki sulardır. Enki ve Eridu'yu konu alan bir mitte Enki'nin "deniz evi"ni kurmasını konu edinir.

*Yaratılış suyu belirlendikten sonra,
Hegal (bolluk) adı gökte doğduktan sonra,
Bitki ve ot ülkeyi bürümüştü
Deniz dibinin efendisi, Kral Enki,
Yazgıları belirleyen efendi, Enki,
Gümüş ve lacivert taşından evini kurdu,
Gümüş ve lacivert taşına, parıldaayan ışık gibi,
Denizin dibinde uygun biçimi verdi baba.
Parlak çehreli ve bilge (yaratıklar), denizin dibinden çıktılar,
Efendi Nudimmud'un çevresini aldılar;
Saf evi kurdu, lacivert taşıyla donattı,
Bol altınla süsledi,
Eridu'da su-kıyısı evini yaptı.²⁹*

Enki, tanrıların sırlarını, öteki dünyaya giden yolları ve ruhları kontrol etmek için gereken sözcükleri ve ayinleri bilen tanrıdır. Sumer anlayışında

²⁸ Bottero, 2003: 238

²⁹ Kramer, 1999: 120

çaresiz dehşet yeri olan ölümler dünyasına, aşağı dünyaya giriş ve çıkış yollarını Enki bilmektedir.³⁰

İlk insanın yaratılışı Enki'ye mâl edilmektedir. İnsanın yaratılışını anlatan iki ayrı tablete yazılmış olarak bulunan yapıtın biri Nippur tabletidir. İnsanın yaratılışını anlatan Sumer şiirinde; tanrıların yakınması ve bunun üzerine “bütün tanrıları doğuran ana” ilksel denizin bu durumu Enki'ye bildirmesini konu edinir. Enki, annesinin isteği üzerine insana şekil vererek annesinden yarattığı insanın yazgısını belirlemesini istemesiyle sona erer.

Enki'nin başarısı, sadece insanı yaratmış olması değil, kusurlu bile olsa onun bütün tiplerine bir kullanım alanı bulmuş olmasıdır. Böylece Enki, hem uygarlaştırıcı, bütün kültürel değerlerin yaratıcısı ve sahibi, hem de en akıllı, en becerikli, bütün açmazları tek başına çözümleyebilen, her şeyi bu amacına uygun düzenleyebilen, maddeyi her türlü kullanıma hazır hale getirebilen bir teknisyendir.³¹

B. SUMER DİN GÖREVLİLERİ

1. Yüksek Rahipler; Enu'lar (Patesiler, Lugal Kalmalar), Prensler ve Sangu'lar

Mezopotamya birçok mahalli yönetimlere bölünmüş olması sebebiyle bu beyliklerin başındaki beylere “Lugal” yani kral bazende “En” unvanı verilmektedir. Bir kısmına da yine aynı anlama gelen “Patesi” unvanı verildiğini görmekteyiz. Sumer sitelerinin başında bulunan Patesi unvanı kelime anlamı olarak hizmetçi olmakla birlikte mahalli tanrılara hizmet eden görevlileri ifade etmektedir.

Beyliklerin oluşturduğu birliğin başına geçen ve halkı etrafında toplamakla görevli olan prene memleket hanı anlamına gelen “Lugal Kalma”

³⁰ Kramer, 2000: 246

³¹ Bottero, 2003: 266

unvanı verilmekle birlikte bu unvandaki kişi de genel tanrıların baş rahipliklerinden sorumludurlar.³²

Enu (Samilerce En)'in mahiyetinde rahip grupları bulunmaktaydı ki bunlara da genel bir ifade ile Sangu denilmektedir. Tapınağın yönetsel başkanı "sanga" idi. Görevi tapınağın binalarını ve maliyesini düzen içinde yönetmek ve tapınak personelinin ödevlerini verimli bir şekilde yerine getirmelerini sağlamaktır. Tapınağın tinsel başkanı, tapınağın "gipar" adıyla bilinen bölümünde yaşayan "en" idi. Ayınlerin adandığı ilahın cinsiyetine bağlı olarak, erkekler kadar kadınlar da en olabilmektedir. Nitekim başlıca ilahı tanrıça İnanna olan Ereğ'in ana tapınağı Eanna'daki en erkektir. Başlıca ilahı ay-tanrısı Nanna olan Ur'daki Ekişnugal tapınağının En'i, bir kadın ve genellikle Sumer'in tahtındaki hükümdarın kızıydı.

En'in altında bir dizi rahip sınıfları vardır. Bunlar arasında guda, mah, işib ve nindingir bulunmaktadır. Bunların görevleri hakkında fazla bir malumatımız olmadığı gibi, yalnızca işib'in kutsal saçılardan ve arındırma törenlerinden sorumlu ve gala'nının da bir tür tapınak şarkıcısı ve şairi olabileceği bilinmektedir. Ayrıca şarkıcılarla müzisyenlerden ve çok sayıda hadımla tapınak cariyesinden oluşan büyük bir topluluk da bulunmaktadır. Eski Sumer tapınaklarındaki kazılardan çıkarılan yönetimle ilgili çok sayıda belgeyle de kanıtlandığı gibi dinsel ayinlerde şu yada bu şekilde görev alanlara ek olarak, tapınak personeli arasında dindışı görevliler, işçiler ve tapınağın çeşitli tarımsal ve ekonomik işlerini yürütülmesine yardımcı olan köleler de yer almaktadır.³³

Sumer kralları faaliyette bulunmadan önce tanrılara hizmetle görevli rahiplerin yani kahinlerin haberlerine müracaat etmekteydiler. Bu sebeple din görevlileri toplum içinde önemli bir konumdaydılar. Rahiplerin toplumda saygınlık kazanmalarını sağlayan onların Tanrıları nasıl memnun edecek ya

³² Günaltay, 1945: 135

³³ Kramer, 2002: 188-189

da Tanrılar kızdıklarında onları nasıl sakinleştireceklerini bilmelerinden ileri gelmektedir.

2. Sahirler, Kahinler, İlahiciler

Sumerlerde Patesilerle krallardan ve başpapazlardan sonra gelen birinci derecedeki rahipler sihirbazlar, kahinler ve ilahiciler olmak üzere üç sınıfa ayrılıyorlardı. Sihirbazlar, tanrıların sevgi ve şefkatlerini iletmek, ruhların (cinlerin) kötülüklerini uzaklaştırmakla görevli idiler. Kahinler de gelecekte haber veriyor, uğurluyu yada uğursuz sayılanları belirliyorlardı.³⁴

3. Maşmaşlar, Kalular, Ahipular

Birinci sınıf rahiplere Maşmaş denilmektedir. Bunların görevleri çok eski zamanlarda ayrılmıştır. Öfkelenmiş tanrıları sakinleştirmekle görevli olanlara Kalu denilmektedir. Kalu'lar belirli günlerde özel ayinlerde kurbanları tanrıya sunarlardı. Kalu'lar bu ayin sırasında bazı musiki aletler çalar ve ilahiler okurlardı.

Harap olmuş bir tapınağın onarımı sırasında Kaluya önemli görevler düşerdi. Öncelikle Baru yani kahin rahip, tapınağın tamirine ne zaman başlanacağını tayin eder sonra o gün kalu geceden hazırlanarak beş tanrının adına beş kurban sunar ve ilahiler okurdu. Sonra, tamir edilecek tapınağın tanrısına ve eşi tanrıçaya tapınağın cinine üç kurban takdim ederdi. Tanyeri ağarırken de üç büyük tanrı olan Anu, Enlil ve Enki adına üç kurban sunardı. Bu hazırlık töreni, eski tapınağın temel taşları önünde söylenen ve "Anu, Enlil ve Enki göğü ve yeri yarattıkları zaman..." diye başlayan ilahi ile sonlandırılırdı. O zaman yeni tapınağın temeli atılır, inşaat bitinceye kadar Kalu, kurban sunarak ilahiler söylerdi.

³⁴ Günaltay, 1945:133

Bir diğler tapınak görevlisi de Aşipu olarak nitelendirilen rahip olup onun görevi de hastaları ve günahkarları sihirli dualar ve ayinlerle temizlemektir.³⁵

C. SUMER TAPINAKLARI

Sumerliler'de tapınaklarda Tanrıların ailesiyle birlikte oturdukları bir saray olarak kabul görmüştür. Sumerlerin dinlerinde egemen rolü ayinler ve ritüeller oynamaktadır. İnsanoğlu tanrılara hizmet etmekten başka bir amaçla yaratılmadığı için en önemli ödevinin bu hizmeti efendilerini hoşnut ve tatmin edecek bir şekilde yerine getirmek ve bu hizmeti mükemmelleştirmek amacıyla yapmaktadır.³⁶

Sumerliler tapınaklara kralların, patesilerin, büyük adamların ve zenginlerin heykellerini koymaktadırlar. Bu şekilde onların tanrıya olan bağlılıklarını onayladıkları gibi adlarını ve tasvirlerini de ebedileştirmiş oluyorlardı. Çünkü heykel, ait olduğu şahsı ölümünden sonra da yaşatmış oluyordu.³⁷

Tahta çıkan krallar öncelikli olarak Tanrılara olan bağlılıklarını belirtmek ve onları hoşnut etmek amaçlı tapınaklar inşa ettirerek onlar adına bol hediyeler vermekteydiler. Tapınak yapımında tıpkı ev yapımında kullandıkları kerpicin dayanıksız olması sebebiyle Gudea zamanında inşaat için gerekli olan malzemelerin çevre civarlardan tesis edilmesi yoluna gidilmiştir. Mabetlerin kapıları, tanrıların heykellerinin yapımı için gerekli olan mermerleri, tapınak mihraplarının yapımı için kullandıkları sedir ağacını, altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri temin etmek için girişimleri diğler etnik gruplarla münasebetlerini sağlamıştır.³⁸

³⁵ Günaltay, 1945:134

³⁶ Kramer, 2002: 180

³⁷ Günaltay, 1945:131

³⁸ Günaltay, 1945: 8

Sumer'de tapınak olarak kullanılan ve Ziggurat olarak nitelendirilen yapılar Mezopotamya'nın en belirgin özelliğidir. Bir çok kentte kent tanrısının tapınağı üst üste bir dizi platformdan oluşan ve en tepede tapınağın bulunduğu bir Ziggurattan oluşmaktadır. Platform üzerine yerleştirilmiş tapınakların örnekleri daha M.Ö. 5000 yılında Eridu'da Obeyt döneminde bile görülmektedir. Tam olarak Ziggurat olarak adlandırabileceğimiz bu yapılar III.Ur hanedanının ilk kralı Ur-Nammu (M.Ö. 2112-2095) tarafından Ur Eridu, Uruk ve Nippur'da yaptırılmıştır. Yapıların tümünde benzer bir plan izlenmiştir. Taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Zigguratların en ünlüsü olan ve Babil Kulesi hikayesine yol açan Babil'deki Tanrı Marduk'un tapınağına "Gök ve yerin kuruluşu tapınağı" anlamına gelen Etemenanki adı verilmiştir.³⁹

Sumerlerin ilk tapınaklarından biri, koruyucu tanrısı en azından daha sonraki zamanlarda Enki olan Eridu'da ortaya çıkarılmıştır. Bu her ne kadar dört metreye beş metre boyutlarında çok basit biçimli bir kutsal mekan da olsa, bin yıllar boyunca Sumer tapınağını karakterize eden iki özelliğe; tanrının simgesi ya da heykeli için bir niş ve bunun önünde kerpiçten bir sunağa başından beri sahipti. Biraz daha kuzeyde, Ereğ'te olasılıkla An'a adanmış olan ve M.Ö. 3000 civarına tarihlenen bir tapınak daha vardır. Genel olarak Eridu'daki tapınakla aynı çizgilere göre yapılmış olan bu tapınağın tek farkı, platform yerine ovoidan yaklaşık on metre kadar yükselen yapay bir tepe üzerine kurulmuş olmasıdır. Benzer bir tapınak da Ukair'de ortaya çıkarılmıştır; her ne kadar üzerine kurulduğu platform yalnızca beş metre yüksekliğindeyse de iki kat halinde yükselmektedir. Bu nedenle Mezopotamya tapınak mimarisinin belirgin özelliği haline gelmiş olan ve hem gerçek hem de simgesel anlamda gökteki tanrılarla yeryüzündeki ölümlüler arasında bir bağlantı olması amaçlanan zigguratın ilk örneği olarak kabul edilebilir. Ukair tapınağı, öteki Sumer tapınaklarında devam ettirilmemiş benzeyen başka bir mimari yenilik nedeniyle de dikkat

³⁹ Atlaslı Büyük Uygurlık Ansiklopedisi.1996: 104

çekicidir: İç duvarlar, renkli boyamalardan ve boyalı süslerden oluşan fresklerle kaplanmıştır.⁴⁰

Bir tapınağın yapılmasına ve onarılmasına sayısız ayin ve farklı farklı ritüeller eşlik etmektedir. Bunun kanıtı, Lagaş'ta toprak altından çıkarılan iki Gudea silindiri üzerine yazılmış, metni 54 sütun ve 1400 "satır aralığı" içeren, ilahi niteliğindeki uzun ve dikkat çekici şiirsel bir anlatı tarafından sunulmaktadır. Bu dönemden kalma hemen hemen tek korunmuş yazınsal yapıt olan bu belge, herhalde Lagaş'taki Eninnu tapınağı şairlerinden biri tarafından tapınağın dindar Gudea tarafından yaptırılmasının anısına yazılmıştır.⁴¹

Büyük her kentin tapınağında her gün hayvansal ve bitkisel yiyeceklerden, su, şarap ve bira saçılardan, tütsü yakılmasından oluşan kurbanlar sunulmaktadır. "Ningirsu'nun Arpasını Yeme Ayı", "Ceylan Yeme Ayı" ve "Şulgi Bayramı Ayı" gibi ay isimlerine bakılırsa, her yıl tekrarlanan birçok bayram da bulunmaktadır. Bu bayramların bazıları günlerce sürmekte ve özel kurbanlar ve geçit törenleriyle kutlanmaktadır. Ayrıca yeni ayın doğduğu günle her ayın yedisinde, on beşinde ve son gününde düzenli aylık bayramlar bulunmaktadır.

Bütün tatillerin en önemlisi, belki de günlerce süren özel bayramlar ve törenlerle kutlanan Yeni Yıl tatiliydi. Yeni Yılın en önemli ayini, "hieros-gamos" yani Sumer ülkesinin ve halkının gönencini ve bolluğunu etkili bir şekilde güvence altına almak amacıyla tanrı Dumuzi'yi temsil eden kralla tanrıça İnanna'yı temsil eden rahibelerden biri arasında gerçekleştirilen kutsal evlilik ayinidir.⁴²

⁴⁰ Kramer, 2002:181

⁴¹ Kramer, 2002:183

⁴² Kramer, 2002:187

II. SUMER DİNİ İNANÇLARI

A. Sumer'de Yaradılış İnancı

1. Kainatın Yaradılışı İnancı

Eski Mezopotamyalıların, anlamakta zorluk çekilecek ve tezatlarla dolu olan, hayali ve efsanevi bir evren tanımı vardır. Mezopotamyalılar evreni; yukarısını aydınlık bölüm “Yukarı” veya “Cennet” olarak ve aşağısını ise karanlık bölüm “Aşağı” veya “Cehennem” diye iki bölümde değerlendirmişlerdir. Evren orta kısmında ise bir çeşit ada ile bölünmüştür: Dünya, temiz bir su katmanı olan Apsu'nun altında bulunur. Dünya ve Apsu tuzlu su denizleri ile çevrilidir. Bu sistemin en doğu ve en batı uçlarında ise, gök kubbeyi desteklemek için yüksek dağlar mevcuttur. Bu düzen içerisinde insanın, aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya serbest gidiş gelişlerini hayal etmişlerdir.⁴³

Sumerlilerde evreni oluşturan belli başlı öğelerin gök ve yeryüzü olduğu inancı sebebiyle evren için kullandıkları terim “gök-yer” anlamında “an-ki” sözcüğünü kullanmışlardır. Dünyanın düz bir disk şeklinde üzerinde bir boşluk bulunan ve bu boşluğun ise kubbe biçiminde katı bir yüzeyle kaplandığı inancı bulunmaktadır. Bu göksel katı maddenin ne olduğu hâlâ belli olmamakla birlikte Sumerlilerin kalay için “gök metali” terimini kullanmaları sebebiyle kalay olduğu düşünülmektedir. Gök ile yeryüzü arasında lil adını verdikleri bir madde olduğunu kabul etmişlerdir. Lil sözcüğünün anlamı rüzgar, nefes, hava, ruh şeklinde tanımlanması ve evrenle ilgili olması sebebiyle bizim atmosfer olarak adlandırdığımız katmana karşılık geldiği düşünülmektedir. Güneş, ay, yıldız ve gezegenlerin atmosferle aynı maddeden yapılmış ama ek olarak parlaklık niteliği verilmiş olduğu kabul edilmiştir.

⁴³ Bottero, 2002: 78

Sumerliler evrenin varolmasında ilk olarak ilksel denizin oluştuğuna inanmışlardır. İlksel denizde düz bir yeryüzünün üzerine konmuş ve onunla bütünleşmiş kubbe biçiminde bir gökten meydana gelen evren oluşmuştur. Fakat bunların arasında, gökle yeri ayıran, hareketli ve genişleyen bir “atmosfer” bulunuyordu. Bu atmosferden de ışıklı cisimler, yani ay, güneş, gezegenler ve yıldızlar yapılmıştır. Gökle yerin ayrılmasından ve ışık veren gök cisimlerinin yaratılmasından sonra bitki, hayvan ve insan yaşamı oluşmuştur.⁴⁴

Sumerli teologların varsayımınca, bu evrenin işlemlerini sağlayan şey, biçim olarak insana benzeyen, fakat insanüstü ve ölümsüz olan, ölümlülerin gözüne görünmeksizin, evreni iyi hazırlanmış planlara ve uygun yasalara göre yönlendiren ve denetleyen bir grup canlının oluşturduğu panteondur. Gök, yer, deniz ve hava gibi büyük âlemler; güneş, ay ve gezegenler gibi belli başlı gök cisimleri; rüzgar, fırtına ve kasırga gibi atmosfer güçleri; ve nihayet yeryüzündeki ırmak, dağ ve ova gibi doğa varlıkları, kent, devlet, hendek, kanal, tarla ve çiftlik gibi kültürel varlıklar ve hatta kazma, tuğla kalıbı ve saban gibi aletler kısacası akla gelebilecek bütün kurum ve girişimleri insan biçiminde yaşayan varlıklar gözetip bakıyor, yönetip denetliyordur.⁴⁵ Bu görünmez insan biçimli ve aynı zamanda insanüstü ve ölümsüz olan varlıkların her birini Sumerler, bizim “tanrı” olarak nitelendirdiğimiz “dingir” sözcüğüyle adlandırmışlardır.

Sumerliler’in kainatın yaratılışına dair görüşlerinin ana kaynağı Kramer’in “Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı” diye adlandırdığı Sumer şiirlerinin giriş bölümleridir. Gılgamış şiirinin öyküsünü özetleyecek olursak; Gök-tanrıçası İnanna kendisi için iskemle ve sedir yapmak amacıyla bir *huluppu* ağacı diker ağaç büyür fakat ağacın dibinde bir yılan, tepesinde Zuzu kuşunun (zaman zaman haylazlık yapan mitolojik bir yaratık) yavrusu ve dallarında da harabe hizmetçisi Lilitin evi bulunması sebebiyle kesemez

⁴⁴ Kramer, 2002:153

⁴⁵ Kramer, 2002:154

ve çok üzülür. Bu sırada kahramanımız Gılgamiş, İnanna'nın sesini duyar ve ona yardım eder. İnanna'da huluppu ağacından bir *pukku* (büyük ihtimal bir davul) ve *mikku* (büyük olasılıkla tokmak) yaptırarak Gılgamiş'a hediye eder. Fakat bu hediyeler yeraltındaki bir deliğe düşer bunun üzerine Gılgamiş'ın hizmetkârı Enkidu *pukku* ve *mikkuyu* almak için ölümler diyarına iner ve şiiir başlar. Sümerlilerin evrenin yaratılışı kavramları üzerine en önemli malzemeyi sağlayan bu yapıtın giriş kısmı şu şekildedir:

*Gök yerden uzaklaştıktan sonra,
Yer gökten ayrıldıktan sonra,
İnsanın adı konduktan sonra,
An göğü ele geçirdikten sonra,
Enlil yeri ele geçirdikten sonra,
Ereşkigal Kur'un ödülü olarak ele geçirilip götürüldükten sonra,
O denize açıldıktan sonra, o denize açıldıktan sonra,
Baba Kur'a doğru denize açıldıktan sonra,
Enki Kur'a doğru denize açıldıktan sonra,
(Kur) krala ufak taşlar fırlattı,
Enki'ye koca taşlar fırlattı,
Onun küçük taşları, el kadar taşlar,
Onun koca taşları, ...kamuşların taşları,
Enki'nin gemisinin omurgası,
Saldıran kasırgaya benzeyen savaşta yenildi;
Krala karşı, geminin serenindeki sular,
Kurt gibi yutuyordu,
Enki'ye karşı, geminin ardındaki sular,
Aslan gibi vuruyordu.*

Bu pasajdan gök ile yerin ayrılarak insanın yaratılmasının buyurulduğu ve sonra Gök-Tanrısı An'ın göğü ele geçirmesi buna karşılık olarak da Hava Tanrısı Enlil'in yeri ele geçirdiği çıkarımını yapabilmekteyiz.

Bu bağlamda ilk etapta gök ile yerin birleşik olduğunu ve gök ile yer ayrılmadan önce bazı tanrıların var olduğunu öğrenebilmekteyiz.

Tanrılar insan gibi kişileştirildiğinden An (Gök) eril, Ki (dişi) idi. Onların birleşmesinden Hava Tanrısı Enlil doğdu. Enlil yerden göğü ayırdı ve babası An göğü ele geçirirken, annesi Ki yeri ele geçirdi. Enlil ile annesi Ki'nin birleşmesi, evrenin düzenlenmesini, insanın yaratılışını ve uygarlığın kuruluşunu başlattı.⁴⁶ Sığır ve tahıl tohumlarının gökte doğumlarını, sonra insanlığa bolluk ve bereket getirmek için yeryüzüne gönderildiğini anlatan "Sığır ve Tahıl" miti şu dizelerle başlar:

*"Gök ile yer dağının ardında,
An, Anunnakiler'i (ardıllarını) dölledi, ..."*⁴⁷

Bundan hareketle, gök ile yerin birliğinin, eteği yerin altı, zirvesi de göğün tepesi olan bir dağ olarak düşünüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Kazmanın Yaratılışı mitindeki;

*Efendi, verdiği nimetlerin gerçek yaratıcısı olan
Karaları değiştirilmeyen Efendi,
Topraktan ülkenin tohumunu filizlendiren Enlil,
Yerden göğü ayırmayı düşündü,
Gökten yeri ayırmayı düşündü.*⁴⁸

Cümlelerinden gökten yeri ayıran tanrının Hava Tanrısı Enlil olduğunu anlamaktayız.

Kainatın yaratılmasına dair en ayrıntılı sunum Yaratılış Şiirinde bulunmaktadır. Bu şiir Babil Tanrısı Marduk'a mâl edilmiş olmasına karşın Sumerlilere ait olduğu muhakkaktır. Yapıt theogonia ile başlar; çünkü Mezopotamya tasavvurunda kozmosa bağlı tanrılar Marduk gibi önce hiçlik

⁴⁶ Kramer, 2001:83

⁴⁷ Kramer, 2001:82

⁴⁸ Kramer, 2001:83

içindeyken, sonradan varlık kazanmışlardır. Tanrılar var olmadan önce engin bir su kütlesi vardı; dişi Tiamat ile yani denizin tuzlu suyu ile eril Apsu'nun yani tatlı suyun çiftleşmesinin ürünü bu kütleden ilkel tanrılar doğar ve sonra çifter çifter büyük tanrılar tamamlanarak hanedanlık oluşur ki bunların ikisinden de Marduk doğar. Marduk tanrılarının hükümdarıdır ve onları yok etmek isteyen ilk anneleri Tiamat ile kahramanca savaşır. Dünyanın mutlak hükümdarı olur, çünkü dünyayı bizzat kendisi yaratır ve düşmanının cesedini kullanarak üst kısmından göğü yaratır alt kısmından ise yeri yaratır.⁴⁹

Evrenin düzenlenmesi, gök cisimlerinin ve Sumer Medeniyetinin çeşitli unsurlarının nasıl oluştuğu ise, çok sayıda şiirsel anlatım ile izah edilmeye çalışılmıştır. Bu anlatımlardan göğün düzenlenmesi şu şekilde özetlenebilir: Ay Tanrısı Nanna veya Akadlılarda bilindiği şekliyle Tanrı Sin, Tanrılarının en büyüğü olup, Güneş Tanrısı Utu, Nanna'nın çocuğu sayılıyordu. Tanrıça İnanna ise, Utu'nun kız kardeşi idi. Fakat daha sonra İbrani kozmogonisinde bu durum tersine çevrildi ve güneş, tanrılarının en büyüğü konumuna gelirken, ay bir tanrı değil tanrıça sayıldı. Sumerliler, Nanna'nın Fırat üzerinde, kökenleri açıklanmayan yıldızlar ve gezegenler eşliğinde yolculuk ettiğine inandılar. Enlil, gökyüzünü yeryüzünden ayırdıktan Nanna, Utu, gezegenler ve yıldızlar tarafından göklerin aydınlanması sağlandıktan sonra, sıra yeryüzünün düzene sokulmasına gelmişti ve bununla ilgili çeşitli destanlar yazıldı. Bu anlatımlara göre, Enlil'in emirlerini yerine getiren küçük tanrılar, bitkiler dünyası, sığırlar, tarım alanları ile medeniyetin çeşitli zanaatları var edildi. Ancak Enlil'in bunların asıl yaratıcısı olduğuna inanıldı. Destana göre, Enlil ilk önce, tanrılara yiyecek ve içecek sağlaması için iki küçük tanrı olan sığır tanrısı Lahar ve tahıl tanrıçası Aşnan'ı yarattı. Bu iki küçük tanrı yeryüzüne bolluk getirdi. Ancak bunlar, şarap içip sarhoş olunca kavgaya tutuştular ve görevlerini unuttular. Öyle ki, tanrılar gereksinimleri olan şeyleri elde edemez oldular. İşte insan bu duruma çare bulmak için yaratıldı.⁵⁰

⁴⁹ Bottero, 2003: 245

⁵⁰ Gökçek, "Tarihten Bir Kesit", Afyon Kocatepe Üniversitesi Konuşma metni

2. İnsanın Yaratılışı

Sumerli düşünürler insanlara ve onların kaderleriyle pek ilgilenmemişlerdir. Onlar insanların çamurdan ve tek bir amaçla yani Tanrıların rahatça ve engellenmeden tanrısal görevlerini yapabilmeleri, onlara yiyecek ve içecek ile başlarını sokacak bir bina hazırlamaları için yaratıldıklarına inanmaktadırlar.

Sumerlilerin insanın yaratılışına dair düşüncelerini Sumer mitlerinden çıkarımlarla anlayabilmekteyiz. İnsanın yaratılışını anlatan yapıt iki ayrı tablete yazılmış olarak bulunmuştur: Bunlardan birisi Nippur Tabletidir diğeri de Louvre'da bulunmaktadır. Sumer şiirine göre; kilden biçimlenen insanın yaratılış amacı, yine tanrıların geçimleri için emek harcamak zorundan kurtarmaktır. Şiirin giriş bölümü şu şekildedir: “Tanrılar yakınılar, ama Su-Tanrısı Enki, Sumerlerin bilgelik tanrısı da olduğundan onlara yardım edebilecekken, öyle derin uyumaktadır ki onları işitmez. Bunun üzerine annesi, bütün tanrıları doğuran ana ilksel deniz, tanrıların gözyaşlarını ona getirir ve şöyle der:

*“Ey oğul, kalk yatağından, ... dan bilgeliğini göster,
Tanrılara hizmetkârlar biçimle, onların... onlar üretsin”*

Enki, tarifleri ve tanrısal varlıkların desteği ile balçığı karıp insanı yaratır. Sonra Nammu'ya ‘Ben senin dediğin yaratığı meydana getirdim, sen de onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy’ der ve böylece insan yaratılmış olur. Enki'nin insanın yaratılışı onuruna tanrılara verdiği bir ziyafette Enki ve Ninmah'ın çok fazla şarap içmesi üzerine Ninmah denizin dibinden bir parça kil alır ve altı değişik tipte insan yaratır Enki'de onların yazgılarını belirler ve onlara yiyecek ekmek verir. Daha sonra Enki'de kendi başına bir şeyler yaratmaya karar verir fakat ortaya çıkan yaratık başarısızdır; vücut ve zekaca cılız ve geridir. Endişelenen Enki, Ninmah'tan yardım ister fakat işe yaramaz Ninmah onunla konuşur ama cevap veremez, ona ekmek verir ama uzanıp alamaz. Ne oturabilir ne de ayakta durabilir ne de dizlerini

bükebilir. Bunun üzerine Ninmah böyle hasta, cansız bir yaratık yarattığı için Enki'yi lanetler.”⁵¹

Sumer destanlarında insanın yaratılışıyla ilgili başka bir bilgi de Sığır ve tahıl mitinin girişinde bulunmaktadır. Öykü şöyledir: *“Sığır tanrısı Lahar ve tahıl tanrısı Aşnan’dan önce ne sığır ne de tahıl vardı. Bu nedenle tanrılar, ekmek yemeyi yada giysi giymeyi bilmezlerdi. Sonra sığır tanrısı Lahar ve tahıl tanrısı Aşnan göğün yaratılış odasında yaratıldılar. Ancak, tanrılar hala açtı. O zaman tanrıların ‘iyi şeyleri’ ve ‘ağılların refahı’ için insana soluk verildi.”*

Sumer destanlarında insanın yaratılışıyla ilgili dikkate değer bir konu insanın balçıktan yapılması düşüncesidir ki bu düşüncenin kutsal kitaplarla da paralellik gösterdiğini görebilmekteyiz. Nitekim Kur’an’daki Sâffât Suresi, ayet 11: *“ Ey Muhammed! Allaha eşkoşanlara sor! Kendilerini yaratmak mı daha zordur, yoksa bizim yaratığımız gökleri yaratmak mı? Aslında biz kendilerini özlü çamurdan yaratmışızdır.”* Şeklinde geçtiği gibi, Tevrat Tekvin 2-7: *“Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun yüzüne hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu”.* Şeklinde geçmektedir.⁵²

B. Cennet-Cehennem İnancı

Sumerlilerin inanışlarına göre, insanlar işledikleri bütün günahların ve kusurların cezasını bu âlemde çekmektedir. Sumer dininde mükafatlar da ceza da dünyevidir. İnsan dünyevi hayat dışında bir şey beklememelidir. O, er geç dönüşü olmayan yer altı alemine girmek için bu dünyadan göçecektir.⁵³ Sumerlerin bu inancını en iyi anlatan mitoloji Gılgamış destanıdır. Burada kahramanımız Gılgamış, seven ve nefret eden, ağlayan ve neşelenen, didinen ve bitkin düşen, umut eden ve umutsuzluğa düşen insan bir insandır. Gılgamış’ın üçte ikisi tanrı, üçte biri ölümlü olmasına

⁵¹ Kramer, 2001:130-137

⁵² Çığ, 2005:36-37

⁵³ Günaltay, 1945: 112

karşın olaylar dizisinde insani yönü baskın görülmektedir. Destandan kısaca söz edecek olursak; *“Uruk kralı Gilgamiş rakipsiz, boyun eğdirilemeyen, halkına zulmeden biridir. Özellikle, Rabelais’i çağrıştıran cinsel tutkularını doyurmak için zulüm etmektedir. Uruk halkının feryadı üzerine tanrılar, insanlar arasında kendi dengini bulamadığı için zulüm ettiğini düşünen Gilgamiş’in bu duruma bir son vermesi için büyük ana tanrıça Aruru tarafından çamurdan çıplak ve her yanı kıllarla kaplı, insan ilişkilerine aklı ermeyen, gecesini gündüzünü kırların yabani hayvanlarıyla geçiren Enkidu’yu biçimlendirir. Enkidu’nun Gilgamiş’in kibrini kırabilmesi için insanlaşması gerekmektedir ve bunu da Uruklu kibar bir fahişe tarafından sağlanır. Bu olay üzerine insanlaşan Enkidu, Gilgamiş ile girdiği diyalog neticesinde dost olur fakat Enkidu’nun Uruk’ta mutlu olmaması üzerine uzaktaki sedir ağacı ormanına gidip oradaki Huvava’yı öldürerek ülkedeki kötülüğü kazıma derdine düşerler. Fakat bu girişimin ölümcül olma tehlikesi olmasına karşın Gilgamiş aldırış etmez ve Huvava’yı öldürerek amaçlarına ulaşırlar. Uruk’a dönüşlerinde aşk ve arzu tanrıçası İştar, Gilgamiş’a sevdalanır fakat karşılık bulamayınca Gök Tanrısı Anu’yu Uruk’u yerle bir etmesi için Gök Boğasını göndermeye ikna eder. Gilgamiş ve Enkidu birlikte Gök Boğasını da öldürürler fakat bunun sonucunda tanrılar Enkidu’nun erken ölümüne karar verirler. Buna şahit olan Gilgamiş bu sonun kendisini de bulacağını düşünerek ölümsüzlük sırrını aramaya koyulur. Tek ölümsüz insan olan Tufan mitosunda da karşımıza çıkan Utanapiştim’e gider o da bunun tanrıların bir lütfu olarak kendisine verildiğini söylemekle birlikte denizin dibindeki ölümsüzlük otunu söyler. Gilgamiş bu ota erişir fakat daha onu yiyemeden bir yılana kaptırarak ebedi hayata sahip olamamıştır.”⁵⁴ Bu destanda da görüldüğü üzere Sumerliler ebedi hayatın yalnızca Tanrılara ait olduğunu düşünmüşlerdir.*

Sumerlilerin Cennet-Cehennem anlayışlarında evreni üç kısma ayırarak “Büyük Yukarı” dedikleri yeri tanrıların katı olarak düşündüklerini, “Büyük Aşağı” buranın yer altı dünyası yani “Kur” olarak düşünmüşlerdir. Bir

⁵⁴ Kramer, 1990:228-232

de yeryüzü bulunmaktadır ki, burada Dilmun (Cennet) betimlemesi bulunmaktadır. İnanna'nın yer altı dünyasına gidişi ilahisinde şu şekildedir: *"Işığın, aşkın ve yaşamın tanrıçası İnanna, herhalde sevgilisi Tammuz'u kurtarmak için, ölümler diyarına gitmeye karar verir. Ölümler diyarının kraliçesi, İnanna'nın ablası ve acımasız düşmanı olan karanlık, kasvet ve ölüm tanrıçası Ereškigal'dir. Ablasının ona zarar vereceğini bildiğinden ulağı Ninşubur'a bir dizi alacağı önlemleri sıralar ve ölümler diyarına iner. Burada 7 kapıdan geçer her geçişte giysi ve takılarından birisi alınır en son kapıda ise çırılçıplak kalır ve Ereškigal ile ölümler diyarının korkunç yargıçları olan yedi Anunnaki'nin huzurunda diz çöktürülür. Bu yedisinin "ölümlü bakışlarını" ona çevirmeleriyle birlikte İnanna bir cesede döner ve bir kazığa asılır. Ulağı Ninşubur'un tanrı Enki'den yardım istemesi üzerine o, iki cinsiyetsiz yarattığı meydana getirir ve onlara 'Hayat Yemeğini ve Hayat Suyunu' vererek yer altı dünyasına gönderir, İnanna'nın üzerine dökmesini ister. Söylediği yapıldığında da İnanna tekrar canlanır."*⁵⁵ Buradan da anlaşıldığı üzere Sumerliler ölümler bulduğu mekanı yer altı dünyasında tekrar geri dönüşü olmayan, karanlık ve kasvetli bir tanrı tarafından yönetilen bir yer olarak düşünmüşlerdir ki buraya cehennem demek çok yanlış olmayacaktır.

Tanrı Enki ile Tanrıça Ninhursag'ı konu alan mitte ise cennet ile ilgili bir takım bilgiler edinebilmekteyiz. Şöyle ki; *"Sumer'de, Dilmun adında, saf, temiz, parlak Tanrıların yaşadığı bir ülke vardır. Hastalık ve ölüm bilinmeyen bu yaşam ülkesinde su yoktur. Bunun üzerine Su Tanrısı, Güneş Tanrısına yerden su çıkararak orasını tatlı su ile doldurmasını söylüyor. Güneş Tanrısı söyleneni yapıyor. Böylece Dilmun meyve bahçeleri, tarlaları ve çayırları ile Tanrıların bahçesi haline geliyor. Bu cennet bahçesinde Yer Tanrıçası 8 bitki yetiştiriyor. Bu ağaçlar meyvelenince Bilgelik Tanrısı Enki her birinden tadıyor. Buna Yer Tanrıçası çok kızarak, onu ölümlerle lanetliyor ve Enki çok ağır hastalanıyor. Diğer Tanrılar büyük güçlüklerle Yer Tanrıçasını bularak*

⁵⁵ Kramer, 1999:157-159

*Bilgelik Tanrısını iyi etmesi için yalvarıyorlar. Tanrıça, Tanrının 8 bitkiye karşı hasta olan 8 organı için birer Tanrı yaratıyor*⁵⁶ ve Tanrı Enki iyileşiyor. Yine bu mitte Dilmun olarak geçen İran Körfezinin Bahreyn adası şu şekilde tanımlanmaktadır.

“Dilmun’da kuşlar ötmez, çaylak keskin çığığını koy vermez,
Aslan öldürmez, kurt kuzuyu kapmaz,
Orada güvercinler başlarını sarkıtmazlar,
Gözü ağrıyan, “gözüm ağrıyor” demez,
Başı ağrıyan, “başım ağrıyor” demez,
Oranın yaşlı kadını “Ben yaşlı kadınım” demez,
Oranın yaşlı adamı “Ben yaşlı adamım” demez.”⁵⁷

Muazzez İlmiye Çığ, tek tanrılı dinlerin kökenlerinin Sumer mitoslarına kadar dayandığını belirttiği *Kur’an İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni* adlı eserinde “Cennetten kovulma olayının” Dilmun’da geçtiğini belirtmektedir.

C. Ölüm ve Ahiret İnancı

İnsanlar ilk zamanlardan itibaren ölümü anlamaya çalışarak öteki dünya inancı ile ilgili fikirlere sahip olmuşlardır. Ölüm ve ahiret inancı Sumer dini anlayışında öldükten sonra ruhlarının yer altı dünyasında geri dönüşü olmayan ve Kur olarak nitelendirdikleri bir yere gittikleri yönünde şekillenmiştir ki bu düşüncüyü İnanna’nın yer altı dünyasına inişini anlatan mitte Kur’a “Dönüşü Olmayan Memleket” olarak nitelendirmelerinden çıkarabilmekteyiz.

Yer altı dünyası olarak da nitelendirebileceğimiz Kur, Tanrıları, rahipleri, ölenlerin gölgeleriyle oldukça hareketli bir yerdir. Buradan bazı özel durumlarda gölgeler yeryüzüne çıkabiliyordu. Gılgamış’ın çağrısı

⁵⁶ Çığ, 1997: 41

⁵⁷ Kramer, 1999: 107

üzerine arkadaşı Enkidu'nun gölgesi çıkarak iki arkadaş konuşmaları buna örnektir.

Sumer inancına göre insan öldükten sonra ruh olarak nitelendirebileceğimiz Edimnu'su karanlıklar diyarına gitmektedir. Gılgamış destanında da görüldüğü üzere, Gılgamış'ın dostu Enkidu öldükten sonra bu kaçınılmaz sonun kendisini de bulacağını düşünerek ebedi hayata sahip olmak adına giriştiği bir takım maceralar neticesinde elde ettiği ölümsüzlük otunu yılanla kaptırmış bunun üzerine karanlıklar dünyasındaki arkadaşı Enkidu'nun ruhunu sorguya çektiği zaman aldığı cevaplar karşısında gözyaşları dökmüştür. Bu durum Sumerlilerin ölüm ve ahiret konusundaki korkularını açıklayan en iyi örnektir.

İnsanlar için ölümün ve karanlık diyara gitmenin kaçınılmaz olmasının Sumerliler'de derin üzüntü yaratmıştır. Yer altı dünyasının yani karanlıklar krallığının yedi kapısının muhafızları, bir kere buraya giren insan edimnusunun bir daha buradan çıkmasına müsaade etmemektedirler. Bu sebeple buraya mümkün olduğunca geç gidilmeye çalışılarak Tanrılar için yapılan bütün ayin ve ibadetlerle uzun süre yaşamayı sağlamak istenmiştir.⁵⁸

Sumerlilerin inancına göre bir adam ölünce, ruhu bedeninden ayrılır, kuş gibi uçardı. Bedeninden ayrılan ruh, bir gölge yada bir hayalet gibi bedensiz bir varlık olarak kabul edilirdi. Buna hortlak benzeri edimnu demişlerdir. Cesedi defnedilmeyen edimnular kötü ruhlara karışarak ceset gömülmedikçe huzur bulamazlar çünkü ölümden sonra edimnu bedenden ayrılmakla beraber bedenle olan bağı tamamen kopmuş değildir. Bu sebeple ceset, gömülmedikçe yer altı alemine giremez, yeryüzünde başıboş dolaşmaktadır. Sumerlilerde ilahi en büyük ceza cesedin

⁵⁸ Günaltay, 1945:150

gömülmemesidir. Kitabelerde ilahi cezaya mahkum olanlar hakkında “cesedi atılsın, mezar bulamasın” denilmektedir.⁵⁹

Sumerliler ölüm denilen olayı kaçınılmaz kabul ederek cenazelerinin gömülmesine büyük önem vermişlerdir. Ölüyü kin ya da kasten cezalandırma dışında toprağın üstüne gömme, açık havada sergileme yada yakma gibi yöntemlere hiç başvurmamışlardır.⁶⁰ Gılgamış destanında, Gılgamış dostu Enkidu’ya yönelttiği sorularda:

Gılgamış: “ölü bedeni ovada kalmış (gömülmemiş) birini gördün mü? Enkidu: “Gördüm.”

Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “Gölgesi ölüler diyarında huzur bulmaz.”⁶¹

Şeklindeki cümlelerden Sumerlerde cenazelerin gömülmesinin ölünün ruhunu rahatlatmak adına yapıldığını anlamaktayız.

Sumer’de Erhanedan devrinde Ur Kral mezarlarına göre, Kral ve Kraliçeler askerleri ve etrafındakilerle birlikte gömülürdü.⁶² Sumerlerde ölü gömme ile ilgili olarak hükümdarların mezara yalnız gömülmeyle yanlarında zengin eşyalar, silahlar, mücevherler, müzik aletleri hatta müzisyenler, hizmetkarlar vs. ile birlikte gömüldükleri kral mezarlarının bulunmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Krallarına öteki dünyada eşlik etmek amacıyla bu kişilerin de mezara girdikten sonra zehir içmek suretiyle (yapılan kazılarda her ölünün önünde bir kap bulunmasından bunlarda zehir olduğu düşünülmektedir) hükümdarlarıyla birlikte gömüldükleri bilinmektedir.

Kralların ölümüyle ilgili cenaze uygulamalarına ışık tutan Ur-Nammu belgesi, Sumerli bilgelerin betimlediği haliyle aşağıdaki dünyada ölülerin yaşamına hatırı sayılır ölçüde ışık tutmaktadır. Bu belgeye göre; yeni gelen

⁵⁹ Günaltay, 1945:158

⁶⁰ Bottero, 2003: 302

⁶¹ Kramer, 1999: 79

⁶² Çığ, 1997: 25

ölmüş kişiye, kendisine tahsis edilmiş özel bir yer verilmekte ve en azından eğer bir krala kendisine, ölümler diyarındaki yasalar öğretilmektedir. Ölü olsa bile ölmüş kişi açıklanmayan bir yoldan yukarıdaki dünyayla duygusal bir ilişki içinde bulunabilir, ıstırap ve utanç duyabilir ve güvenilmez tanrılara karşı feryat edebilirdi. Gılgamış'ın Ölümü şiirinin tersine burada krala ölümler diyarında hizmet eden insan mayetinden hiç söz edilmemektedir; nitekim eş ve çocuklar yukarıdaki dünyada yaşıyor olarak betimlenmektedir. Bu nedenle, en azından Ur-Nammu'nun zamanında, krallara ailesinden ya da hizmetkarlarından herhangi bir kişinin mezarda eşlik etmesinin artık görenek olmaktan çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁶³

Ölümleri beslemeleri belli aralıklarla ve belirli bir ritme göre yapılmaktadır. Özellikle ölümlere soğuk su sunularak su içmeleri sağlanmasına hatta "arutu" diye adlandırılan ve mezarların üzerine yerleştirilen bir tür oluk olup, bu sayede ölüye su akıtılabilmekte olduklarına inanmaktadırlar. Bununla birlikte özellikle ölümlerin onuruna kurulmuş, onlara ayrılmış, hane çevresinde kutlanan bir tören olup, evlerinde "ailenin ölümlerinin bölümünde" ailenin yaşamakta olan fertleri toplanıyordu. Bunun için genellikle ay sonu, ayın kaybolduğu vakitler tercih ediliyordu. Yemek düzenlenir, değişik aksesuarlar, mücevherler sunulabilirdi.⁶⁴

Sumer'de yeraltındaki ölümlerin ruhları için yiyecek ve kurbanlar sunulmazsa, onlar yeryüzüne çıkarak insanlara rahatsızlık vereceklerine ve ölenlerin arkasından çok fazla ağlayıp sızlanmanın onları sıkacağına inanılmaktadır.⁶⁵ Kötülük kovma törenlerinin amacı da ruhları karanlıklar diyarına geri göndererek insanlara zarar vermelerini önlemektir.

⁶³ Kramer, 1990: 176

⁶⁴ Bottero, 2003: 311

⁶⁵ Çığ, 1997: 23

III. SUMER DİNİ ADETLERİ

A. Dini ayinler

İnsanların yaradılış amacının tanrılara hizmet olduğu görüşü sebebiyle Sumerlerin dinlerinde egemen rolü ayinler ve ritüeller oynamaktadır.

Sumer dininde ibadet, tanrıları hoşnut etmek, onları kızdırmamak onları mutlu etmek amacıyla kurban ve adak sunumları ile bazı davranış hareketlerinden oluşan ibadet ve dualar şeklinde yapılmaktadır. Nippur'da keşfedilen arkaik tabletler ve silindir mühürlerinde görev başındaki papazların çıplak oldukları görülmekle birlikte sonraları elbise giymeye başlamışlardır.⁶⁶

Sumerliler tanrıları sevindirmek, onlardan bir istekte bulunmak, hastalıklardan kurtulmak için veya yaptıkları adaklara karşılık kurban kesmektedirler. Bu kurbanlar sakatsız ve hastaliksız olmalı ve kurban sahibi vücutça temizlenmelidir. Kurbanlar, rahipler tarafından özel dualarla kesilirdi. Kurbanın sağ kalçası ve iç organları Tanrıya takdim edilir, gerisi etrafta olanlara dağıtılırdı.⁶⁷

Büyük her kentin tapınağında her gün hayvansal ve bitkisel yiyeceklerden, su, şarap ve bira saçılardan, tütsü yakılmasından oluşan kurbanlar sunulmaktadır. "Ningirsu'nun Arpasını Yeme Ayı", "Ceylan Yeme Ayı" ve "Şulgi Bayramı Ayı" gibi ay isimlerine bakılırsa, her yıl tekrarlanan birçok bayram da bulunmaktadır. Bu bayramların bazıları günlerce sürmekte ve özel kurbanlar ve geçit törenleriyle kutlanmaktadır. Ayrıca yeni ayın doğduğu günle her ayın yedisinde, on beşinde ve son gününde düzenli aylık bayramlar bulunmaktadır.

⁶⁶ Günaltay, 1945:136

⁶⁷ Çığ, 1997: 24

Bütün tatillerin en önemlisi, belki de günlerce süren özel bayramlar ve törenlerle kutlanan Yeni Yıl tatilidir. Yeni Yılın en önemli ayini, “hieros-gamos” yani Sumer ülkesinin ve halkının gönencini ve bolluğunu etkili bir şekilde güvence altına almak amacıyla tanrı Dumuzi’yi temsil eden kralla tanrıça İnanna’yı temsil eden rahibelerden biri arasında gerçekleştirilen kutsal evlilik ayinidir.⁶⁸

Büyük bayramlardaki dini törenleri, baş rahip sıfatıyla krallar yönetmektedirler. Kraliçe, veliaht prens ve büyük devlet adamları da kralın yanında bulunmaktadırlar. Kral ailesi, törenden önce ve sonra mutlaka ellerini yıkarlar, güzel kokular sürerlerdi. Tanrının baş hizmetkarı kral pis ve kusurlu olursa, memleketin felakete uğrayacağına inanılırdı.⁶⁹

Sumer siteleri kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmalarda başlıca tanrıları adına yemin ettirmektedirler. Bir zafer kitabesinde şöyle denilmektedir: “Umma’lılar şayet yeminlerini bozar ve tayin edilen sınırı aşarlarsa büyük tanrı Enlil ile Keş (Opis)’in dağ mabudu Ninharsag, Eridu’nun adalet tanrısı Enki(Ea), Ur’un ay mabudu Enzu (Sin), Larsa’nın güneş tanrısı Babbar, tanrı Ea’nın zevcesi tanrıça Ninki gibi ilahların ağıları onları parçalasın!..” denilmektedir.⁷⁰ Tanrılar adına yemin edilirken bir takım kurallara riayet etmek gerekmekteydi ki bunlardan biri ant içmek için kullanılacak elin öncelikle yıkanmasıdır. Yine tarlayı çapalarken, çapayı kaldırıp tanrı adı ağza alınamazdı.⁷¹

B. Kurban Kesme ve Yiyecek Sunma

İnsanlar tanrıların aflarına sığınmak için onlara hoş gelecek sunularda bulunmuşlardır. Bu sunular arasında bulunan kurban adamayı kanlı ve kansız olarak iki şekilde sunmuşlardır.

⁶⁸ Kramer, 2002: 187

⁶⁹ Memiş, 1989: 134

⁷⁰ Günaltay, 1945: 42

⁷¹ Bottero, 2003: 253

Kansız kurbanlar, tanrılara yiyecek, içecek, güzel kokan ot veya ağaçlar şeklindedir. Her gün ihtişamlı törenlerle birlikte “sungu” diye tabir edilen basitçe anlatımıyla tanrıların yemeğini düzenli olarak sağlamaktaydılar. Bununla ilgili bir ritüel şu şekildedir:

“Bütün yıl boyunca her gün, büyük sabah öğününde Anu’nun (kült simgesinin) karşısına, masasının (sunak diyebiliriz) üstüne saçıntı kapları olarak 18 altın çanak koyacağız; 7 tane sağda, 3 tanesi arpa birası ve 4 tanesi de labku dolu olacak; 7 tane solda, 3 tanesi arpa birası, 1 tanesi nâşu birasıyla ve 1 tanesi de testi birasıyla dolu olacak; kaymaktaşıdan çanakta biraz süt ve 4 altın çanakta “sızma” şarap. Küçük sabah öğünü, büyük akşam ve küçük akşam öğününde aynısı olacak; ancak akşam yemeklerinde süt sunulmayacak...”

İçki faslından sonra etlerle ilgili bölümde: (Her yemek için), iyi beslenmiş, “katıksız”, iki yaşında, arpa ile beslenmiş, birinci kalitede toplam 21 koyun kurban edilecek; sütle beslenmiş 4 muntazam sungu ve arpa ile beslenmemiş daha düşük kalitede 25 koyun, iki büyük öküz ve 1 süt danası...⁷²

Kanlı kurbanlara gelince ise; bu da tanrılar adına bir takım hayvanları boğazlamak suretiyle yapılırdı. Kurbanlar genellikle kuzu veya oğlak olurdu ki en makbulü kuzu idi. Diğer hayvanların da kurban edildiği olurdu. Mesela bir hastanın günahlarına karşılık olarak bir domuz kurban edilirdi.⁷³ Bu kurbanlar sakatsız ve hastaliksız olmalı ve kurban sahibi vücutça temizlenmeliydi. Kurbanlar, rahipler tarafından özel dualarla kesilirdi. Kurbanın sağ kalçası ve iç organları Tanrıya takdim edilir, gerisi etrafta olanlara dağıtılırdı.⁷⁴

⁷² Bottero, 2003: 251

⁷³ Günaltay, 1945: 17

⁷⁴ Çığ, 1997: 25

C. Fal ve Büyü

Büyü, tam olarak insanın değiştirmek amacıyla nesnelere üzerindeki eylemlerine ve canlı varlıkları evcilleştirmek, itaat ettirmek ya da yok etmek amacıyla kullandıkları söze bağlı bütün güçleri, yaşamdaki zorlukların doğaüstü ya da gizemli nedenlerle aktarılmasıdır.

Mezopotamya’da din, büyü, fal ve tıp öylesine iç içedir ki bunları birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Kötülüğü “yıkamak” ve silmek, onları sulara gömmek ve ortadan kaldırmak için su kullanma; ateş kullanarak yakma; marazi, demondan gelen ya da gelmeyen kötülüğü uzaklaştırmak için “arındırıcı” olarak kabul edilen şu ya da bu bitkiyi ya da madeni veya hayvansal maddeyi kullanma; zalimlerin geri çekilmesini sağlamak ya da kaçırmak için ritüel duaları yüksek sesle söyleme şeklinde olabilmekteydi.⁷⁵

İstikbâlden ve bilinmeyenden haber alma yani fal işine kahinler görevli olup, krallar kadar fertlerde bu işlere müracaat ederlerdi. Her Sumer prensi az çok önemli bir girişimde bulunmadan önce, mutlaka tanrının fikrini sormak için kahinlere gelirdi. Sumerlilerden kalan pişmiş tuğlalar üzerinde görülen ve herhangi bir seremoniyi tasvir eden şekillerdeki çizgiler, tapınakların temel taşları üzerindeki işaretler tanrılara sorulmuş olan sorulara verilmiş bilinmeyenden gelen haberleri veya birtakım uğur ve falları ifade etmektedir. Bataklıklardaki sazların rüzgarlarla çıkardığı sesler bile bilinmeyenden haber olarak kabul edilir ve ondan hükümler çıkartılırdı. Eridu tanrısı Enki (Ea)’nın gayipten verdiği haberler çok önemli idi.

Hayvanların karaciğerleri hayat merkezi olarak kabul edildiğinden, karaciğerin tetkik ve muayenesinin, tıpkı bir ayna gibi, sunulan kurbanı kabul eden tanrının fikir ve amacını göstereceğine inanılırdı. Karaciğer vasıtası ile kehanette bulunabilmek için, kurban olmak üzere lekesiz bir hayvan bulmak, onu günün saatlerine göre değişen tören ve ayinlerle

⁷⁵ Bottero, 2003: 255

boğazlamak, sonra da karaciğerini çıkartmak gerekiyordu daha sonra kahin ciğerde gördüğü işaret ve alametlerin karşılığını kurban kesenin dileğine göre hükümler çıkartırdı.

İstikbâlden ve bilinmeyenden haber alma yani fal işinde kullanılan yöntemlerden bir diğeri de bir kap içindeki suya bir damla zeytinyağı damlatılıp, yağın su içinde aldığı şekle bakılarak hükümler çıkartılmasıdır. Bu kehanette yine özel bir törenle yapılırdı. Törene eşlik edip, töreni yöneten ve Abkallu denilen kahin papaz, zeytinyağı damlasının su içinde aldığı şekle bakarak hastanın iyileşip yada öleceğine dair açıklamalarda bulunmaktadır.⁷⁶

İnsanların ve hayvanların dış görünüşü de uğurluya veya uğursuzluğa, iyiliğe veya kötülüğe dair bir takım kehanetler yapılmasına neden olurdu. Yeni doğan bir çocuk doğduğu ev için, bazen de bütün memleket ve devlet için, hayır veya şer, saadet veya felaket alameti olarak görülürdü. Mesela; yeni doğan çocuğun başı, aslan başına benzetilirse bu çocuk doğduğu ev için hayırlı kabul edilirdi. Fakat o çocuğun başı köpek veya bir yılan başına benzetilirse çocuk bir uğursuzluk timsali sayılırdı. O eve hatta o memlekete bir felaket geleceğine hükmedilirdi.⁷⁷

Hayvanların davranışlarından da zaman ve mekana göre bir takım hükümler çıkartılmaktadır. Mesela beyaz bir köpeğin saraya girmesi, şehrin düşmanlar tarafından kuşatılacağına yorumlanırdı. Bir av kuşunun ev içinde uçması o evin hanımının öleceği anlamına gelirdi. Bir evde yada başka bir yerde hamam böceklerinin görülmesi uğursuzluk alâmeti olarak görülürdü.

⁷⁶ Günaltay, 1945:138

⁷⁷ Günaltay, 1945:138

IV. SAMİ KAVİMLERİNİN DİNİ

A. Tanrılar Âlemi

Sami kavimlerinin dini M.Ö. II. binyıldaki diğer kavim ve devletlerde olduğu üzere çok tanrılı bir din olup, temellerini Sumer kültürü üzerine kurmuşlardır. Sami kavimlerinin tanrılarına baktığımızda Sumer dininin gökyüzü tanrısı olan Anu'yla karşılaşmatayız. Anu yalnızca gökyüzü tanrısı olarak kalmamış insanlara krallık ve nişanların onun tarafından verildiğine inanılmıştır. Anu'nun eşi Antum ise yerini aşk ve savaş tanrısı olan İştar'a bıraktığını görmekteyiz. Sumerlilerde İnanna olarak kutsanan bu tanrının bereketle ilgili yönü en az IV. binyıla kadar uzanmaktadır.

Anu'nun oğlu Enlil (Ellil), "Rüzgar Tanrı", Nippur'un koruyucu tanrısıdır. Babası gibi, tanrıların "babası" veya "kralı" olarak tanınan Enlil daha sonra Anu'nun yerini almıştır. İnsanların kaderlerine hükmeden Kader Tableti, aslında Enlil'in olmakla birlikte Sami kavimlerinde bu özellik Marduk'a geçmiştir.⁷⁸

Marduk'tan sonra diğer büyük bir tanrı olan Ea (Enki) dünyanın üstünde durduğu yer altı okyanusunun veya ilksel derinliklerin efendisidir. Ea insanlığın dostu ve bütün gizli büyü bilgilerinin kaynağı olmasının yanında insanlara bütün sanat ve zanaatları öğretendir. Marduk büyü işlerinde izlenmesi gereken en etkili yolun ne olacağını Ea'ya danışmaktadır.⁷⁹

Geç Babil döneminde, Bel (Efendi, Tanrı) unvanı Marduk ile eşanlamlı kullanılmaya başlanmış ve İştar gibi Marduk da diğer tanrılarının çeşitli yönlerini kendisinde barındırmaya başlamıştır. Bunu Marduk'la ilgili olarak yazılan şiirin şu satırlarından anlamaktayız.

*Ninurta çapanın Marduk'udur,
Nergal saldırınının Marduk'udur,*

⁷⁸ Quates, 2004:180-181

⁷⁹ Quates, 2004: 182

*Zababa yumruk yumruğa dövüşün Marduk'udur,
 Enlil efendilik ve öğüdün Marduk'udur,
 Sin, gece aydınlanmasının Marduk'udur,
 Şamaş adaletin Marduk'udur,
 Adad yağmurun Marduk'udur...*

Marduk'la yakından ilişkili bir diğer tanrı da, oğlu Nabu'dur. O, yazıcıların koruyucusu ve Ea'yla Marduk gibi bilgelik tanrısıdır.

Sami kavimlerinin ikinci grup tanrılarını ise, göksel tanrılar oluşturmaktadır ki bunlar, Güneş, Ay ve Venüs tanrılarıdır. Bu tanrılardan en önemlisi, Ay tanrısı Sin (Nanna) olup, simgesi hilâldir. Güneş-tanrı Utu veya Şamaş'ın hem yerde hem de gökte yargıç olarak özel bir konumu vardır. Adalet tanrısı olarak yoksulları korumak özel ilgi alanıdır. Simgesi güneş diski olan Şamaş, ay tanrısının oğullarından olup, özellikle Sippar ve Larsa ile ilişkilidir. Diğer önemli bir tanrı da, hava tanrısı Adad'dır. Simgesi çatallı şimşek, hayvanı da boğadır. Batı Sami halkları arasında ve Asur Ülkesinde Adad çok sevilmektedir.

Inanna-İştâr ise, Şamaş gibi Ay tanrısının çocuğu olup, sabah ve akşam yıldızı Venüs'tür. Çoğunlukla kutsal hayvanı aslan üzerinde betimlenmektedir. Asıl kenti Uruk olmakla birlikte Kiş, Agade ve bazı Asur kentleri de onun kült merkezi durumundadır. M.Ö. II. binyılda İştâr en iyi tanınan, en yaygın tapınılan Babil Ülkesi tanrıçası olmuştur.⁸⁰

B. Tapınaklar

Mezopotamya'da dinsel etkinliklerin merkezinde, insanın tanrılara hizmet etmek amacıyla yaratıldığı inancı vardır. Bu inanç sebebiyle bir insanın kralına hizmet etmesi gibi tanrılara da aynı şekilde hizmet edilmekte, onlarda insanlar gibi yedirilip, içirilmekte, giydirilmektedir. Tanrılara yapılan bu

⁸⁰ Quates, 2004: 182

hizmetten diğerk devlet ve kavimlerde olduğu üzere rahip olarak nitelendirdiğimiz tapınak görevlileri sorumlu olup, diğerklerinden ayrılan bir biçimde tapınak hiyerarşisine rastlanılmamıştır.

Tapınak personeli arasında rahip hem de idareci olan sanga yani “başrahip”, çeşitli kötü ruh kovucular, naru yani şarkıcılar, görevleri arasında tanrıları müzikle yatıştırmak da olan kalú’lar, yazıcılar ve tapınak işlerine bakan çeşitli idareciler bulunmaktadır.

Tapınakların bir ev düzeninde işlemekle birlikte tanrılara sunular sunulması sebebiyle ekonomik rolü de bulunmaktadır. Tapınaklar ekonomik yönden sıkıntıda olanların durumlarını düzeltmeleriyle ilgilenmesi sebebiyle sosyal bir statüde kazanmışlardır. Tartı ve ölçü aletlerinin standartlaştırılması, faiz oranlarının düzenlenmesi gibi işler bu kapsamdadır. Eski Babil döneminden sonra sarayın ekonomik işlevlerinin artmasıyla birlikte adalet mekanizması din etkisinden çıkarak tapınağın sosyal yönünde azalma olmuştur.

Sami kavimlerinde dinin merkezi unsuru, tanrı imgesidir. Tanrının heykelde vücut bulduğuna inanıldığından, tanrıyı simgeleyen heykel savaşta başka bir yere götürüldüğünde geri dönene kadar tanrının yerinde olmadığı düşünölmektedir. Tanrı imgesinin bireysel tapınmada da önemli olduğu, ucuz kil kopyaların her yerde bulunmasından anlaşılmaktadır.⁸¹

Tapınaklardaki tanrı heykellerinin çoğu değerli ahşap türlerinden yapılmakta olup, altın işlemeli kumaşlarla giydirilmektedirler. Tanrı imgeleri özel atölyelerde imal edilip, onarılmakta, çok ayrıntılı ve gizli kutsal ayinleriyle “yaşam” kazandırılmaktadır.

⁸¹ Quates, 2004: 184-185

Tanrılar, tapınaklarda ailesiyle birlikte yaşamakta olup, daha önemsiz tanrıları ve yakaranları burada kabul etmektedirler. Tanrı hem ilahi saraylıların hem de kendisine tapınanların heykelleriyle birlikte olmaktan hoşnut olacağı düşünülerek kral, kendisini tanrıya dua ederken betimlenen heykelini tapınağa koyabilmektedir.⁸²

Krallar, Mısır ve Hititler'deki gibi öldükten sonra tanrılaşmamakla birlikte, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmekte, bu nedenle de tanrı ile toplum arasında aracı rol oynamaktadır. Bu role uygun olarak da pek çok dinsel görevi üstlenmişlerdir. Bu anlayış nedeniyle tanrıların kentler içinde devamlı olarak yaşadığı konut gözüyle bakılan tapınaklar, tanrılar ve insanlar arasında aracı olduğuna inanılan krallık kurumunun mesken tuttuğu sarayların bir parçası olarak inşa edilmişlerdir.⁸³

Ziggurat denilen bu tapınaklar Sumerlerden beri Mezopotamya'nın bütün kentlerinde dinsel bir kurum olarak işlev görmektedir. Zigguratların en ünlüsü olan ve Babil kulesi hikayesine yol açan Babil'deki Tanrı Marduk zigguratında taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır.⁸⁴ Heredotes, tapınak dışında bir sunak ile bir büyük sunak daha olduğunu söyler ve yetişkin hayvanların kurban edildiğini ve altın sunakta yalnız süt hayvanlarının kesilmesine izin verildiğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda tapınağın içerisinde 12 dirsek boyunda som altın bir heykel durduğundan bahsetmekle birlikte tanrının tapındaki yatağa yatarak dinlendiğinden bahsetmektedir.⁸⁵

⁸² Quates, 2004: 184-185

⁸³ Sevin, 1991: 121

⁸⁴ Michael, 1996: 104

⁸⁵ Heredotos, Çev: Ökmen, 2002: 77

V. SAMİ KAVİMLERİNİN DİNİ İNANÇLARI

A. Kainatın Yaratılışı

Sami kavimlerinin Yaratılış mitolojisinin Sumerli biçiminde, Enlil ile Enki yaratışta baş rolü oynarken, yaratılış etkinliklerine çeşitli tanrılarda dahil olmaktadır. Fakat Babil Yaratılış mitolojisinde Babil Yeni Yıl Şenliği olan “Akitu” ile ilişkilendirilmesinden dolayı, odaksal bir öneme kavuşarak “Bir zamanlar yukarılarda” anlamına gelen Enuma eliş adıyla tanınan bir şiirde ya da şarkıda, törensel bir biçime sokulmuştur.⁸⁶ Asur mitolojisinde ise Babil’in tanrısı olan Marduk’un yerini Asur’un baş tanrısı olan Asur’una almıştır.⁸⁷

Yaratılışla ilgili olarak I. tablette; evrende tatlı-su okyanusu Apsu ile tuzlu-su okyanusu Tiamat dışında hiçbir şeyin bulunmadığı ilksel durumun betimlenmesiyle başlar. Bu ikisinin birleşmesinden tanrılar var olurlar. İlk tanrı çifti Lahmu ile Lahumu’dur; onların birleşmeleri Anşar ile Kinşar’ın doğmalarına neden olur. Anşar ile Kinşar ise, gök-tanrı Anu ile toprak ve su-tanrı Nudimmud’u, öteki adıyla Ea’yı dünyaya getirirler. Sumer mitolojisindeki Enlil’in yerini, Babil mitolojisinde bilgelik tanrısı olarak görülen ve her türlü sihrin kaynağı olduğu düşünülen Ea, öteki adıyla Enki almıştır. Daha sonra Ea, mitosun Babil biçiminin kahramanı olan Marduk’un babası olur.- Ne var ki, ilk tanrılar ile genç tanrılar arasında rahatsızlık meydana gelir. Tiamat ve Apsu genç tanrıları yok etmek konusunda Apsu’nun veziri Mummu’ya danışır. Tiamat’ın kendi döllerini yok etmeye pek istekli olmamasına karşın, Apsu ve Mummu bir plân hazırlarlar. Bu plân ve istekler genç tanrılar tarafından öğrenilerek alarma geçilir. Her şeyi bilen Ea, karşı bir plân geliştirir. Apsu’nun üzerine bir uyku efsunu üfler ve onu uyutup öldürür. Mummu’yu bağlar ve burnuna bir ip geçirir. Daha sonra

⁸⁶ Hooke, 2002: 51

⁸⁷ Hooke, 2002: 52

kutsal odasını inşa eder ve ona “Apsu” adını verir; böylece büyük bir barış içinde dinlenmeye geçer.⁸⁸

III. tablet, saldırı haberinin tanrılar topluluğunda nasıl karşılandığını anlatır. Anu, Tanrılar meclisinin yetkisiyle donatılarak, Tanrıça’yı söz konusu amacından vazgeçirmesi için, Tiamat’a yollanır. Ama, O’da bunu başaramadan döner. Bunun üzerine Anşar, tanrılar meclisinde ayağa kalkar ve görevin güçlü kahraman Marduk’a verilmesini önerir. Marduk’un babası Ea, oğluna, bu görevi kabul etmesini öğütler. Marduk bu görevi üstlenmeyi, kendisine tanrılar meclisinde eksiksiz ve eşit yetki verilmesi ve sözünün, yazgıyı değiştirilmeyecek biçimde saptamasının kabul edilmesi koşuluyla üstlenir.

III. tablet, tanrıların kararını özetle yeniden verdikten sonra, Marduk’a istemiş olduğu otoritenin resmen verildiği bir şölenle biter. IV. tablet, Marduk’un kral olarak tahta geçirilişiyle ve kendisine krallık alametlerinin verilmesiyle başlar. Tanrılar kendisinden, üstlendiği işi yürütebilecek güce sahip olduğunu gösterecek bir kanıt isterler. Bunun üzerine Marduk, giysisini önce görünmez kılar, sonra yeniden görünür yapar. Tanrılar ikna olurlar ve “Marduk kraldır” diyerek onun krallığını duyururlar. Daha sonra Marduk, savaş için kendisini silahlandırır. Silahları ok ve yaydan, topuzdan, şimşekten ve dört yönün yelinin dört bir köşesinden tuttuğu bir ağdan oluşur. Bedenini alevle doldurur ve yedi azgın tayfun yaratır. Fırtına arabasına biner ve Tiamat ile ordularına doğru ilerler. Teke tek dövüşmek yolunda Tiamat’a meydan okur. Tanrıça karşısına çıkınca, onu kısırmak için ağını atar.⁸⁹

Tanrıça kendisini yutmak için ağzını açtığı anda, onu şişirmek için kötü yeli ağızdan içeriye yollar. Sonra da, delip geçerken yüreğini bölen okuyla, Tanrıça’yı öldürür. Tiamat’ın cinlerden oluşan yardımcılarını kaçmaya kalkarlar; fakat ağa takılarak yakalanırlar. Önderleri Kingu’da yakalanıp

⁸⁸ Hooke, 2002: 53

⁸⁹ Hooke, 2002: 54

bağlanır. Bunun üzerine Marduk, Kingu'dan yazgı tabletlerini alır ve onları kendi göğsüne bağlar. Böylece, tanrılar arasında en yüce yetkiyi üstlenmiş olur. Bir sonraki eylemi, Tiamat'ın bedenini ikiye bölmek olur. Tanrıça'nın yarısını yeryüzünün üzerine gökyüzü olarak yerleştirir. Onu sırıklarla tutturur; başına bekçiler yerleştirir. Bekçileri, Tanrıça'nın sularının boşalmasına izin vermemekle görevlendirir. Marduk daha sonra büyük tanrılarının içinde yaşadıkları yapı olan "Eşarra"yı, Ea'nın barınağı Apsu'ya benzer olarak kurar ve Anu'nun, Enlil'in ve Ea'nın, bu yapının içinde kendilerine ayrılmış olan yerlerde oturmalarını sağlar.

IV. tablet, Marduk'un evrene düzen verme yolunda attığı ilk adım takvimi düzenlemek olmuştur. Marduk tablette, yılın izleyeceği yolu ve ay'ın değişimleri (evreleri) ile ayların sırasını saptarken gösterilir. Tanrı aynı zamanda göksel "yollar" denilen şeyleri, kuzey göklerinde Enlil'in yolunu, başucunda Anu'nun yolunu ve güney göklerinde Ea'nın yolunu olmak üzere üç yolu yerleştirir.⁹⁰

Bu yaratılış mitosunda, tanrılarının otorite kurma çabası ve çeşitli politik oyunlarla bir diğerini saf dışı etme mücadeleleri sergilenmiştir. Amaç, baş tanrı olmak ve bu otoriteyle düzen verebileceği ve yönetebileceği bir evrene hakim olmaktır.

B. İnsanın Yaratılışı

Babil Yaratılış Efsane'sinde insanın yaratılışı, "Enuma eliş" adıyla tanınan ve yedi tableten oluşan şiirin altıncı tabletinde konu edilmektedir. Buna göre; Marduk, Tanrı'nın hizmetinde bulunmaları için insanı yaratma niyetinde olduğunu duyurur. Ea'nın öğüdüne uyararak, insanın biçimlendirilmesi için, ayaklanmanın önderi Kingu'nun öldürülmesinin gerektiğine karar verir. Buna uygun olarak, Kingu öldürülür ve kanından, tanrılarını "özgür kılmak" yolunda onlara hizmet etmesi için, yani tapınak

⁹⁰ Hooke, 2002: 55

ritüelleriyle ilgili kol işlerini yapması ve tanrılar için yiyecek sağlama işlerini görmesi için, insan türü yaratılır. Sonra tanrılar, Marduk için bir tapınak, Babil'deki "Esegila" tapınağını yaparlar. Anu'nun buyruğuyla kutsal varlıklar Marduk'un elli büyük adını duyururlar.⁹¹

C. Ölüm ve Ahiret İnancı

Sami kavimlerinin ölüm hakkında düşüncelerini öğrenebilmek adına yararlanacağımız mitolojiler arasında ölümsüzlüğü arayan Gılgamış ve Adapa Mitosu bulunmaktadır. Sami mitolojisinde en çok göze çarpan bir mitolojik tema, ölümün ve hastalığın varlığı sorunu ile ölümsüzlük arayışıdır.

Gılgamış destanında; Enkidu'nun ölümünün ve Gılgamış'ın can yoldaşı için tuttuğu yasın anlatılmasından sonra, Gılgamış bir gün kendisinin de öleceğini anlayarak alt üst olmuştur. "Ölünce Enkidu gibi olmayacak mıyım? Karnıma acı girdi. Ölüm korkusuyla bozkırda başı boş dolaşım durmaktayım" demektedir. Ölümün elinden kurtulup ölümsüzlüğe kavuştuğu bilinen tek ölümlü, Gılgamış'ın atası Tufan'ın Sumerli kahramanı Ziusudra'nın Babil karşıtı Utnapiştim'dir. Bu nedenle, Gılgamış, ölümsüzlüğün gizini ele geçirebilmek için, atasını arayıp bulmaya karar verir.

Kendisine böyle bir yolculuğun güçlükleri ve tehlikeleri hakkında uyarılarda bulunulur. Gitmek istediği yere ulaşabilmesi için, Maşu dağlarını ve "ölüm suları"ni aşmak zorunda kalacağı bir yolculuk yapması gerekecektir. Böyle bir yolculuğu ise o zamana kadar, sadece (Güneş-Tanrı) Tanrı Şamaş başarmıştır. Ancak, Gılgamış bütün bunları göze almış ve Utnapiştim'e ulaşmayı başarmıştır. Utnapiştim, Gılgamış'a "ölümün ve yaşamın gizini" tanrıların kendilerine sakladıklarını ve insanlara vermediklerini söyleyerek "Tufan" öyküsünü anlatmıştır.⁹²

⁹¹ Hooke, 2002: 55-56

⁹² Hooke, 2002: 57-58

Sami kavimlerinin ölüm inancı üzerine düşüncelerini anlayabileceğimiz diğer bir mitos da Adapa Mitosu'dur. Bu mitosa göre; *“Adapa, bilgelik tanrısı Ea'nın oğlu; Babil kentlerinin en eskisi olan Eridu'nun rahip-kralıdır. Ea, Adapa'yı “insanın örneği” olarak yaratmış ve ona bilgelik vermiş, ama bitimsiz yaşam vermemiştir. Rahiplik görevlerinin neler olduğunu anlatmıştır ki bunlardan birisini de tanrıların sofrasına balık sağlamak oluşturmaktadır. Bir gün Adapa, balık tutarken Güney Yeli esip kayığı devirir. Adapa buna öfkelenerek Güney Yeli'nin kanadını kırar; öyle ki Güney Yeli yedi gün esemez. Yüce Tanrı (baş tanrı) Anu, yelin esmediğini görür ve nedeninin araştırılması için ulağı İlabrat'ı gönderir. İlabrat dönüp Anu'ya Adapa'nın yaptığı şeyi söyler. Bunun üzerine Anu, Adapa'nın önüne getirilmesini buyurur. “Göklerde olup biten her şeyi bilen” Ea, oğluna, Anu'nun karşısına çıkarken nasıl davranması gerektiğini öğretir. Adapa'ya üzerine bir yas giysisi geçirmesini ve saçı başı darmadağınık olarak görünmesini ister. Göğün giriş kapısına vardığında kapıyı Tammuz ve Ningizzida isimli tanrılar beklemektedir ve niçin yas tuttuklarını sorduklarında yeryüzünde yok olan iki tanrının yasını tuttuğunu söylemesini istemiştir.*

Ea, oğlunu, Anu'nun karşısına çıktığında, kendisine “ölüm ekmeği” ve “ölüm suyu” sunulacağı yolunda uyarılmış ve bunları almayarak, bunların yerine bir gömlek ve koku yağı sunulacağını bunları almasını söylemiştir. Adapa'da söylenen öğütlere uyarak gömlek ve koku yağını tercih etmiştir. Anu, Adapa'nın niçin böyle davrandığını sorunca, babası Ea'nın böyle istediğini belirtir. Anu'da Adapa'ya bu yaptığıyla kendisini ölümsüzlük armağanından yoksun etmiş olduğunu bildirmiştir. Tabletten sonu kırık olması sebebiyle Anu'nun Adapa'yı belli bazı üstünlük ve bazı zayıflıklarla yeryüzüne geri göndermiş olduğu düşünülmektedir.⁹³

⁹³ Hooke, 2002: 70-71

İnsan ruhu ölüm gerçeği karşısında ve ölümsüzlüğe ulaşamaması sebebiyle hep yakınmış olup, ebedi hayatı yakalayamaması tanrılar ile insanlar arasındaki farkın en büyük göstergesi olmuştur.

VI. SAMİ KAVİMLERİNİN DİNİ ADETLERİ

A. Dini ayinler

Sami kavimlerinin dini ayinleri de Sumer Devleti ve Anadolu Uygarlıklarının dini ayinleri gibi düzenli olarak kutlanan birçok bayramlardan oluşmaktadır.

Her kentin kendine özel mevsimlik bayram takvimi bulunmaktadır ve bu bayramların en büyük olanı Yeni Yıl şenliğidir. Bu bayram Geç Babil döneminde bahar ekinoksuna rast gelen Nisan ayının ilk on bir gününde yapılmaktadır. İlk günler çeşitli arınma törenleri ve dua ayinleri yapılmaktadır. Dördüncü günün akşamında Yaradılış Destanı'nın tümü okunmaktadır. Beşinci gün tekrar arınma ayini yapılmaktadır. Tanrı Nabu, Borsippa'dan gelerek törenlere katılmaktadır. Aynı gün olarak şenlikte kralda bulunmaktadır.

Kralın üzerindeki tüm nişan ve rütbe işaretleri başrahip tarafından çıkarıldıktan sonra içteki kült odasına girebilmektedir. Ondan sonra yanağı tokatlanıp, kulağı çekilerek aşağılanmaktadır. Aşağılanan kral, tanrı Marduk'un önünde diz çöker ve tanrıya o yıl günah işlemediğini, Esagila ve Babil'i savsaklamadığını belirtir. Urigallu rahibi tarafından yapılan bir konuşmadan sonra, kralın nişanları geri verilir ve tekrar yanağı tokatlanır. Bu davranış ne karda acı verici olursa kralın gözlerinden o kadar gözyaşı dökülecek ve Marduk hoşnut kalacağı inancı bulunmaktadır. Bu işlemin akşamında kral, beyaz bir boğanın kurban edildiği törene katılmaktadır. Bundan sonraki törenler arasında, kralın "Marduk'u elinden tutup" tapınaktan

çıkardığı, Tören Yolu ve İştar Kapısı'ndan geçerek kent dışındaki Akitu evine götürdüğü ünlü geçit töreni ve Kutsal Evlilik töreni de bulunmaktadır.⁹⁴

B. Kurban Kesme ve Sunma

Sami kavimlerinde insanlar tanrılara hizmet için yaratıldıkları inancı mevcuttur. Bu inanç gereği tanrılar hoşnut edebilmek adına diğer kavim ve devletlerin yaptığı gibi kurbanlar sunduklarını bilmekteyiz.

Tanrılara kurban sunumu ile ilgili bilgilere Akadlıların Zu Mitosu adı verilen mitostan bilgi edinebilmekteyiz. Zu, mühürlerde kuşa benzer bir figürle gösterilmektedir. Frankfort ona "kuş-adam" demiştir. Fakat Zu daha çok, küçük tanrılardan biri, olasılıkla bir yer altı dünyası tanrısı, büyük kralların (Tiamat'ın canavar döller türünde) bir düşmanı olarak yorumlanmıştır. Adı ritüel kitaplarında sık sık karşımıza çıkan ve her seferinde büyük tanrılarla çatışma içinde gösterilmektedir.⁹⁵

Ritüel açıklamaları olarak bilinen metinlerden birinde, Babil Yeni Yıl Şenliği ritüellerinin bir parçası olan bir koşudan söz edilmektedir; ve bu koşunun, Ninurta'nın Zu'yu yenişini canlandığı yorumunda bulunulmuştur. Thureau Dangin'in *Rituels accadiens* adlı yapıtında çevirdiği kutsal lilişdavulu'nun yapılışı ritüelinde, bir kara boğanın öldürülmesi yer almaktadır. Boğa öldürülmeden önce, rahip boğanın kulağına okunan afsunda, kurban edilecek hayvana "gök-yüzü otlaklarını çiğneyen Büyük Boğa" adıyla seslenmekte, öteki kulağına ise; "Zu'nun Dölü" denilmektedir.⁹⁶

C. Kehanet ve Büyü

Kahinlik, Mezopotamyalıların "bilimsel" olarak sınıflandıracağı ilgi alanlarının kuşkusuz en önemlisidir ve bunu ilkel bir büyü veya gizem etkinliği olarak görmek yerine, Babil yaşamının en temel öğelerinden biri olarak ele

⁹⁴ Qates, 2004: 185-186

⁹⁵ Qates, 2004: 74

⁹⁶ Qates, 2004: 75

almak gerekmektedir. Bu işle uğraşanlar toplumun en saygın kişileri sayılmaktadırlar. Hem bireyler hem de devlet görevlileri bütün önemli olaylarda onlara başvurumaktadırlar. Orduya daima bir kahin eşlik etmektedir.

Kehanet temelde, - Babil inançlarına göre, tek tek ve toplum olarak bütün insanlığın kaderini belirleyen- tanrılarla bir iletişim tekniğidir. Amacı, tanrı arzularını öğrenmektir ki, bu da Babilli için gelecekteki olayları önceden bilmek anlamına gelmektedir. Felsefesi, algılanan bütün olgularda doğaüstü neden ve sonuç olduğunu öngörmekte ve tanrıların gelecekteki niyetlerini dışa vurarak işbirliği yapacaklarını varsaymaktır. Önceden haber verilen kötülük kaçınılmaz olmayıp, çeşitli arınma ayinleri (namburbi) vb. önlemlerle istenmeyen kehanetlerin savuşturulabileceğine inanılmaktadır.

Kehanette, hayvan iç organlarına, suya konan yağa ya da tütsü dumanına bakmak, kuşların ve diğer hayvanların davranışlarını, göksel vb. olayları izlemek gibi çeşitli teknikler kullanılmaktadır.⁹⁷

İnsanlar, şiddet sonucu veya kötü kehanetler altında ölenlerin veya gömüt törenleri doğru yapılmayan insanların ruhlarından korkmuşlardır. Her zaman insanlara karşı iyi olmayan birçok kötü ruhun, iki büyük tanrı Anu ve Enlil'in çocukları olduğuna inanılmaktadır. Buna karşılık Ea her zaman dost görünmekte, hayırlı büyü ve dua sanatının kaynağı olduğu düşünülmektedir. Cinlerin ve ruhların hepsi kötü olmayıp; insan kafalı kanatlı büyük aslan ve boğa biçiminde betimlenen şedu ve lamassu Asur saraylarının kapılarında bekçi olarak durmaktadırlar. Özel evler, ayrıntılı törenlerle kutsanan ve eşğin yanına gömülen figürlerle korunmaktadır. Bunların bir kısmı, "Düşünmeden ısır" ve "Güçlü havla" gibi adlar taşıyan köpeklerdir.⁹⁸

Sami kavimlerinin kehanet ve büyü inançlarının tıp ile de ilişkili olduğunu ve hastaları tedavi amaçlı kullanıldığını da görmekteyiz. İnsanlar,

⁹⁷ Qates, 2004: 188

⁹⁸ Qates, 2004: 187

deltada oturanların yakalandıkları çeşitli hastalıkların kötü ruhların saldırılarının, büyücü erkeklerin ve büyücü kadınların ürünü olduğuna inanmaktadırlar. Bu durumda, bedensel hastalıklarda, zamanın bilinen iyileştirme yolları kullanılırken, sağaltma işlemine genellikle bir ya da birkaç afsunun okunması da katılmaktadır. Sağaltma işlemi tamamlandıktan sonra hastanın üzerine üç kez şu sözlerin okunması gerekmektedir.

*Anu göğü yarattıktan sonra,
Gök yeri yarattı,
Yer ırmakları yarattı,
Irmaklar kanalları yarattı,
Kanallar bataklığı yarattı,
Ve bataklık kurtçuğu yarattı,
Kurtçuk ağlayarak Şamaş'ın önüne çıktı,
"Sen bana yiyeceğim olarak ne vereceksin?
Sen bana emmem için ne vereceksin?"
"Sana olgun incir vereceğim,
Ve kayısı vereceğim."
"Bana ne yararı olur, olgun incirin
Ve kayısının?
Beni alıp kaldır ve dişlerin arasında
Ve diş etlerinin arasında oturmamı sağla!
Dişin kanını sorayım,
Ve dişin etlerini,
Dişin köklerini kemireyim!
İğneyi batır ve ayağını yakala
"Böyle söylediğin için, Ey kurtçuk!
Ea seni vursun,
Elinin (tüm) gücüyle!"⁹⁹*

⁹⁹ Hooke, 2002: 72

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA DİNİ İNANÇ VE ÂDETLER

Dinin genel olarak tarifi; inanış ve davranış şekilleriyle, insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde, bir arada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünüdür.¹⁰⁰ İnanç ise; insanın kalbinde doğan büyük bir hissi ifade etmektedir.¹⁰¹

Dinin ne zaman başladığını, kutsal kitapların dışında ortaya koyacak bir belge yoktur ve ilmi yollarla da bunu tespit edebilmek mümkün değildir. Bilinen ise; nerede insan varsa orada dinin olduğudur. İnsan maddi yanlarının yanında manevi yanları da olan bir varlıktır. Maddi yönü itibariyle fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya manevi yönü itibariyle de bunu desteklemeye ihtiyaç duymuştur. Onun bu ihtiyaçlarını karşılayan manevi olguların en başında da din gelir. Bu sebeple, tarih boyunca ve insanların en eski kültürlerinin karanlık zaman dilimlerinde bile din, insan hayatının her alanına yayılmış ve onun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bundan dolayı insan hayatını ve insanlık tarihini anlamakla dini anlamak bir tutulmuştur.¹⁰²

Anadolu'nun en eski dini, tıpkı dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, temelde insanoğluluyla doğanın büyük güçleri arasındaki etkileşimine dayanmaktadır. Doğal güçlerin en önemlisi kuşkusuz ki her şeye yaşam veren, her şeyin anası topraktır. Toprak anayı gebe bırakacak olan, suyun bereketiyle ilişkili eşi de ikincil önemde bir tanrıdır. Bu güçler ve daha niceleri, toplumun esenliği ve sürekliliği için temel öneme sahip olup, hem bireyin hem de toplumun düzenli olarak, uygun dinsel etkinliklerle onların onayını alması ve koruması gerekmektedir. Böylece, her köyün kendine ait

¹⁰⁰ Tümer-Küçük, 1997: 1

¹⁰¹ Doğrul, 1958: 10

¹⁰² Tümer-Küçük, 1997: 27

koruyucu tanrıları, kült merkezleri, mitolojisi ve temelde tarım evreleriyle bağlantılı şenlikleri oluşmuştur.¹⁰³

I. HATTİ, HURRİ VE HİTİT'LERİN DİNİ

Anadolu'nun M.Ö. II. binin ilk yüzyıllarının etnik-dilbilimsel sınırlarını belirlemek zor bir görevdir. Ana hatlarıyla ve zorunlu olarak basitleştirerek, Orta ve Kuzey Anadolu'nun yani aşağı yukarı Kızılırmak'ın çevrelediği bölgenin Hatti halkları tarafından iskân edildiği söylenebilir. Hatti uygarlığı, genelde, Orta Anadolu'nun kuzeyindeki kentlerde ortaya çıkarılan arkeolojik izlerle saptanmıştır.¹⁰⁴Günümüze kalan en ilginç kalıntıları, "alemleri" ve maden işçiliğiyle ünlü Alaca "kral" mezarlarıdır.¹⁰⁵ Alacahöyük ya da Horoztepe gibi yerlerde sürdürülen kazılar, M.Ö. III. binin ikinci yarısına ait, özellikle metal işlenmesinde çok ileri olan bu kültürü günışığına çıkarmıştır.¹⁰⁶

Hattiler, Hint-Avrupa ya da Sami dillerle ilişkisi olmayan kendilerine öz bir dil konuşuyorlardı ve yerli bir Anadolu kavmiydiler; çok yüksek bir uygarlık düzeyinde oldukları için M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'ya gelen ve kendilerini egemenlikleri altına alan Hititleri büyük çapta etkilemişlerdir. Öyle ki, Hititler din ve mitoloji konularında bile önemli ölçüde Hattilerden esinlenmişler, devlet ve sarayla ilgili tören kurallarını Hattilerden almışlar, Hattiler'in kent, dağ ve kral adlarını kullanmışlardır. Hititler, Hatti sözcüklerini yalnız eklerle Hititleştirmişlerdir. Sözcülemi, Hititlerin merkezi olan Hattuşa sözcüğünün aslı Hattuş olduğu gibi, Hitit kralı Hattuşili'nin adı da aynı Hattuş sözcüğünden gelmektedir. Hatti etkisi o denli büyük olmuştur ki Hititler egemenlikleri altına aldıkları Anadolu'dan söz ederlerken bile "Hatti ülkesi" deyimini kullanmışlardır.¹⁰⁷

¹⁰³ Macqueen, 2001:122

¹⁰⁴ Martino, 2006: 34

¹⁰⁵ Macqueen, 2001: 34

¹⁰⁶ Martino, 2006: 35

¹⁰⁷ Akurgal, 1977: 420

Hattuša'nın M.Ö. 14 ve 13. yüzyıllarına ait ibadet konuları üzerindeki tabletlerde, Hitit rahipleri dinsel törenleri yönetirken arada bir kendi dillerinden olmayan alıntılar okudukları ve satır aralarında "rahip şimdi Hattili (yani Hatice) konuşuyor" açıklamasının bulunması¹⁰⁸ Hitit dininde Hatti kültür izlerinin görüldüğünün ispatı niteliğindedir.

Anadolulu olmayan halklarda Hitit dininin oluşumunda rol oynamıştır. En önemlileri M.Ö. III. binyıl sonlarında İç Anadolu'ya gelen Hint-Avrupalı kavimler ve M.Ö. II. binyılda etkileri giderek artan Hurrilerdir.¹⁰⁹

Hurriler, M.Ö. III. binyılda yukarı Dicle bölgesinde ve Doğu Anadolu'da özellikle Van Gölü yöresinde ortaya çıkmaya başlayarak M.Ö. II. binyıl başlarında doğu istikametinden gelen Hititler, Kassitler ve Mitanniler'in göçleri sebebiyle bütün eski Ön Asya'ya yayılmışlardır.

Hurriler'in göç ettikleri yerlerden biri de Anadolu coğrafyası olup, Hurriler'in Anadolu'daki varlığına ilk defa işaret eden belge ise, Akadlar (M.Ö.2350-2150) çağına ait olayları yansıtan "mücadelenin kralı" anlamındaki "Şar Tamhari" metinleridir. Anadolu'nun tarih öncesi devirlerine ışık tutan bu çivi yazısı vesikalarda Akad kralı Naram-Sin'e karşı savaşan, mahalli Anadolu krallarının adlarından söz edilmekle birlikte bu isimlerin bazıları Nuzi (Yorgantepe) Hurri şahıs isimleri içinde geçmekte, bunlardan "Pampa" adı Naşi-Pampa, Zili-Pampa şeklindeki versiyonları Nuzi metinlerinde yer almaktadır.

Anadolu'nun tarihi devirlerine girdiği Asur Ticaret Kolonileri zamanında da (M.Ö.2000-1750) Anadolu'da Hurri varlığının sürdüğünü görmekteyiz. Kültepe Çağı mühürlerinde kültür tarihi bakımından ay, boğa adam gibi, bazı motiflerin yer aldığı bilinmektedir. Nitekim daha sonra Anadolu'da din ve sanat alanında Hurri tesiri bariz bir şekilde kendini

¹⁰⁸ Akurgal, 1995: 1

¹⁰⁹ Macqueen, 2001: 123

göstererek Hurriler'in, Sumer-Sami kültürlerinin Anadolu'ya girmesi hususunda bir katalizör görevini üstleneceklerdir.¹¹⁰

Hitit Anadolu'sunda Boğazköy (Hattuşaş) metinlerinden anlaşıldığına göre, Anadolu'da önemli ölçüde bir Hurri nüfusu vardır; ancak, Hititler'in Hurrilerle ilk münasebetlerinin dostane olmadığı anlaşılmaktadır. Hititler bütün tarihleri boyunca devletin siyasi ve iktisadi çıkarlarını Kuzey-Suriye'de görmüşlerdir. Bu nedenle Hitit kralı I. Hattuşili yapmış olduğu Halep seferi esnasında Hurrilerle uğraşmak zorunda kalmıştır.¹¹¹ I. Hattuşili seferlerini Batı Anadolu'ya yönlendirdiğinde Hurriler bu durumu fırsat bilerek Hitit içlerine nüfuz etmişlerdir. Hattuşili, Hatti topraklarını tekrar barışa kavuşturduktan sonra Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de yeniden askeri girişimlerde bulunarak Haşşu kentine hücum etmiştir. I. Hattuşili kenti fethettikten sonra tüm Kuzeybatı Suriye'de tapınılan önemli bir tanrı olan Halep fırtına tanrısının heykelini Hattuşa'ya getirmiştir. Kutsal heykellerin yenilgiye uğratılan bir kentin tapınaklarından muzaffer hükümdarın kentine taşınması eski Yakındoğu'da sıkça gerçekleştirilen bir eylem olup, tanrıların yenilen ülkeyi terk etmelerinin, onu artık tanrısal koruyuculuktan yoksun bırakmalarının somut kanıtıdır.¹¹²

Hurriler, Hititlerin temasları esnasında kültürel açıdan Anadolu'yu önemli açıdan etkilemişlerdir ki bu etkilerin başında da din konusu gelmektedir. Hitit panteon'unun baştanrıları olan Hava Tanrısı ve eşi Güneş Tanrıçası tamamen Hurri kimliği kazanmış ve Hurice Teşub ve Hepat adlarını almışlardır.¹¹³ Yazılıkaya'da Hitit panteonunun başında yer alan Fırtına Tanrısı; Teşub, zevcesi; Hepat, dağ üzerinde duran tanrılar, tanrıları başları üzerinde taşıyan "Boğa adamlar", "Hurriş" ve "Şeriş" isimli kutsal

¹¹⁰ Alpman, 1998:28

¹¹¹ Alpman, 1998:28-29

¹¹² Martino, 2006: 39

¹¹³ Ünal, 2002: 97

boğa tasvirleri Hurri panteonuna¹¹⁴ olan etkileri bakımından Hurri formlarını yansıtırlar.¹¹⁵

Hititler kendilerinden önce Anadolu'da yaşayan kavimlerin tanrılarına taptıkları gibi, kendi tanrılarının yanında, hakimiyetleri altına aldıkları kavimlerin tanrılarına da tapıyorlardı. Bu yabancı tanrılara onların mensup oldukları kavmin dili ile dua ettiklerinden, rahipler Hurri tanrılarına da Hurri dilinde dua ediyorlardı. Hitit tanrılarının başında Teşub ile Hepat'ın yer alması, Hurri dininin Hitit Panteonuna olan etkisini açıkça göstermektedir.¹¹⁶

Hitit Devleti'nin federal düzende olması onun din konusunda hoşgörülü bir davranışta bulunmasını gerekli kılmıştır. Hititler, Anadolu'da yabancı dinleri birbirleriyle kaynaştırma tutumuna başvurarak inanç dünyasını federatif bir anlayış içerisinde bütünlüğe ulaştırmanın yolunu bulmuşlardır.¹¹⁷ Bu topraklara sonradan gelen Hind-Avrupalı topluluklar kendilerine özgü kültür unsurlarını, burada yaşayan yerli halka zorla kabul ettirmek yerine onlara ait öğelerden uygun buldukları her unsuru benimsemişlerdir.¹¹⁸

Hitit dini çok tanrılıydı ve özellikle İmparatorluk Dönemi'nde Olympos'a benzer kalabalık bir pantheonla dönüşmüştür. "Hatti ülkesinin bin tanrısı" ifadesiyle sözü edilen Hitit pantheonunda, egemenlik alanı içindeki tüm halkların tanrılarına yer verilmiş, böylece farklı kültürlere mensup halk tek bir devlet dininin çatısı altında birleştirilmiştir. Hatti, Hitit, Pala, Luwi kökenli tanrılarının yanı sıra özellikle III. Hattuşili'nin Puduhepa ile evliliğinin ardından Hurri kökenli tanrılar, Anadolu'ya Mitanniler'in getirdiği İndo-Ari kökenli tanrılar ve Yukarı Mezopotamya ile Kuzey Suriye'de tapınılan bir

¹¹⁴ Panteon: Tanrılar topluluğu.

¹¹⁵ Alpman, 1998: 31

¹¹⁶ Alpman, 1998: 32

¹¹⁷ Akurgal, 1998: 119

¹¹⁸ Karasu, 1997: 176

çok tanrı Hitit dinine dahil edilmiştir.¹¹⁹ Bununla birlikte “Bin Tanrı” (LIM DINGIR MEŞ) deyimi metinlerde, özellikle mektup, antlaşma, ayinler ve büyü metinlerinde “tüm tanrılar, binlerce tanrı” anlamında kullanılmıştır. Tanrı sayısının bu kadar kabarık olması kuşkusuz, birçok nesne eşyanın tanrılaştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın pek çok tanrı da tanrı statüsünde olmayıp, ne tapınakları, ne de muntazam kültleri bulunmaktadır. Bunların kült yerleri, çoğu kez huwaşi-taşı denilen stellerdir. Bunlar genel olarak doğanın içinde, ormanlar içinde, su pınarı ve ırmak kenarlarına dikilmektedir. IV. Tuthaliya, huwaşi’lerin en önemlilerini Hattuşa’da toplamıştır. Boğazköy’de ki yer darlığından ötürü bu dikili taşların pek çoğu büyük tapınakların avlusuna konmuştur; bunlar Yukarı Şehirdeki tapınakların avlusunda görülebilmektedir. Metinlere geçen tanrı sayısı ise 600 adettir.¹²⁰

Hitit tanrıları belli başlı devlet antlaşmalarının yemin tanrıları listelerinde, envanter metinlerinde, dualarda, mitolojik ve tarihi metinlerde zikredilir. En başta Gök’ün Güneş Tanrısı, Arinna Kenti Güneş Tanrıçası, çok sayıda kentlerin Fırtına Tanrıları ve Fırtına Tanrılarının arabasına koşulan mukaddes boğaları Şeri ve Huri ile Nanni ve Hazzi Dağları gelirler. Daha sonra Koruyucu Tanrılar Zithariya, Karzi, Hapantaliya, Hikmet Tanrısı Ea, Allatu/Damkina, Telipinu, Pirwa, Aşkaşepa, Nisaba, Sin, Işhara, Hepat, tıpkı Fırtına Tanrısı gibi çok sayıda kentin Hepat’ları, hizmetçileri Ninnatta ve Kulitta ile birlikte Iştar/Şauşga kentlere bağlı olarak anılan Hurma’lı Hantitaşşu, Aparu, Katahha, Amama, Hallara, Huwaşşana, Kunniyawanni, Lulahhu ve Hapiru Tanrıları, Ereşkigal, Nara, Napşara, Minku, Ammunki, Tuhuşşi, Ammizadu, Allalu, Kumarbi, Anu, Antu, Enlil/Ellil, Ninlil gelirler. Bu kalabalık tanrılar alemi karşısında panteonun belli başlı tanrılarının sayısı, belirli dönemlerde 10-15’e kadar indirgenebilmektedir. Tanrı sayısının azalmasında benzer özellikler taşıyan tanrıların birbirleriyle eşitlenmesi de

¹¹⁹ Sevin, 2003: 154

¹²⁰ Ünal, 2005: 76

önemli etken olmuştur, ama Hititler'in bu konuda başarılı oldukları söylenemez.

Bu karmaşık ve karışık bir tanrılar alaşımından oluşmasına rağmen, Hitit dininin çok kullanışlı tarafları da vardır. Bir defa yüksek rakamdaki tanrı sayısına rağmen Mezopotamya dinlerinin aksine çok sade ve günlük gereksinimleri karşılayacak şekildedir. Hitit dini anlaşılması güç felsefi düşüncelerden yoksundur.¹²¹

Hitit insanına göre; Tanrılar, insanlar gibi ekip biçemedikleri, mal üretmedikleri yani kısacası tembel yaratıklar olduklarından, bu halleriyle mutlak surette insanlara bağımlıdırlar; insanları köle gibi kullanmakta, onların kendilerine ibadet etmesini, her gün yiyecek içecek sunmalarını, bayram merasimi ve dini ayinleri zamanında yapmalarını sağlamak karşılığı, onlara yardım elini uzatmaktadırlar. Bu durum en açık biçimde Hikmet Tanrısı Ea'nın insanlığı mahvetmek isteyen tanrılara şöyle hitap etmesinde kendini gösterir: "İnsanoğlunu niye yok etmek istiyorsunuz ki? İnsanlar biz tanrılara muntazaman kurban sunup, itriyat olarak sedir ağacı yakmıyorlar mı? Eğer insanları mahvederseniz, onlar tanrılarıyla ilgilenemezler; artık hiç kimse size içki ve yiyecek veremez olur. Bu durumda, Kummiya kentinin kahraman kralı Fırtına Tanrısı sapanın sapına yapışı çift sürmek zorunda kalacak, İştar ve Hepat değirmen taşını döndüreceklerdir. Ea Kumarbi'ye şöyle söyler: Ey Kumarbi, sen niçin insanların kötülüğünü istersin ki? Tahıl yığınlarını bizim için hazır bulunduran onlar değil mi? Onlar sen Kumarbi'ye muntazaman kurban sunmuyorlar mı?"¹²²

Dinde ve pratik yaşamda "do ut des prensibi" yani karşılıklı çıkar olarak da nitelendirebileceğimiz bu anlayış en iyi bir büyü ayininde kendini göstermektedir. Burada hasta yatağında yatan müşterisini hastalık tanrısının elinden kurtarmaya çalışan büyü uzmanı, tanrıyla şöyle pazarlık yapar:

¹²¹ Ünal, 2005: 77

¹²² Ünal, 2005: 79

“O (büyücü) şöyle der: Güneş Tanrısı (gökte) dönüp dolaşıp geldiğinde, (hastanın annesi) Maduta ona (güneşe) gitsin ve Güneş Tanrısı'nın önünde diz çöksün ve şu ricada bulunsun. 'Ey beyim Güneş Tanrısı!(Onu), benim danamı, benim yavrumu geri ver! Sen Şaşalı Güneş Tanrısı, beni dinle! Tüm tahılları kendin için al; ey Güneş Tanrısı, (bunun karşılığında) müşterimi (bağışla!) Altını kendin için al, bunun karşılığında müşterimin hayatını koru. Lapislazuliyi kendin için al, bunun karşılığında müşterimin hayatını koru. Kornel taşını kendin için al, bunun karşılığında müşterimin hayatını koru. Babil taşını kendin için al, bunun karşılığında müşterimin hayatını koru. Hayat taşını kendin için al, bunun karşılığında müşterimin hayatını koru. Baraşha taşını kendin için al, bunun karşılığında müşterimin hayatını koru. Bira ekmeğini kendin için al, bunun karşılığında müşterimin hayatını koru! Ey Güneş Tanrısı, git ve (bunlardan istediğin kadar) üç, dört ve beş kere (al!) Ama (kara toprağı) (çöz!) Bitkin (öküzleri) boyunduruktan çöz ve zindelerini koş!”¹²³

“Do ut des” prensibinin en açık şekliyle adak metinlerinde kendini gösterdiğini de görmekteyiz. Bu metinlerde tanrılara sunulan adaklar şartlı olarak verilir, yani adaklar ancak ve ancak, tanrılar istenilen dilekleri yerine getirdikleri taktirde verilir. Buna bir örnek olarak; “Kral Tanrıça Katahha'ya şöyle adadı: ‘Eğer Ankuwa kenti kurtulursa ve tamamen yanmazsa, sen Katahha için kentin gümüşten bir modelini yapacağım; ağırlığının önemi olmayacak. Ayrıca 1 sığır ve 8 koyun da vereceğim.”

Tanrı-insan ilişkilerinde karşılıklı çıkar esası o kadar belirgindir ki, mesela kral askeri sefere çıkmadığı yıl Şamuha kentinin kralı Iştar'ına ne ambaşşı (keldi) ayinleri yapar ne de ona sefere çıkma adağı verir.¹²⁴

¹²³ Ünal, 2005: 79

¹²⁴ Ünal, 2005: 79

Hitit tasavvurunda tanrılar tıpkı insanlar gibidir ve zaten onların insanlara muhtaç durumda olmaları buradan kaynaklanmaktadır. Fiziki şekilleri insan gibi olduğu kadar, ruhen de onlarla aynıdırlar, tıpkı insanlar gibi yerler, içerler, eğlenirler, severler, nefret ederler, kavga ederler, ihtiras yaparlar, isterlerse yardım eder, istemezlerse sırt çevirirler. Anneleri, babaları, çocukları ve diğer akrabaları vardır; tıpkı insanlar gibi taraflı gruplar oluştururlar, birbirlerini çekiştirir, kavga eder ve hatta savaşır. Onlar arasında da bir sınıf bilinci, bir hiyerarşi vardır. Büyük ve baştanrılar hep öndedir, hep en başta anılırlar. Tanrıların da tıpkı insanlar gibi meslekleri ve uzmanlık sahaları vardır. Sağlık, adalet, sefalet, falcılık, savaş, yağışların düzenlenmesi, zanaatkârlık, çiftçilik belli başlı meslekleri arasındadır.¹²⁵

Hititlerin gözünde tanrılar efendiydiler; insanın yaratılış amacı, tıpkı hizmetkarın efendisine yaptığı gibi, onlara hizmet etmektir. Karşılığında tanrı, iyi bir efendi gibi, hastalık, kıtlık ve düşman saldırılarına karşı koruma sağlar ve dinsel görevini ihmal eden kötü hizmetkarı da cezalandırır.¹²⁶

Kral, tanrıların en önemli hizmetkarı olarak ülkesindeki tüm tanrıları gözetmekle sorumluydu; dolayısıyla da imparatorluğu bir bütün olarak tutma konusunda kilit öneme sahiptir. Kralın öncelikli görevi tanrıları hoş tutmaktır; bu amaçla şenlik zamanı gelen tanrının tapınağını ziyaret etmek ve erdemli bir kişiliğe sahip olmak zorundadır. Eğer hizmette kusur ederse tanrılar öfkeye kapılır; bu öfkenin nedenini bulmak, kusurunu düzeltmek ve af dilemek de yine kralın görevidir. Böyle durumlarda tam olarak ne kusur işlendiğini bulmak zordu çünkü her ne kadar tanrılar insan biçiminde olsalar da, kusurun niteliğini açıklamak için kullarının karşısına çıkmamaktadırlar. Ara sıra vecde gelen bir esriğin ağzından konuştukları olurdu; sıkça da

¹²⁵ Ünal, 2005: 80

¹²⁶ Macqueen, 2001: 129

rüyada mesaj iletirlerdi ama kusurun niteliğini keşfetme işi çoğu zaman kehanete kalmaktaydı.¹²⁷

Tanrıların insan kılığına girerek insanlara görünmek suretiyle mesajlar verdiklerini mitolojilerinden anlamaktayız. Bunun örneği Hurri masalı olan “İnek ve Balıkçı” da şöyle geçmektedir: “*Appu deniz kenarındaki Lullua ülkesinin Şudul şehrinde yaşamaktadır. Ülkenin en zenginidir, hiçbir eksiği yoktur, fakat onun tek eksiği erkek ve kız çocuğunun olmamasıdır. İnsan kılığına bürünen Güneş Tanrısı, Appu’ya içmesini ve karısıyla yatmasını söyler. Appu, tanrının dediğini yapar ve karısı hamile kalır. On ay geçtikten sonra Appu’nun karısı erkek çocuk doğurur. Appu bu çocuğa “kötü” adını verir. Daha sonra Appu’nun karısı ikinci kez hamile kalır ve yine bir erkek çocuk dünyaya getirir. Ebe bu çocuğa “adil” adını koyar. Appu’nun oğulları büyür ve olgunlaşır. Muhtemelen Appu öldükten sonra “kötü” kardeşine malları bölüşmelerini söyler. “Kötü” kardeş kendisine iyi sığırı alırken, “adil”e zayıf bir inek verir. Güneş Tanrısı bunu görür ve ineğin iyileşip doğurmasına karar verir.*”¹²⁸

Tanrıları temsil eden heykellerin yapım ve bakımına özel bir titizlik gösterilmektedir. Sürekli olarak yıkanmaları, madeni olanların paslanmamaları için yağlanmaları, temiz tutulmaları, giydirilmeleri, eskiyen yerlerinin onarılması, yedirilip içirilmesi, yani bir insanmış gibi bakılması çok önemli bir yer tutar. Temizlikleri ve bakımları genel olarak çok temiz ve insan ayağı basmamış yerlerde, çayırıklarda ve ırmak kenarlarında yapılırdı. Sıradan insanlar onlara katiyetle dokunamazlardı, çünkü bu şekilde tanrıların kirleneceğine inanırlardı. Ayinlerin büyük bölümü böyle temiz ve mukaddes yerlerde yapılırdı. Tanrılara kurban sunulur ve eğlendirilirdi. Geceleri de tıpkı bebekler gibi yatağa yatırılırdı.¹²⁹

¹²⁷ Macqueen, 2001: 129

¹²⁸ Karauğuz, 2001: 170

¹²⁹ Ünal, 2005: 82

Hitit tanrıları insanlar arasında gözüdürler, daha doğrusu, insanları onları kendi aralarında gördüklerini sanırlardı. Tanrılar belirli durumlarda görülebilir ki, bu da trans hali, ateşli hastalıklar ve savaşların en kızgın hallerindeydi. Mesela bir büyüyle karışık bir tıbbi metinde, tanrı hasta insana görünüp, ona çabucak iyileşmesi için telkinlerde bulunabilmekte, hatta ona moral verebilmek için hasta adamı bir yemek merasimine bile davet edebilmektedir. Tanrıların insanlara kendilerini gösterdikleri yaygın durumlar arasında savaş alanları gelir. Burada savaşın en kızgın anında kendilerini gösterip, baş komutan büyük kralın önünden giderek ona yardım ederler ve düşmanları onun adına yenmektedirler. Hitit tarih yazıcılığında önemli bir yer tutan bu fenomene Hititler “ilahi tezahürat, ilahi yardım, ilahi güç” (para handandatar) derlerdi.¹³⁰

A. TANRILAR ÂLEMİ

1. Ana Tanrıça

M.Ö. II. binyıl başlarında Asurlu Tüccarların Dünya'nın ilk uluslararası ticaret merkezi olan, Kültepe'de kurdukları ticaret merkezinde, Ana Tanrıça kültünün öneminden hiçbir şey kaybetmeden varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Kurşun, alabaster, fayans, pişmiş toprak ve fildişinden yapılan Ana Tanrıça figürinleri, Anadolu ve Mezopotamya sanatının bir sentezini oluşturmaktadır.¹³¹

Anadolu'nun yerli halkı olan Hattiler'de Ana Tanrıça'nın adı Wuruşemu'dur. Wuruşemu, Anadolu'da bilinen ilk tanrıça adı olduğu için çok büyük bir önem taşımaktadır. Anadolu'nun ilk büyük krallığını kuran Hititler'in dininde tanrıların yanı sıra, tanrıçalar da çok önemli bir yer tutmaktaydılar. Hitit tanrılarının çok büyük bir kısmı Hurri kökenliydi. Tanrılar topluluğunun baş tanrısı Fırtına tanrısı Teşup'tur. Teşup'un eşi

¹³⁰ Ünal, 2005: 84

¹³¹ Belli, 2001: 26

Hepat da, Hitit panteonunun başında yer almaktadır. Hurri kökenli olan Hepat, Anadolu'daki ana tanrıça inancı ve bununla ilgili geleneği devam ettirmiştir. Hitit kralı III. Hattuşili ile Hurrili (kraliçe) Puduhepa'nın evlenmesinden sonra, Teşup'un karısı Hepat, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile eşitlenmiştir.¹³² Bu eşitlik Arinna'nın (Güneş) Tanrıçası'na Puduhepa tarafından yapılan dua başlığında toplanan belgede;

“Ey sahibem, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hatti memleketinin sahibesi, göğün ve yerin kraliçesi! Sahibem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, bütün memleketlerin kraliçesi! Hatti memleketi (sana) 'Arinna'nın Güneş Tanrıçası' adını koydu. Halbuki, Sedir ağacı memleketi/Hurri memleketi ise (sana) Tanrıça Hepat adını koydu. Bizzat ben Puduhepa ise başından beri senin hizmetindeyim.”¹³³ Olarak geçmektedir.

Teşup ve Hepat tanrısal çiftinin en önemli ve etkili betimleri, Hitit başkenti Hattuşa'nın yaklaşık 1.5 km. kuzeydoğusunda yer alan açık hava tapınağı Yazılıkaya'da görülmektedir. Burada Hurri kökenli tanrı ve tanrıça kümelerinin Teşup ve Hepat'ın yönetiminde “Yeni Yıl Bayramı” için ayrı ayrı toplanışları betimlenmiştir.¹³⁴

2. Gök Tanrısı

Hititlerin baş tanrısı Fırtına Tanrısıdır. Hititçesi bilinmeyen bu tanrı Akadça; Adad, Protohattice; Taru, Hurrice; Teşub, Luwice çivi yazısı ve hiyeroglif de Tarhun(t) olarak geçmektedir.¹³⁵ O, baş tanrıça ile birlikte federal Hitit Devleti'nin en önemli birleştirici gücünü oluşturmaktadır.

Baş tanrı Hitit metinlerinde genellikle, “Hatti Ülkesi'nin Gök Tanrısı”, “Göğün Tanrısı”, “Hattuşa'nın Tanrısı”, “Sarayın Tanrısı” gibi adlarla

¹³² Belli, 2001: 28

¹³³ Karasu, 1997: 183

¹³⁴ Belli, 2001: 28

¹³⁵ Karasu, 1997: 179

anılmaktadır. Ayrıca “Ordunun Gök tanrısı”, “Yağmur Gök Tanrısı” gibi adlandırmalara da rastlanmaktadır.

Hurri mitolojisinin özelliklerini taşıyan ve en çok tanınan Hitit destanı olan Kumarbi destanlarında “Gökyüzünün Krallığı” olarak adlandırılan ilk bölümde gökyüzünün üç kralı Alalu, Anu ve Kumarbi anlatılmaktadır. Bu efsaneye göre, *“Anu gök tanrısıdır, Alalu da onun daha önceki atasıdır. Alalu dokuz yıl gökyüzünde kral olarak kaldıktan sonra, ayaklarına kapanan ve içmesi için eline kadehler veren Anu tarafından uzaklaştırılır. Alalu’da yer altı dünyasına sığınır. Anu’nun oğlu olması gereken kudretli Kumarbi, tahtı zorla ele geçiren Anu’ya, tahtta otururken O’na içki sunup, ayaklarına kapanıp içmesi için kadehler verirken, dokuzuncu yılında Anu’yu tahtından uzaklaştırır. Anu gökyüzüne kaçmaya çalışır, ancak Kumarbi onu yakalayarak aşağı çeker ve üreme organlarını kopararak hadım eder. Anu bu yutulmuş üreme organlarından yeni bir hayatın başlaması için beddua eder. Kumarbi’nin içinde Fırtına Tanrısı, Aranzah (Dicle?) ırmağı, Tanrı Taşmışu ve iki başka korkunç tanrı oluşur. İlk doğan tanrı, Kumarbi’nin görevine son veren Fırtına Tanrısı Teşup’tur.”*¹³⁶

Fırtına Tanrısı’nın Hititlerdeki önemini belirtmek üzere II. Murşili’nin Arzaa memleketi ile ilgili seferini anlatan metinde;

“ Lauaşa Dağına ulaştığımda beyim/kudretli efendim kudretli Fırtına Tanrısı ilahi adaletini gösterdi ve şimşek demetini fırlattı. Şimşek demetini benim ordularım da gördü. Arzaa memleketi de onu gördü şimşek demeti gitti Arzaa memleketini vurdu ve Uhha-ziti’nin şehri Apaşa’yı (Efesos) da vurdu ve Uhha-ziti hastalandığından, o bana karşı sonradan savaşa gelmedi. Bana oğlu Piama’yı yaya ve arabalı savaşçıları ile karşıma sevk etti. O bana Aştarpa Irmağı’nda (ve) Ualma kentinde saldırıya geçti. Ben Majeste onunla savaştım. Sahibem Arinna’nın Güneş Tanrıçası,

¹³⁶ Karauğuz, 2001:167-168

*Beyim/Efendim kudretli Fırtına Tanrısı, Tanrıça Mezzula bütün tanrılar önümde yürüdüler/bana yardım ettiler.*¹³⁷ Cümlelerinden Fırtına tanrısının koruyuculuğunun yanı sıra savaşlarda yardım eden bir yönünün de bulunduğunu görmekteyiz.

Gök Tanrısı metnindeki tasvirlerde ve sanat eserlerinde dağlar üzerinde durmaktadır. Hititler dağları kutsal sayıyor ve onlara tapıyorlardı. Hititlerin Hurrilerden aldıkları Hazzi ve Nanni dağ adları, gök tanrısı ile yakın bağlantılıdır. Bir Hitit metnindeki tanrı tasvirinde gök tanrısı, kendileri birer dağ tanrısı olan iki erkek figürün üstünde durmaktadır. Bu tanımlamayı Yazılıkaya'da da görmekteyiz.

Gök tanrısının en önemli sembolü boğadır. Hatti dini hayvan biçimli tanrı inancı yerine, insan kılıklı tanrı inancına sahiptir. Hititler, Hattilerin etkisi ile antropomorph (insan görünümlü tanrı) inancına geçtiklerinde, hangi tanrıyı kastettiklerini anlatmak için her insan kılıklı tanrıyı, onun hayvan biçimli karşılığı ile tasvir etmişlerdir.¹³⁸

3. Hitit Pantheonuna Anadolu Dışından Gelen Tanrılar

“Bin Tanrılı” olarak adlandırılan Hitit pantheonu yalnızca Anadolu toplumlarının tanrılarında oluşmamaktadır. Anadolu dışından gelen tanrı ve tanrıçalar arasında özellikle Mezopotamya kökenlilerin çok saygın bir yer tuttuklarını gerek resmi ve dinsel metinlerden; gerekse efsanelerden öğrenmekteyiz. Ninive İştar'ı, Suların Tanrısı Ea ve karısı Damkina, Güneş Tanrısı Şamaş ve karısı Aya, Ay Tanrısı Sin ve karısı Ningal bunlardan bazılarıdır.¹³⁹

Anadolu dışından gelen tanrılar arasında en fazla saygı göreni Tanrıça İştar'dır. Bu Tanrıça “Hattarina İştar”ı, “Kırların İştar”ı, “Ninive İştar”

¹³⁷ Karasu, 1997: 180

¹³⁸ Alp, 1998: 119-120

¹³⁹ Bayladı, 1998:30

gibi değişik yerler gösteren adlarla anılmaktadır. Köken olarak Sumer tanrıçası olan İştar'a Sumerler "Inanna" diyorlardı. Hititler de bu Tanrıça'yı Sami Mezopotamya'daki adıyla İştar olarak benimsemişlerdir.¹⁴⁰ Hitit krallarından III. Hattuşili kendi yazdırdığı otobiyografi niteliğindeki apologyasında Tanrıça İştar'a çok önem vermektedir ve onu bütün tanrılar arasında özel bir yere oturttuğu gözlenmektedir. Metin CTH 81 altında toplanmış olan KBo III 6 Öy. I 5-6. satırlar arasındaki metnin çevirisi şöyledir:

*"Tanrıça İştar'ın ilâhi adaletinden söz edeceğim. Bunu herkes duymalıdır/ duysun ve gelecekte Majestemin oğlu, torunu ve soyu (tarafından) Majestemin tanrıları arasında (özellikle) Tanrıça İştar'a saygı gösterilmiş olsun/gösterilsin."*¹⁴¹

Bir başka önemli tanrı olan şamaş, Sumerler de "Utu" adıyla biliniyor ve yasaları simgeliyordu. Sami Mezopotamyalılarda şamaş adıyla Savaş ve Bilgelik Tanrısı olduğu gibi, aynı isimle de Hitit pantheonuna girmiştir.

Sumerlerde "Enki" adıyla da bilinen Ea suları simgelediği gibi Hitit pantheonuna giren Mezopotamya tanrılarından biridir.¹⁴² Nitekim Mezopotamya kökenli Hitit mitoslarından Gılgamış'ta, " Ey kardeşim, geceleyin bir rüya gördüm. Anu, Enlil, Ea ve Göğün Güneş Tanrısı mecliste idi."¹⁴³ cümlesinin geçmesinden Ea'nın varlığının bilindiğini anlamaktayız.

¹⁴⁰ Bayladı, 1998:30

¹⁴¹ Karasu, 1997:184

¹⁴² Bayladı, 1998: 29-30

¹⁴³ Karauğuz, 2001: 191

B. TAPINAKLAR

Tapınaklar, insanların tanrılara tapındıkları, bayramlarını kutladıkları, tanrı heykelleri ve diğer kıymetli eşyaların saklandığı yapılardır. Bir başka deyimle, tapınaklar tanrıların yer yüzünde buldukları sırada geçici olarak ikamet ettikleri yerdir. Tapınaklara “Tanrı Evi” denilmesinin sebebi de buradan gelmektedir. Tanrıların hep insanlara yakın, her an bulunabilecekleri bu mekanlarda oturmaları arzu edilir; onun için tapınaklar akıl almaz yöntemlerle süslenir, temizlenir, tütsülenir, tanrıların heykelleri ve en pahalı hediyelerle donatılır. Bunlar hep tanrılar çıkıp gitmesinler diye yapılır. Ama tanrıların asıl oturdukları yerler böyle insan yapısı binalar değildir, onlar göklerde otururlar. Pek çok durumlarda insanlara kızarak veya küserek, başlarını alıp gittikleri de olur ki bu durum bir felaketin başlangıcıdır, keza genel inanışa göre kızıp giden tanrı, arkasında yokluk, kıtlık yani bir sefalet bıraktığından tanrının tapınağa geri getirilmesi gerekir.

144

Tapınakların inşasına başlanıldığı andan itibaren korunması da başlamakta ve sağlam olması büyük önem taşımaktadır. Tapınakların korunmasıyla ilgili olarak, Hitit dini inançlarına göre, temel atma sırasında yapılması gereken işlemleri bildiren “temel yapı ritüelleri”ne göre, yeni bir tapınak inşa edildiği zaman temel taşlarının altına adaklar konulmaktadır. Bu adaklar altın, gümüş, demir, kalay, bakır cevheri, tunç, kurşun gibi madenlerden, alabaster, dağ kristali, mavi taş gibi kıymetli taşlardan yapılmış aletler, eşya ve tanrı heykellerinden oluşmaktadır. Ayrıca doğrudan ya da kap içinde çeşitli tahıllar, kuru sebzeler, kuru ve yaş meyveler, bitkisel ve hayvansal yağlar, tuz, bal, ekmek, kurban hayvanları gibi yiyecek maddeleri ve şarap, bira gibi içkiler bulunmaktadır. Metinlerde temellere altın, bakır gibi madenler konulduktan sonra bakırın dayanıklılığı ve altının saflığı ve

¹⁴⁴ Ünal, 2005: 85-86

ölümsüzlüğünden bahsedilerek “ Bu tapınakta aynı şekilde dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun” denilmektedir.¹⁴⁵

Tapınak yapımında kullanılan taşlar içerisinde, bazalt, diorit ve granit yapıların önemli kısımlarında görülmektedir. Tanrı heykelini barındıran kült odalarında özellikle granit kullanılmıştır.¹⁴⁶

Hitit mimarlığında anıtsal yapılarda, özellikle tapınaklarda ve savunma sistemini oluşturan yapılarda rampaların varlığı bilinmektedir. Bu rampaların kullanılması savunma amacıyla yapıldığı gibi aynı zamanda tapınak içi iletiminde, bir anlamda girişi zorlaştıran, korunmaya yönelik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁷

En başta Hattuşa olmak üzere, Alacahöyük, İnandık, Kuşaklı, Maşat ve Ortaköy’de ortaya çıkarılan büyük boyutlu ve saraylardan daha çok sayıda ve görkemli odalardan oluşan yapılar olan tapınaklar, kelimenin tam anlamıyla abidevi mimari eserlerdir.

Tapınakların mimarisine baktığımızda üç tapınak dışında hepsi aynı yapısal özellikleri göstermişlerdir. Kapı, avlu, ön avlu, cella, cella ön odası ve yan odalar tüm yapılarda kullanılmış öğelerdir.¹⁴⁸ Genel tapınak mimarisine uymayan tapınaklara değinecek olursak;

1. Yazılıkaya Açık hava Tapınağı

Hitit tapınakları arasında başkent yakınlarındaki Yazılıkaya açık hava tapınağının özel bir konumu ve yeri vardır. Kapı, avlu, cella’dan oluşan Hitit tapınak mimarlığı özelliklerine sadık kalmıştır. Ancak, Yazılıkaya’da cella’ya giriş avluya göre sola doğru dönüş yapan bir eksen üzerindeki bir yan

¹⁴⁵ Süel, 1986: 515

¹⁴⁶ Süel, 1986: 516

¹⁴⁷ Süel, 1986: 517

¹⁴⁸ Naumann, 1991: 444

kapıyla sağlanmıştır.¹⁴⁹ Aslında dört ayrı bölümden oluşan tabii kayalığın sadece ikisi kabartma yapmaya elverişlidir ve ayınlar yapacak kadar geniştir. Açık olan ön tarafı, tapınağa benzeyen bir yapıyla kapatılmıştı, ama iç galerilerle dolambaçlı yoldan geçit vermektedir. Tamamen Hurri kökenli tanrı ve tanrıçaların, düzeltilmiş tabii kaya yüzeyi üzerine kabartma olarak işlendiği iki esas odadan oluşan bu mekanda, Hitit İmparatorluk çağında söz sahibi olan belli başlı tanrıların kabartmaları yapılmıştır. Kabartmaların üst tarafındaki hiyeroglifler yardımıyla tanrılardan pek çoğunun adı okunabilmekle birlikte bir kısmı da siliktir. İçeri girince sol tarafta tanrılar, sağ tarafta ise tanrıçaların tasvir edildiği görülür. En ilerideki merkez kısmında ise ilaha çift iki dağ tanrısının üzerinde duran Teşub ile gene iki dağ zirvesinin üzerinde duran bir panterin üzerinde dikilen Hepat ve onların çocukları Şarrumma, Mezulla ve Zintuhi yer alır. Yani tüm tanrılar sağlı sollu bu merkezi sahneye doğru ilerlemektedirler. Yan galeride 12 tanrı, koruyucu tanrısı Şarrumma'nın himayesinde kral IV. Tuthaliya, kılıç şeklinde Yer altı Tanrısı Nergal ve adak nişleri bulunur.¹⁵⁰

2. Büyük Tapınak

Hitit İmparatorluk Çağı erken dönemine ait olan bu yapı, Hititlerin başkenti Hattuşa (Boğazköy) de bulunmaktadır. Hatti Ülkesi'nin Fırtına Tanrısı ile Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na adanmıştır.

Tapınak bir kenarı yaklaşık 275 metre uzunluğunda, kabaca kareye benzer bir alan üzerinde olup, kısmen aşağı şehrin eski surundan oluşan ama büyük bölümü bu amaçla özel olarak yapılan bir temenos duvarıyla çevrilidir. Tapınak binaları hemen hemen ortasında bulunmaktadır. Batı ve kuzeybatıdaki alan tapınak personelinin evleriyle doludur. Şehrin aşağı kısmından bu yerleşim alanına yaklaşım, kuzeybatı duvarının ortasındaki anıtsal bir kapı geçidiyle sağlanmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Naumann , 1991: 444

¹⁵⁰ Ünal, 2005: 87

¹⁵¹ Macqueen, 2001: 130

Ana binasının girişinde, Hitit tarzında anıtsal bir kapı geçidi olup, geçidin ortasında, sağında ve solunda nöbetçi kulübeleri bulunan bir oda yer almaktadır. Bu odanın hem içte hem dışta birer küçük holü vardır ve hollerin de iki yanında odacıklar bulunmaktadır. Bu odacıklardan dışta olanların pencereleri taş döşeli dış alana, içte olanları ise iç avluya bakmaktadır. Avlunun karşı ucundaki bir köşede, törensel yıkanmalar için kullanılan küçük bir yapı bulunmaktadır ve onun ardındaki direkli galeri, tapınağın en iç kısmına açılmaktadır. Kompleksin geri kalanından farklı olarak kireçtaşı yerine granitten yapılan bu iç kısım, bir kült odasıdır ve burada taş kaideler üzerinde tapınak tanrılarının kutsal heykelleri bulunmaktadır.¹⁵²

3. İnandıktepe Tapınağı

Hattuşili zamanına ait olan İnandıktepe Tapınağı, Hitit tapınaklarının en eski olanıdır. Büyük tahribata rağmen, tapınak (teraslara oturuşu, odaların-depoların tertibi, merkezi avlu, kanalı, kült objelerinin, adak eşyalarının dağılışı) 13. yüzyılın ikinci yarısında antsal Hitit Tapınaklarında görülen özelliklerin en azından 300 sene önce uygulanmaya başladıklarını göstermektedir.

Tapınak, 32'nin üzerinde zemin ve bodrum katı odaları ve ayrıca 2. kattakiler ile bütün hizmetleri görebilecek personeli barındırabilecek büyüklüktedir. Şehrin dışında, manzarası, görüş alanı geniş en uygun yere kurulmuştur. Tapınakta, pişmiş topraktan üç boğa heykeli, gagası boğa başı biçiminde büyük testi ve ağız kenarı boğa başları ile süslü bir çanak bulunmuştur. Vazonun merkezi sahnesi de 2. frizdeki Fırtına Tanrısı'nın sembolü boğa ve boğa kurbanı sahnesi teşkil etmektedir. Bütün bunlara

¹⁵² Macqueen, 2001:133

dayanarak tapınağın, Fırtına Tanrısı'nın tapınağı olması gerektiği düşünülmektedir.¹⁵³

C. DİN GÖREVLİLERİ

Hitit Devleti'nin dini müessesinin yönetimi, bakımı ve dinsel görevlerin tam olarak yerine getirilmesi için çok sayıda personel bulunmaktadır. Bu konuda kült envanteri olarak isimlendirilen belgeler bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Bu metinlerden tapınakların sadece dini nitelikte olmayıp, geniş bir personel ve rahipleri barındıran, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin geliştiği merkezler olduklarını da öğrenebilmekteyiz.

LU MEŞ E.DINGIRLIM sumerogramı ile ifade edilen tapınak adamları, bir grup teşkil etmekte olup, tapınak görevlileri içerisindeki en yüksek mevkide bu grup ve din adamları bulunmaktadır. Hitit idari sisteminde önemli rol oynayan tapınaklarda hiyerarşik bir görev sıralaması vardır. Bu hiyerarşi içerisinde LU SANGA' lar (rahip) en yüksek mevkideki din adamlarıdır.¹⁵⁴ Genel olarak rahiplerin dini ve idari iki önemli görevi vardır. Bunlardan biri, kült işlemlerini yerine getirmektir. Bu törenlerde rahip, din adamları hiyerarşisinde ilk yeri işgal etmektedir.

LU.MEŞ GUDU'lar Sanga'lardan sonra gelmekte olup, merhemli rahip olarak nitelendirilmektedirler. SAL.MEŞ AMA. DINGIRLIM ise; tanrı anaları, tapınaklardaki din görevlilerinden kadın rahibelerdir. Bu grup Hitit rahibelerinin en yüksek sınıfını teşkil etmektedirler.¹⁵⁵

İkinci grup olarak EN MEŞ UTUL (mutfak beyleri) tapınağın mutfağında hizmet eden ayrı bir gruptur. Tanrıların yiyeceklerini ve içeceklerini hazırlayan ve tapınak mutfağının her türlü işlerini yapan mutfak memurlarıdır. Saki, sofracı, ekmekçi ve şarapçı gibi görev dağılımları bulunmaktadır. Mutfak

¹⁵³ Özgüç, 1988: 40

¹⁵⁴ Süel, 1985: 154

¹⁵⁵ Süel, 1985:155

beyleri, tanrıları kızdıracak davranışlarda bulunmamalı ve genel olarak tanrının kurban ekmeğine ve içkisine karşı saygı göstermeliydiler. Mutfak beyleri ekmek bölme yerini çok dikkatli süpürmeli ve su serpmeliydiler. Köpek ve domuz gibi mundar hayvanların bu yerin eşiğinden girmemesine dikkat etmeliydiler çünkü bu hayvanların teması ile bu yerlerin kirlenme ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca tanrıların, kurban ekmeğinin ve içkisinin kirlenmemesi için saç, sakal ve hatta vücut kıllarını ve tıraklarını kesmiş olmaları gerekmektedir.

Üçüncü grup olarak da LU. MEŞ APIN.'lar (çiftçiler) olup, bunlar tanrılar için ekilen geniş tapınak arazilerinin mahsüllerini henüz hiçbir insan yemeden turfanda olarak tanrılara sunmakla görevlidirler. Eğer çiftçiler bu yiyecekleri geciktirirlerse çok büyük suç işlemiş olurlardı bu durumda da fala başvurulurdu. Çiftçi suçlu ise; ceza olarak 1 sığır ve 10 koyun ödetilerek tanrının ruhu rahatlatılırdı.¹⁵⁶ Bir de tanrılar için hayvan yetiştirip, hayvanların bakımını ve gözetimini yapan LU. MEŞ SIPAD UDU (koyun çobanları) görmekteyiz. Bu grup geniş tapınak arazisinde tanrılar için hizmet eden ve faaliyetlerini tapınak dışında yürüten görevlilerdir.¹⁵⁷

Tapınak adamlarının görev süreleri akşama kadardır. Tapınak akşamları kapanır ve içeride sadece gece görevli olanlar kalmaktadır. Geceleri tapınağı korumak için devriyeler konulur ve bu devriyeler bütün gece boyunca dolaşarak tapınağı kontrol etmekle görevlidirler. Tapınağın dışını ve içini koruyan farklı nöbetçiler olup, bunların başlarında da bir Lu Sanga. Gal bulunmaktadır. Tapınağı korumakla görevlendirilen kişi görevinin başında değilse ölümlü cezalandırılmaktadır. Ölümlü cezalandırılmadığı durumlarda ise; Labarnanın kuyusuna çıplak olarak üç kez su taşımak gibi çok ağır bir hakaretle ithâm olunmaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Süel, 1985:173

¹⁵⁷ Süel, 1985:155

¹⁵⁸ Süel, 1985:167-169

II. HATTİ, HURRİ VE HİTİT'LERİN DİNİ İNANÇLARI

1. Kainatın Yaratılışı

İnsanoğlunun merakını cezbeden konulardan olan kainatın yaratılışı konusu M.Ö. II. binyıl Anadolu insanının da dikkatinden kaçmamıştır. Kaynakların yetersiz oluşu sebebiyle Anadolu insanının evrenin oluşumu konusunda tam olarak ne düşündüğünü anlayamamakla birlikte onların yeryüzü ile gökyüzünün tıpkı Sumer kainat inancında olduğu üzere bitişik olarak düşündüklerini Hurri kökenli mitolojik “Ullikummi Şarkısından” anlamaktayız. Bu mitte geçen ve Hurrilerin Bilge Kral ve Tanrıların Babası olarak nitelendirdikleri ve tanrıların üçüncüsü olan Kumarbi bir bitki (nebatat) tanrısıdır. Aynı zamanda Enlil ve Dagan ile eşitlenmektedir. Kült merkezi Kuzey Mezopotamya'daki Urkiş şehri olan Kumarbi elinde bir asa taşımaktadır.

Mitolojide, *“Kumarbi kendisinin Tanrıların Babası olarak kalması için, Deniz Tanrısına, elçisi İmpaluri tarafından haber gönderir. Deniz Tanrısı onun için bir ziyafet verir. Bu arada Kumarbi'nin kayası Ullikummi doğar.”*¹⁵⁹

Kumarbi, oğlu Ullikummi'nin Fırtına Tanrısı'nı, onun Kummia şehrini, erkek kardeşi Taşmişu'yu ve Gökyüzü Tanrılarını yenmesini ister. Kumarbi Ullikummi'yi Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı ve İştâr'dan gizlemek için, İmpaluri'yi İrşirra Tanrıları'nı arayıp bulmakla görevlendirir.

Karanlık toprakta yaşayan İrşirra Tanrıları Upelluri'nin omuzu üzerinde Ullikummi'yi yerleştirmekten de sorumludur. Hurri kökenli dev tanrı olan Upelluri yeraltında oturmakta, omuzları üzerinde de yeryüzü ve gök yüzünü taşımaktadır. Daha sonra bu tanrılar Uperlluri'nin sağ omuzu üzerine çocuğu yerleştirmeden önce Enlil'e sunmuştur. Mezopotamya kökenli olan bu tanrı Ninlil'in kocasıdır.

¹⁵⁹ Arıkan, 1996: 164

On beş gün içinde büyüyen Ullikummi, Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı ile İmgara Dağı'nda zaferle neticelenmeyen bir mücadeleye girer. Bu arada Hepat'ı tapınağından uzaklaştıran Ullikummi onun diğer tanrılarla olan irtibatını da kesmiştir.

Dokuz bin fersah büyüyen Ullikummi gökyüzüne kadar ulaşmış ve Kummia şehrine yükselmiştir. Bunun üzerine bakır bir bıçakla ayaklarının altından kesilerek yeryüzü ve gökyüzünden ayrılır.”¹⁶⁰

Hurri kökenli bir efsaneden de anlaşılacağına göre evrenin var oluşumundan önce yer ile göğün bitişik olduğu görüşü bulunmaktadır. Bununla birlikte dikkati çeken nokta ise, kültürel temelini Hatti ve Hurri kültürü üzerine temellendirmiş olan Hititlerdeki güneş kursunun bir çift boğa boynuzu üzerinde yer almasına karşın Hurri kökenli mitosta evren yeraltında oturan Upelluri isimli tanrının yeryüzü ile gökyüzünü taşıdığına inanılmaktadır.

2. İnsanın Yaratılışı

Anadolu insanı kendisinin yaratılışını tek bir amaca yani Tanrıların rahatça ve engellenmeden tanrısal görevlerini yapabilmeleri, onlara yiyecek ve içecek ile başlarını sokacak bir bina hazırlamaları için yaratıldıklarına bağlamışlardır.

Nitekim “İlluyanka Efsanesi”nin her iki versiyonunda da Fırtına Tanrısı'nın başarı kazanmasını sağlayan ölümlü insanlardır. Onların yardımına ve bir hileye gereksinim duyulmaktadır. Ölümlülerin göstermesi gereken tek seçenek tanrısına karşı sadık olmaktır.¹⁶¹ Efsanenin birinci versiyonunda , “İlliyunka, Kişkiluşşa şehrinde Fırtına Tanrısını yener, bunun üzerine Fırtına Tanrısı diğer tanrılardan yardım ister. Tanrıça İnara Ziggarratta şehrinde ölümlü bir insan olan Hupaşia'nın kendisine yardım etmesini ister.

¹⁶⁰ Arıkan, 1996: 164

¹⁶¹ Arıkan, 1996: 164

Tanrıça İnara, İlluyanka'yı çukurundan yukarı çağırır. İlluyanka ve çocukları yerler, içerler ve susuzluklarını giderirler. Bu sırada Hupaşia gelir ve İlluyanka'yı ipe bağlar. Fırtına Tanrısı gelir, İlluyanka'yı öldürür."

Mitolojinin ikinci versiyonunda ise, " *İlluyanka ilk kavgada Fırtına Tanrısı'nı yener ve O'nun kalbini ve gözlerini alır. Fırtına Tanrısı ölümlü bir kadınla evlenir, bir oğlu olur. Çocuk büyüdüğünde İlluyanka'nın kızıyla evlenir. Fırtına Tanrısı oğlundan, içgüveysi olarak girdiği evden kendisinden alınan kalbini ve gözlerini istemesini emreder. O, İlluyanka ve kızından kalbi ve gözlerini alır, babası Fırtına Tanrısı'na götürür. Eski gücüne kavuşan Fırtına Tanrısı, İlluyanka ile denizde dövüşmek üzere gider, İlluyanka'yı ve onun yanında yer alan oğlunu öldürür."*¹⁶²

İnsan tanrılara hizmet etmek için yaratıldığına inanmasına karşın, tanrı-insan ilişkisinde, tanrıların, insanlar gibi ekip biçemedikleri, mal üretmedikleri yani kısacası tembel yaratıklar oldukları ve bu halleriyle mutlak surette insanlara bağımlı olup, insanları köle gibi kullanmakta, onların kendilerine ibadet etmesini, her gün yiyecek içecek sunmalarını, bayram merasimi ve dini ayinleri zamanında yapmalarını sağlamak karşılığı, onlara yardım elini uzattıkları inancı da mevcuttur. Bu durum en açık biçimde Hikmet Tanrısı Ea'nın insanlığı mahvetmek isteyen tanrılara şöyle hitap etmesinde kendini gösterir:

"İnsanoğlunu niye yok etmek istiyorsunuz ki? İnsanlar biz tanrılara muntazaman kurban sunup, itriyat olarak sedir ağacı yakmıyorlar mı? Eğer insanları mahvederseniz, onlar tanrılarıyla ilgilenemezler; artık hiç kimse size içki ve yiyecek veremez olur. Bu durumda, Kummiya kentinin kahraman kralı Fırtına Tanrısı sapanın sapına yapışı çift sürmek zorunda kalacak, İştar ve Hepat değirmen taşını döndüreceklerdir. Ea Kumarbi'ye şöyle söyler: Ey Kumarbi, sen niçin insanların kötülüğünü istersin ki? Tahıl yığınlarını bizim

¹⁶² Arıkan, 1996: 163-164

için hazır bulunduran onlar değil mi? Onlar sen Kumarbi'ye muntazaman kurban sunmuyorlar mı?" denilmektedir.¹⁶³

3. Öteki Dünya İnanışı

Tüm kavimlerde öldükten sonra insanın ne olacağı, yaşamın başka bir biçimde devam edip etmeyeceği konuları, insanları çok uğraştırmış, onları hep düşündürmüştür. Hititler'in öbür dünya tasavvurlarıyla ilgili yazılı belgeler çok kıt olmakla birlikte, bu tasavvur ana hatlarıyla da olsa belirlenebilmektedir. Hititler iyimser bir yol bularak hayat ölümle sona ermeyeceğine inanmışlardır. Onlar, öldükten sonra insanın mutlaka yeniden dirileceğini ve dünyaya geleceğini düşünmektedirler. Ölümcül beden yok olup gitse bile en azından insan ruhu varlığını şu veya bu şekilde sürdürecektir. Ölü ruhlarının yaşamsız bedeni terk ettikten sonra gökyüzüne gittikleri ve orada mutlaka dünyadakine biraz da olsa benzeyen bir biçimde varlıklarını sürdürdükleri inancı mevcuttur.¹⁶⁴

Ölünün arkasından yapılan törenlerin ölü ruhuna kurban ile başlaması ve kurban sırasında ölüye, "Senin olduğun gibi bu sığır da olsun ve senin ruhunu bu sığıra, aşağıya indir" şeklindeki hitaptan, ölüye halen erişilebildiği ve ölünün yaşayandan tek eksiğinin ruh olduğu, bu nedenle ruhunun geri dönmesinde hareket kabiliyeti olan bir başka ruhun (sığırın) yardımcı olabileceği inancının var olduğu anlamı çıkarılabilmektedir.¹⁶⁵

Gerek kral gerekse sıradan insan olsun, ölülerle ilgilenme, mezarlar veya mozolelerin bakımı, ölü ruhlarına kurban sunarak onların öfkelenmelerini önlemek, çok önemlidir. Kendisine gerekli ihtimam gösterilmediği için öfkelenen bir ölü ruhu, anında bir demona veya kötülük tanrısına dönüşebilir, insanları sürekli taciz edip, onlara alabildiğine zarar

¹⁶³ Ünal, 2005: 79

¹⁶⁴ Ünal, 2005: 104

¹⁶⁵ Akyurt, 1998: 147

verebileceği inancı bulunmaktadır.¹⁶⁶ Bu sebeple diğer eski dünyanın bütün kavimlerinde olduğu gibi, Hititlerde de atalar kültü olarak bilinen ölümlerin bakımı, önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶⁷

Anadolu insanının yaşama çok sıkı bağlı olduğu ve ölümden çok korktuğu Hatti kökenli bir mitos, “Ebedi olan insan ruhunun yolculuğu” adlı mitte şu şekilde geçmektedir: *“Ruh büyüktür. Ruh büyüktür. Kimin ruhu büyüktür. Ölümlünün ruhu büyüktür. Ve o, hangi yola geziye çıkar? O görünmez yola geziye çıkar. Yolcu bu yol için bizzat kendini hazırladı. Güneş Tanrısı'nın ruhu, Annenin ruhu kutsal bir şeydir. Niçin bir ölümlü olan ben, bir çukura (?) gitmek zorundayım? Ben ... içine gitmeyi yeğlerim. Nehre gitmeyi yeğlerim. Göle gitmeyi yeğlerim. Tenawa'ya gitmeyi yeğlerim. ...Tenawa kötüdür. ... kıra, tanrıya ... bırakma.*

O (onları) tanımasın (diye), kötü tenawa onu(?) tutar(?) Biri diğerini tanımaz. Aynı anneden olan kızkardeşler (birbirini) tanı(maz). Aynı babadan olan erkek kardeşler (birbirini) tanı(maz). Bir anne (kendi) çocuğunu tanı(maz). (Bir çocuk) kendi annesini tanı(maz). ... tanı(maz). ... tanı(maz).... Onlar güzel bir sofradan yemez. Onlar güzel bir iskemleden yemez. Onlar güzel bir kaptan içmez. Onlar güzel (enfes) yemek yemez. Onlar benim güzel içimi içmez. Onlar çamur parçaları yer. Onlar atık sular(?) içer.”¹⁶⁸

Gömülerek veya yakılarak defnedilen ve bundan sonra yer altı dünyasına inen basit halkın aksine, kral ve ailesine dahil kimseler, yakılarak tanrı olup, tanrıların oturdukları gökyüzüne çıkmaktadırlar. Kralların ölümü için kullanılan “Tanrı oldu” deyimini de böyle bir inancın varlığını desteklemektedir.¹⁶⁹ Bununla birlikte Sular tanrısı Ea'nın Hurri kökenli Ullukummi destanında yer almakta olan, “*Benim içimdeki akıl, gözlerimin*

¹⁶⁶ Ünal, 2005: 104

¹⁶⁷ Ünal, 1980: 165

¹⁶⁸ Karauğuz, 2001: 85

¹⁶⁹ Ünal, 1980: 166

*ölümü gördüğü ve karanlık topraktaki ölümü gördüğüm için kızgındır ve onlar toz ve ... gibi duruyorlar.*¹⁷⁰ Sözleri Hititlerin bu konudaki inançları hakkında fikir vermekten uzak bulunmaktadır.

Hitit ölümler dünyası, yaşayan insanların dünyasına karşı sıkı sıkıya kapalı olmasına karşın, kendilerinden devamlı olarak korkulan ölü ruhlarının bir takım yollar bulup, insanlar dünyasına sızmayı başardıkları inancı mevcuttur. Ruhlar insanlara rüyalar aracılığıyla gözükmek, özellikle kendilerine gerekli kurbanlar sunulmadığı ve öfkeleri yatıştırılmadığı durumlarda, insanların güncel işlerine karışıp onları alt üst etmektedirler. Bu sebeple zorla ve haksız yere öldürülen insanların ruhlarından metinlerde “kötü dil” olarak anılan bir yöntemle uğradıkları haksız ölüme karşı kefarete elde etme çabası içerisine girecekleri inancındadırlar.¹⁷¹

III. HATTİ, HURRİ VE HİTİT’LERİN DİNİ ADETLERİ

1. Dini ayinler

İnsanların yaradılış amacının tanrılara hizmet olduğu görüşü sebebiyle Anadolu dini inanışının temelinde egemen rolü ayinler ve ritüeller oynamaktadır.

Hatti ve Hurri kavimlerinin kültürel mirası üzerine kurulu olan Hitit dininde ibadet, tanrılara hoşnut etmek, onları kızdırmamak onları mutlu etmek amacıyla kurban ve adak sunumları ile bazı davranış hareketlerinden oluşan ibadet ve dualar şeklinde yapılmaktadır.

Tanrılara hoş tutmak adına yapılan bayramlarda bu merasimlerden biridir. Bayramlar, tanrılara yedirip içirip eğlendirerek keyiflerini yerine getirmek ve böylece onların lütfuna ulaşmak amacıyla düzenlenmiş büyük ve şaşalı ziyafet ve eğlence sahneleridir.

¹⁷⁰ Karauğuz, 2001: 184

¹⁷¹ Ünal, 1980: 167-168

Bayramlar insan-tanrı ilişkilerinin en somut ve önemli araçlarından biridir ve hedefleri esas olarak karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmaktadır.¹⁷² Bayram düzenlemekle baş rahip kral tanrılarını memnun etmek için onlara bu çok pahalı ve lüks ziyafetleri vermektedir; ama bunun karşılığında da onlardan kendisi, ailesi ve Hitit ülkesi için yaşam, sağlık ve bereket beklemekte, onlardan tüm kötülükleri, bereketsizliği ve hastalıkları uzaklaştırmalarını istemektedir.

Hitit dininde bayramlar tanrılara tapınma yöntemleri arasında hem en yaygın ve kapsamlı olanıdır, hem de bu konuda çok sayıda malzemesi bulunmaktadır. Bayramların içeriği ihtiva ettikleri tanrılar incelendiğinde bunların Hitit, Hatti, Luwi ve Suriye kült tabakalarına ait oldukları görülür. İçlerinde en az paya sahip olan ise Hitit kült tabakasıdır.

Hatti kült tabakası Eski Anadolu dinlerinin en eskisini ve şüphesiz Hitit dininin bel kemiğini oluşturur. En önemli tanrılar arasında Fırtına Tanrısı Taru, Göğün Güneş Tanrıçası Wuruşemu, Yerin Güneş Tanrıçası Eştan, krallık ve kraliçeliğin ayrılmaz koruyucusu ve Wuruşemu ile eşit olan Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Mezulla, Taht Tanrısı Halmaşuit/Hanwaşuit, Inara, Hapantalli, Maden işçiliği Tanrısı Haşmmeli, Tahıl Tanrısı Halki, Kait, Hattuşa yanında Hanhana, Kaşha, Hakmiş, Nerik, Tawiniya ve Turmitta kentlerinde kült merkezleri bulunan ve küsüp kaybolup gitmesiyle ünlü Bitki Tanrısı Telipinu, karısı Hatepuna, Savaş ve Veba Tanrıları Zababa ile Şulinkatte, Ay Tanrısı Kaşku, Ocak Tanrısı Kuzanişu, Dağ Tanrıları Puşkuruna ve Hulla, Irmak Tanrıçaları Zuliya ve Maliya, vs. diğer birçok tanrılar vardır.¹⁷³

Hurri kült tabakasına Hepat özellikle Hurriler'in yoğun olarak oturdukları Güneydoğu Anadolu kentleri Şamuha, Kummanni, Hurma, Uda,

¹⁷² Ünal, 2005: 88

¹⁷³ Ünal, 2005: 89-90

Waşudawanda, Apzişna, Şulupaşa ve Katapa'da tapınılır. Onun adı "meter hippa" (Hippa ana), Hawwat ve Tevrat'taki Eva şekliyle Havva olmuştur. Eşi Teşub kültü ise çok yere yayılmıştır. İştâr kültü Şamuha, Lawazantiya, Hattarina, Waşudawanda, Şullama, Şulupaşa ve Ninive gibi Anadolu dışındaki Hurri kentlerinde yoğunlaşır. Hurri tanrıları arasında "Tanrıların Babası" Kumarbi, Naparpi, Güneş Tanrısı Şimegi, Savaş Tanrısı Nupatik, Adamma, Ay Tanrısı Kuşuh, Nikkal, Pentikalli, Şaluş, Kubaba, Ninatta ve Kulitta vardır. Sami kökenli şu tanrılarda Hurriler vasıtasıyla Hatti'ye getirilmişlerdir: Şarrimati, Ea, Damkina, Şamaş, Aya, Sin, İşhara, Allani/Allalu, Kumarbi, Anu, Antu, Ellil, Nillil, Nara, Napşara, Minki, Ammunki, Tuhuşi/Tuşşi, Ammizadu.¹⁷⁴

Kült tabakalar arasında Hititlerden sonra en az tanrıya sahip olan Luwi tabakasıdır. Burada bilinen tanrılar Ay Tanrısı Arma, Koruyucu Tanrı İnara, Veba Tanrısı Yarri, Haşameli, Geyik Tanrısı Runda/Uruwanda, Şanda/Marduk, Fırtına Tanrısı Tatta/Taru ve Güneş Tanrısı Tiwatta'dır.

Kült tabakaları arasında en fakir olanı Kaneş-Hitit tabakasıdır ve en başta Kaneş Kenti şarkıcısı etrafında toplanır. Tanrıların da Eski Asur Ticaret Kolonileri devrindeki ortak yaşam sırasında yerli Anadolu kavimlerinden alınmış olmaları gerekir. Bir çokları Eski Asurca Kültepe metinlerinde karşımıza çıkan bu tanrılar arasında Deniz Tanrısı Aruna'nının annesi, Tedavi ve Büyü Tanrıçası Kamruşepa, Koruyucu Tanrılara dahil olan Hapantali, At Tanrısı Pirwa, Kapı Tanrısı Aşkaşepa, Gün Tanrısı Şiwat, Gece Tanrısı İşpanza, Aşşiya, Tahıl Tanrısı Halki, Bolluk Tanrısı Tarawa, Maden İşçiliği Tanrısı Haşammeli, Parka, Maliya ve Zithariya'dır.¹⁷⁵

Merasimlerin sırası, yeri ve zamanlaması çok önemlidir, aksi taktirde keyfi olarak yapılan değişiklikler, tanrıları kızdırır. Bir buyruk metin, köylülerin tarlalarındaki yoğun hasat işleri dolayısıyla bayramlara iştirak

¹⁷⁴ Ünal, 2005: 90

¹⁷⁵ Ünal, 2005: 91

edememeleri veya bayramların sırasını değiştirmeleri konusunda onları ikaz eder. Bayramların kutlanacağı yer de çok 6nemlidir. Kentler, k6yler, tapınaklar ve daha bir s6r6 dini yapılar, mukaddes mekanlar, kırlar, ırmaklar ve dağlar, bayramların en çok kutlandığı mekanlar arasındadır. Eğer bir bayramın bir dağda kutlanması gerekiyorsa ve o dağ da o anda d6şman işgali altında ise, o dağın hemen bir modeli yapılır ve dini ayinler sembolik olarak bu model 6zerinde yapılır. Hatti Fırtına Tanrısı'nın mukaddes kenti Nerik, Kaşkalılar tarafından işgal edilince, insanlar oraya gidip bayramları doğru yerde kutlayamadıkları için k6lt yeri olarak hemen ona benzeyen ve en yakın b6lgede bulunan bir yerde, Hakpiş kentinde yeni bir k6lt merkezi yapılmış ve bayramları geçici olarak orada kutlanmıştır.¹⁷⁶

Hititler “Bağbozumu Bayramı”, “Harman Bayramı”, “Yakarma Bayramı”, “Tanrı Analarının Bayramı”, “Uzak Yerlerdeki İnsanların Bayramı” gibi adlarla niteledikleri birçok dini kutlama yapıyorlardı.

Bayramlardan en esaslı 6 tanesini ele alacak olursak; Bu bayramlar arasında en 6nemlilerinden biri, t6m Yakındağu k6lt6rlerinde g6r6len “Yeni Yıl Bayramı”dır. ¹⁷⁷AN.TAH.SUM SAR İlkbaharda kutlanan iğdem bayramı, kırlarda ilk baharın m6jdecisi iğdem çiçeklerinin amaya başladığında kutlanır ki bu da aşağı yukarı Nisan ayına tekab6l eder ve 38 g6nd6r. Baharın gelişiyle beraber kutlanan bu bayramda, pantheonadaki t6m tanrıların baş tanrı Teşup ve baş tanrıça Hepat 6n6nde toplandığına inanılıyordu. Hitit başkenti Hattuşa'nın yakınındaki Yazılıkaya açık hava tapınağının duvarlarında betimlenen bu t6rende bir resmi geçit yapılıyor ve tanrılara sunularda bulunuluyor, b6ylece yeni gelen yılın bereketli olması sağlanılıyordu. Y6zlerce tapınak g6revlisinin d6zenlediği t6renlerde kral da baş rahip olarak g6rev alıyordu. Bu bayram ile ilgili mitolojiden de bilgi edinebilmekteyiz. “Telepinu'nun D6n6ř6” olarak nitelendirilen mit şu şekildedir:

¹⁷⁶ 6nal, 2005:91-92

¹⁷⁷ Sevin, 2003: 154

“Telepinu Fırtınalar Tanrısı Teşup’un oğludur ve toprağın veriminin de simgesidir. Günün birinde ülkeyi bırakıp gitmesiyle birlikte, yeryüzünün bereketini de alıp gittiğinden yaşam yavaşlar. Toprak ürün vermez, canlılar üremez olurlar. Ağıllarda koyunlar boğulur, sığırlar ölür, inek buzağısını, koyun kuzusunu bırakır. Ülkeyi kıtlık kaplar. Ağaçlar kurur, filizler çürür, kaynaklar kesilir. Tanrılar bunun üzerine bir araya gelerek Telepinu’yu geri getirmeye çalışırlar. Ararlarsa da bulamazlar önce, bulurlarsa da Telepinu geri dönmeye yanaşmaz. Sonunda bir çok tanrının araya girmesiyle dönmeye razı olur. Onun dönüşüyle de yeryüzünde bolluk ve yaşam yeniden başlar.” Telepinu’nun dönüşü Hititlerde her yıl bayramlarla kutlanmaktadır.¹⁷⁸

Bereket bayramı (purulli) 32 gün ve sonbaharda kutlanan nuntariyaşha-bayramı da 24 gün sürmektedir. İllujanka adındaki ejderhanın öldürülmesi onuruna kutlanan Purulli Bayramı ile ilgili mit şu şekildedir: *“İllujanka (İlluyankaş, İlluviyanka da denilir) dev bir yılandır. Bir anlatıma göre, Fırtına Tanrısı, bu korkunç ejderhaya karşı giriştiği mücadeleye öteki bütün tanrıları da çağırır. Tanrıça İnara, bunun üzerine bir şölen düzenleyerek ejderhayı da davet eder. Bu şölen sırasında İllujanka’yı sarhoş ederek onu silahından arındırır ve öldürerek etkisiz duruma getirir.”* Bu öykü; iyiliğin kötülüğe savaşını temsil etmektedir. Ancak Purulli Şenliklerinin ilkbaharda düzenlendiği göz önüne alınırsa baharın kışa olan zaferi olarak da yorumlanabilmektedir.¹⁷⁹

Koloni Çağı’nda Kaniş şehrinde tanrılar adına bayramlar kutlandığını Kültepe metinlerinden öğrenmekteyiz. Bu tanrıların çoğu Hurri tanrılarıdır. Ancak Hititler’in Anadolu’ya geldikten sonra Hattiler’in, Hurriler’in ve Luwiler’in kültüründen son derece etkilendiklerini bilmekteyiz. Kültepe Metinlerinde isimleri zikredilen bayramlara örnek verecek olursak;

¹⁷⁸ Bayladı, 1998: 35

¹⁷⁹ Bayladı, 1998: 35-36

Sonbaharda muhtemelen bağı bozumunda Tanrı Anna'nın bayramı kutlanmaktadır. Kış mevsiminin sonlarına doğru Şubat ayında Tanrı Parka adına bir bayram düzenlenmektedir. Tanrı Nipas bayramının ise muhtemelen ilk baharda kutlandığı söylenebilmektedir.¹⁸⁰

Dinin temel kurallarından biri temizliktir. Hititler buna “şuppiyatar” demişlerdir. Şuppiyatar, şuppi- “temiz, arı, pak, kirlenmemiş, lekesiz, körpe, sabi, suçsuz, el değmemiş, turfanda, mukaddes” anlamına gelen sıfattan türetilmiş ve vicdan dini anlamdaki kirliliği ifade eden “papratar”ın aksi anlamında kullanılmıştır. Temizlik ayinleriyle ilgili personele yönelik bir buyruk metninde tanrı ile insan ve beyi ile kulu arasında bir ilişki kurularak şöyle denilmektedir:

“Bir kul efendisinin huzuruna çıktığında o yıkanmış ve temiz elbiseler giymiş olmalıdır; (ancak bu şekilde) ona yiyecek ve içecek sunabilir. Efendisini yedirip içirince, onun keyfi yerine gelecek ve onun isteklerine rıza gösterecektir. Ama eğer o pis ise, (beyi ve tanrı da) onun isteklerine uymayacak ve ona bir yabancı gibi davranacaktır.”¹⁸¹

Söz konusu olan sadece bayrama katılan insanların temizliği değil, merasimlerde kullanılan tüm araç gereçler, kap kacaklar ve tüm kurban malzemesi ile yiyecek içeceklerin de istisnasız temiz olması gerekir.

Bayram merasimlerinde kullanılan kurban malzemeleri kentlerdeki belli başlı tapınaklarda devletin topladığı haraçların depolandığı büyük yiyecek stokları -ki bunun en iyi örneğini Hattuşa ve diğer yerlerde görülen büyük erzak küpleri ile tahıl silolarıdır- açlık ve kıtlığın olmadığı zamanlarda hep bayram malzemesi olarak kullanılmıştır. Bunun yanında eyaletlerde veya köylerde kutlanan bayramlar için de gerekli stoklar yapıldığı gibi ilgili

¹⁸⁰ Şahin, 1998: 411-412

¹⁸¹ Ünal, 2005: 93

kent halkı da kendi payına düşen gıda maddelerini temin etmek zorundaydı.¹⁸²

Bayramların içinde Eski Anadolu halklarının dini inançlarını ve folkloristik geleneklerini yansıtan sayısız bilgiler vardır. Bunlardan bir tanesi dini ve majik amaçlardan ötürü öpme ve öpüşme sahnesidir. Öpen kişinin öpülen kişiye mutlak suretle tâbi veya ona itaat ettiğinin bir nişanıdır. Öpülen kişi ve nesnelere ise insanların el, ağız ve ayakları ile asalar (PA), mızrak, kurbanlık et ve insan cesetidir. Basit halk inancı veya örf ve adetlerinden dinin içine sızmış olan “pagan” kökenli eylemler arasında, tanrı asaları ile birinin sırtına vurmanın da majik bir anlamı vardır; bu adet özellikle Hişuwa Bayramları’nda belgelendiği için Hurri-Kizzuwatna kökenli olmalıdır. Burada söz konusu olan tanrı asaları ile kralın sırtına vurulması ve kralın o asayı öpmesi, onun tanrı otoritesini mutlak suretle kabul ettiğinin bir nişanesidir. Yapılan diğer hareketler arasında krala kartal tüyü ile su serpmesi, tanrı ve kralın etrafında yanan ve ellerde taşınan meşalelerle dönme, el yıkama, elleri kurulamak için havlu atma, ibadet veya başka bir nedenden ötürü elleri yukarı kaldırma, kralın belirli nesnelere elini değdirmesi veya onlara sembolik olarak uzaktan elini koyması, değdirilmesiyle takdis etmesi, bir nesneyi dudağa değdirme, eğilmek, secdeye varmak (aruwai-, hink-, UŞKENU) da vardır.¹⁸³

Dualar (Hititçe arkuwar, mugawar) insanların tanrılardan yerine getirmelerini istedikleri dileklerini ifade etmede veya ihmal ve günahlarıyla kızdırmış oldukları tanrıları yatıştırmada en yoğun olarak kullanılan araçlardan biridir. Hititler’de tanrıların gazabından kurtulmak amacıyla sıkça bu yola başvurmuşlardır.

Kazılarda açığa çıkarılan çok sayıda tapınaklar halk için yapılmamış olup, buralara sadece baş rahip olan kral, kraliçe, hanedan

¹⁸² Ünal, 2005: 93

¹⁸³ Ünal, 2005: 98

mensupları ve yüksek rütbeli memur ve rahipler girebilmekteydiler. Dualar tapınakların mukaddes bölümü olan tanrı heykeli veya tasvirinin önünde yapılmaktadır. Dua eden sadece kral, kraliçe veya prens olup, yüksek misafirlerden oluşan topluluk ise sadece dinliyor ve sonunda amin anlamına gelen “öyle olsun!” diye bağırırmaktadırlar.

Dua etmek hep kral ve ailesinin tekelindedir; onlar aynı zamanda baş rahip olduklarından halkları ve ülkeleri adına da dualarını okumaktadırlar. Dualar başkaları tarafından yapılırsa bile, bunlar mutlaka kral adına yapılmaktadır; yani kral kendisinin meşgul olduğu durumlarda, güvendiği bir kişiyi, bir katip veya rahibi kendisi adına dua etmesi için vekil veya arası tayin edebilirdi. Öyle anlaşılıyor ki, krallar normal durumlarda dua yapmayarak ortaya bir sıkıntı çıktığında dua ediyorlar, aksi halde sadece tanrılara kurban sunmak ve onların bayramlarını takvime göre kutlamakla yetiniyorlardı.¹⁸⁴

2. Kurban Kesme ve Sunma

İnsanlar, tanrılara hoş görünmek, tanrıları kızdırmamak ya da Tanrı Telipinu’da olduğu gibi çekip giden tanrıları tekrar dönmesini sağlamak amacıyla kurban kesme onlara sunularda bulunma şeklinde ibadetlerde bulunarak tanrıların gazabından korunmaya çalışmıştır. Aksi taktirde Hurri kökenli olduğunu bildiğimiz “Avcı Keşşi Masalı”nda anlatıldığına göre tanrıların gazabına uğrayarak hastalık gibi kötülöklere maruz kalabilirdi. Hikaye şu şekildedir: “ *Keşşi bir avcıdır. O, Udupşarri’nin kız kardeşi Şintalimeni ile evlenir. Evlendikten sonra yalnızca karısına önem verir, avlanmayı ve tanrılara kurban ekmeği ve kurban içkisi sunmayı ihmal eder. Keşşi, annesinin sözü üzerine, mızrağını alır ve tazıları arkasından çağırarak Natara Dağına avlanmak üzere gider. Tanrılar ona öfkelenedikleri için önünden tüm yabani hayvanları gizlerler. Keşşi üç ay boyunca dağlarda dolaşır, eli boş olarak şehre dönmek istemez. Bu arada Keşşi hastalanır.*

¹⁸⁴ Ünal, 2005: 100

*Daha sonra geri dönen Keşşi, annesine geleceğine ait kötü kehanetlerle dolu yedi rüyasını anlatır.*¹⁸⁵

Tanrılara kurban sunumu bayramların kutlanması, tapınak yapımı ya da adaklar şeklinde verilmektedir. Tanrılara sunulacak kurbanları kanlı ve kansız sunular olarak ikiye ayırabilmekteyiz. Bunlardan tanrılara eklemek, bira, şarap gibi ürünlerin verilmesini kansız sunular sınıfına dahil edebilirken hayvan sunumları ise kanlı sunular kısmında gösterebiliriz.

Kansız kurban sunumları için, tapınakların geniş arazileri bulunmaktadır. Bu araziler tanrılar için ekilir, biçilir ve yetişen ürünler henüz hiçbir insan yemeden turfanda olarak tanrılara sunulmalıdır. Tanrılara sunulan bu ürünlerin geciktirilmesi bu iş için görevli olan çiftçiler için suç teşkil etmektedir ve bu durumda da fala başvurulmaktadır. Eğer tanrı görevliyi suçlu bulursa ceza olarak 1 sığır ve 10 koyun ödetilerek tanrının ruhu teskin edilmektedir.¹⁸⁶

Kanlı kurbanlar olarak nitelendirdiğimiz sunular için görevli sığır ve koyun çobanları bulunmaktadır. Tanrının sığır ve koyun çobanları diye isimlendirilen bu grup görevlilerden tanrıya dana, kuzu, oğlak gibi hayvanları sunmaları istenmiştir. Taze etler hiçbir insan yemeden doğrudan doğruya tanrıya sunulmaları gerekmektedir. Yoksa tanrıya karşı büyük günah işlenmiş olmaktadır. Tanrıya sunulacak taze etler sığır ve koyun çobanları tarafından zamanında getirilmez ya da kendileri tarafından yenilirse ve bu olay duyulursa cezaları ölümdür.¹⁸⁷

Kurban maddeleri, öyle bir şekilde sunulmalıydı ki, tanrılar onları insanlara göre, esrarlı ve anlaşılmasız bir tarzda tatmalıydılar. Bu ise gerçekte kurban maddelerinin tanrının ruhuna ulaşması amacıyla tapınak

¹⁸⁵ Karauğuz, 2001: 169-170

¹⁸⁶ Süel, 1985:173

¹⁸⁷ Süel, 1985:175

adamları tarafından yenmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu yiyecekler ancak tapınak içerisinde yenilebilmekte fakat tapınak görevlileri aileleriyle paylaşmamaktadırlar. Bununla birlikte tapınağa konuk gelen ancak Hititli olma şartı aranan kişiler de yine bu sunulardan tadabilmekteydiler. Hititli olmayan kimsenin tapınağa girmesi ve sunulardan yemesinin cezası ölümdür.¹⁸⁸

3. Kehânet ve Fal

İnsanoğlu kaderini tanrıların yönettiğine, başlarına gelen hastalık, sağlık, iyi, kötü bütün işlerin onlardan geldiğine dair inançları sebebiyle her dönemde tanrıları memnun etmek, onları hoşnut tutmaya çalışmıştır. Bu sebeple dinsel konularda yapılan hataların telafi yollarını öğrenmek adına başvurdukları yöntemlerden biri de kehânetler ve fallardır.

Fal (orakel) insanların, tanrıların kendileri ile ilgili konularda ne gibi kararlar aldıklarını önceden öğrenebilmek için uyguladıkları çok sayıdaki yöntemlerin ve yapay olarak yaratılan işaretlerin tamamı iken, kehânet (Omen) ise, doğadaki bir takım olağanüstü olayların tanrıların kendiliğinden, gönüllü olarak insanlara verdikleri işaret ve isteklerin değerlendirilmesidir.

Kehânet, Mezopotamya'da oldukça güçlü ve yaygın bir inanç olmasına karşın Hititlerde ara sıra oluşan doğa dışı ve normalden farklı olayların tanrıların insanlara verdikleri işaretler olarak yorumlanmasından öteye gitmemiştir.¹⁸⁹ Babil'deki kehânet anlayışına göre, bir kez saptanan bir belirti, bir olay ve bundan sonra olanlar, aynı belirtiler yine görüldüğünde tekrarlanmaktadır. Örneğin, kulağı kesik bir çocuk doğmuş ve ülkenin başına bir felaket gelmişse, doğacak tek kulaklı her çocuğun ülke için aynı felaketin habercisi olduğuna inanılmaktadır. Bu tür genelleştirici kehânetler

¹⁸⁸ Süel, 1985:161-162

¹⁸⁹ Dinçol, 1987: 89

Hititlerde mevcut olmayıp, Hurriler aracılığıyla Anadolu'ya geçmiş ve Hititlerin bünyesine uyduğu oranda kabul görmüştür.¹⁹⁰

Hititlerde gözlenen olaylar arasında en fazla rağbet gören kehânet türleri; ay tutulmaları ve ayın işaret vermesi, güneşin tutulması veya başkaca işaretler vermesi, çok sayıda yıldızlar ve verdikleri işaretler, aldıkları biçimler, insan ve hayvanlarda eksik doğum ve doğum sırasındaki ortaya çıkabilecek anormallikler yaratıkların doğdukları ay ve güne bakarak gelecekte haber verme, tıbbi olaylar, fizyonomik olaylar, rüyalar, takvime dayalı fal işaretler, hayvanların uzuvlarını hareket ettirme biçimleri, kurban hayvanlarının iç organları, ciğer, mide, bağırsak ve ödlerinin durumu, ciğer modelleri ve yağla fala bakmadır.¹⁹¹

Fal metinlerinin Hitit askeri tarihi ve sarayda perde arkasında olup biten entrikalarla ilgili olarak çok özel bir yeri vardır. Hititler ortaya bir kötülük mesela bir hastalık çıktığında bunun tanrıların kızmasının sonucu olarak yorumlamışlardır. Tanrılarla bozulan ilişkileri yeniden kurabilmek için son zamanlarda işlenmiş olan günahları bulup çıkarmak ve kefaret vererek, özür dileyerek ve adaklar sunarak tanrıyla barışmak için tanrıyı kızdıran olayların bulunmasında falcılık kullanılmıştır.

Hititler genel olarak dört çeşit fal kullanmışlardır. Bunların en başında talih falı gelir. Yerli Anadolu kökenli olduğu anlaşılan bu falın teknik olarak nasıl işlendiği maalesef henüz bilinmemektedir. İyilik, kötülük, hayat, yaşam gücü, günah, hastalık, barış, koruma, dua, hayırlı şey, uğursuz şey, ruh, düşünce gibi soyut kavramlarla taht, silah, yol, kale, ülke gibi somut kavramlar ve düşman, kral, gözcü ve belirli kentlerin halkları ve nihayet çok sayıda tanrı ki özellikle Koruyucu Tanrılar sayılan nesnelere arasında yer almaktadır.¹⁹²

¹⁹⁰ Dinçol, 1987: 90

¹⁹¹ Ünal, 2005:126

¹⁹² Ünal, 2005: 129

Talih falı sorusu örneği;“*Kral ve kraliçe kışı Ankuwa kentinde geçirmek istiyorlar. (Ey Tanrılar eğer) Ankuwa’yı uygun buluyorsanız ve kral ve kraliçenin başı için her şey mutlaka iyi olacaksa, talih falının sonucu “evet” olsun!*” burada da görüldüğü gibi iyi ve kötü gibi iki kategori bulunmakta ve iyilerin çoğunlukta olduğu durumlarda sonuç (evet), kötülükler çoğunluktaysa sonuç (hayır) çıkmaktadır.¹⁹³

İkinci fal türü ise yine Anadolu kökenli olan kuş falıdır. Sayıları kırkı geçen kuş türü dağ, bayır, ırmak vadileri, su birikintileri ve diğer tabiat büyük bir titizlikle gözlenmesiyle kuşların uçuş şekillerine, kanat çırpışlarına, ağaçlara veya yere konma şekillerine, kalkış ve inişlerine, uçtukları yönlere, pike yapmalarına, birbirleriyle dövüşmelerine, ötmelerine, kuluçkaya yatmalarına, dışkı çıkarmalarına, gaga ve ayaklarını tutuş şekillerine özel anlamlar verilmesiyle olmaktadır.¹⁹⁴

Üçüncü fal şekli “et” veya “deri” falıdır. Bu da kehanet falcılığının aksine bu amaçla kesilen hayvanların iç organlarına bakılarak yapılan faldır. Terminolojinin çoğu Babil kökenlidir ve Hurriler vasıtasıyla oradan alınmıştır. Et falına örnek; “*Majesteleri bu sene kışı Hattuşa’da geçirmek istiyor. Eğer majesteleri yukarıda Hattuşa’da (ikamet ettikleri sürece), majestelerinin elinden çıkabilecek bir günahı korkmamızı gerektiren bir şey yoksa, et falı iyi olsun!*” denilmektedir.¹⁹⁵

Hititler tarafından uygulanan sonuncu fal türü ise su yılanlarıyla yapılan faldır. Su yılanları çok sayıda parsellere bölünmüş ve çeşitli adlar verilmiş bir havuzun içine atılıyor ve yılanları veya yılan balıklarının bu bölümler arasındaki gelip gitmelerinden fal sonuçları çıkarılmaktadır. Su yılanı falına örnek; “*Kummaha kentinde sürekli olarak kötü fal işaretlerinin verilmiş olmasına gelince; Bununla hangi kötü duruma işaret edilmiştir?*”

¹⁹³ Ünal, 2005:129

¹⁹⁴ Ünal, 2005:130

¹⁹⁵ Ünal, 2005:132

*Şimdi (tanrılar) tekrar hangi fal işareti vermek istiyorlar? Şimdi majestenin başının kötü yılan balıkları ve ... bunu tespit etsin!... Yılan gitti (ve) "ciddi" olan bölümde saklandı... Olumlu.*¹⁹⁶

4. Büyücülük

Hititler; kültür, din, dil, sanat ve devlet ideolojisi yanında Eski Anadolu halklarının büyü ile ilgili inanç ve uygulamalarını da alarak, hızlı bir askeri devlet kurma sonucu ortaya çıkan kültürel boşluğu bir dereceye kadar doldurmaya çalışmışlardır.

Eski Anadolu-Hitit büyüçülüğü en eski çağlardan itibaren Eski Anadolu'da yaşayıp gelmiş kavimlerin uzun deneyimler ve tecrübeler sonucu birikmiş olan inançlarını bize yansıtır ve aktarır.

Tıpkı Mezopotamya kainat anlayışında olduğu gibi Eski Anadolu insanı da yer altı ile gökyüzü arasındaki dünya üzerinde oturduğunu düşünmektedir. Tanrıların ikametgah olarak seçmiş oldukları gökyüzü temizdir, fakat insanın sürekli yaşamak zorunda olduğu, her gün ayağını bastığı, ekip biçtiği, savaşlarla işgal ettiği, bir kaybedip bir ele geçirdiği toprağı insan kirletmekte ve doğa bunun intikamını salgın hastalıklar ve afetlerle almaktadır. Gök ile yer arasındaki iki boşluk arasında mağara, in, yer çatlakları, su kaynakları, düdenler gibi yeryüzünü yer altı ile bağlayan boşluklar olup, bu deliklerden her an hastalık yapan kötü ruhların çıkabileceği inancıyla, insan ilk başta hasta olmamak ve diğer felaketlere maruz kalmamak için bu ruhları yeryüzüne çıkarmamaya gayret etmiş, onları hep yeraltında tutmaya çalışmış, onlara sürekli kan ve içki kurbanları dökmüş, şu veya bu şekilde çıkmış olanları ise kovalamaya çalışmıştır. Ruh ve cinleri defetme yolları ise, büyüçülere geniş çaplı iş sahaları açmıştır; burada kullanılan envai çeşit büyü ayinleri bulunmaktadır.

¹⁹⁶ Ünal, 2005:132

Anadolu'ya geldiklerinde büyüyle ilgili hemen hiçbir önbilgileri olmayan Hititler, özellikle yerli insanların kültürel etki alanı içine girdikten sonra böyle batıl inançlara özel bir ilgi göstermeye başlamışlardır. Bu durum en başta Hurriler olmak üzere yerli büyü uzmanlarının gözünden kaçmayarak Hattuşa'ya gelip, bu yöntemleri yeni gelen efendilere pazarlamaya ve onlar için uygulamaya koyulmuşlardır. İdareci zümrenin çok ilgi duyduğunu ve ayrıca bunun karşılığını da çok cömertçe ödediğini gören yerli büyü uzmanları, Hattuşa'da adeta uzun kuyruklar oluşturarak her gelen büyü uzmanı, renkli folklorla sahip Anadolu'nun başka bir bölgesinin din ve büyüyle ilgili inancını taşımıştır. Böylece büyücülük konusunda Hattuşa'da küçümsenemeyecek bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Ünal, 2005: 106-107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU' DA VE ESKİ MEZOPOTAMYA' DA DİNİ İNANÇ VE ÂDETLERİN MUKAYESESİ

I. TANRILAR ÂLEMİ

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki kültürel ilişki Sumerliler öncesinde başlamış olup, Anadolu'nun Ana Tanrıçası iki coğrafyada da tapınım alanı bulmuştur. Sumer dönemiyle birlikte Mezopotamya'nın parlak uygarlığı ve buna bağlı olarak gelişen inanç sistemi Anadolu'yu etkileyerek inanç sistemlerinin birbiriyle örtüşmesini sağlamıştır.

Anadolu ile Mezopotamya kültürlerinin inanç sistemleri çok tanrılı bir din sistemini benimsemiştir. Anadolu'nun en büyük uygarlığı olan ve kültürel temelini Anadolu'nun yerli kavimlerinden alan Hititlerin "Tanrılar Topluluğu" olarak kabul edip, tapınım gösterdikleri pek çok tanrı Mezopotamya kökenlidir. Anadolu ilahlarının Anu, Alau ve Kumabi'si Mezopotamya'daki Anu, Alau ve Enlil'ine eşitlenmiştir.

Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinin her ikisinde birden bir tanrı panteonu vardır. Anadolu' da yüksek tanrı sayısına karşın Mezopotamya dinlerinin aksine çok sade ve günlük gereksinimleri karşılayacak şekildedir. Anadolu dini anlaşılması güç felsefelerden yoksundur.

Anadolu ve Mezopotamya inanç sistemlerinde anthropomorphism (insan görünümlü) tanrı olarak adlandırılan tanrı inancının var olduğunu görmekteyiz. Bu inanç sebebiyle gerek Mezopotamya'da gerekse Anadolu'da tanrılar tıpkı insanlar gibi yedirilip, içirilmiş, giydirilmiştir. Fiziki şekilleri insan gibi olduğu kadar, ruhen de onlarla aynıdırlar, tıpkı insanlar gibi yerler, içerler, eğlenirler, severler, nefret ederler, kavga ederler, ihtiras yaparlar, isterlerse yardım eder, istemezlerse sırt çevirirler. Anneleri, babaları, çocukları ve diğer akrabaları vardır; tıpkı insanlar gibi taraflı gruplar

oluştururlar, birbirlerini çekiştirir, kavga eder ve hatta savaşırlar. Onlar arasında da bir sınıf bilinci, bir hiyerarşi vardır. Büyük ve baştanlılar hep öndedir, hep en başta anılırlar. Tanrıların da tıpkı insanlar gibi meslekleri ve uzmanlık sahaları vardır. Sağlık, adalet, sefalet, falcılık, savaş, yağışların düzenlenmesi, zanaatkârlık, çiftçilik belli başlı meslekleri arasındadır.

Anadolu insanının tanrı anlayışında; tanrıların insanlar gibi ekip biçemedikleri, mal üretmedikleri bir nevî tembel oldukları düşüncesi bulunmaktadır. Bu sebeple tanrıları insanlara bağımlı olarak görmekte, insanları köle gibi kullandıkları, tanrıların insanları kendilerine ibadet etmek, her gün yiyecek-içecek sunmak, bayram merasimi ve dini ayinlerin zamanında yapmalarının karşılığı olarak onlara yardım elini uzattıkları düşüncesi bulunmaktadır. Dinde ve pratik yaşamda “do ut des prensibi” yani karşılıklı çıkar olarak da nitelendirebileceğimiz bu anlayış kendini en iyi adak metinlerinde göstermiştir. Bu metinlerden tanrılara sunulan adakların şartlı olarak verildiği yani ancak tanrının istenilen dilekleri yerine getirdikleri takdirde verilmesi şeklinde anlaşılmaktadır.

Mezopotamya insanı tanrıyı insanlardan her anlamda üstün ve güçlü tutmuştur. İnsanın çamurdan yoğrulduğuna ve tanrıların ilahi etkinliklerini rahatça gerçekleştirmeleri için tanrılara yiyecek, içecek ve barınak sağlayarak hizmet için yaratıldıkları inancına sahiptirler.

Anadolu ve Mezopotamya’da insanlar tanrıların gazabından korkmaktadırlar. Anadolu kültüründe Kralın öncelikli görevi tanrıları hoş tutmaktır; bu amaçla şenlik zamanı gelen tanrının tapınağını ziyaret etmek ve erdemli bir kişiliğe sahip olmak zorundadır. Eğer hizmette kusur ederse tanrılar öfkeye kapılır; bu öfkenin nedenini bulmak, kusurunu düzeltmek ve af dilemek de yine kralın görevidir. Böyle durumlarda tam olarak ne kusur işlendiğini bulmak zordu çünkü her ne kadar tanrılar insan biçiminde olsalar da, kusurun niteliğini açıklamak için kullarının karşısına çıkmamaktadırlar. Ara sıra vecde gelen bir esriğin ağzından konuştukları olurdu; sıkça da

rüyada mesaj iletirlerdi ama kusurun niteliğini keşfetme işi çoğu zaman kehanete kalmaktaydı.

Mezopotamya kültüründe, insanoğlunun ahlak dışı davranışlarının sonunda Tanrıların gazabından korunmak amaçlı onlara yalvarmalarını tıpkı ölümlü hükümdarlar gibi tanrıların çok yoğun olacağı sebebiyle ilgilenmeyeceklerini düşünmüş olsalar ki, kişisel Tanrı kavramını tasarlayarak geliştirmişlerdir. Bu her birey ve aile reisi için adeta bir tür iyilik meleği, onu var etmiş olan ilahi babadır. Acı çeken kişiler dua ve yakarışlarında yüreğini ona açarak kurtuluşunu onun aracılığıyla bulmaktadır.

II. TAPINAKLAR

Mezopotamya'da dinsel etkinliklerin merkezinde, insanın tanrılara hizmet etmek amacıyla yaratıldığı inancı vardır. Bu inanç sebebiyle bir insanın kralına hizmet etmesi gibi tanrılara da aynı şekilde hizmet edilmekte, onlarda insanlar gibi yedirilip, içirilmekte, giydirilmektedir. Tanrılara yapılan bu hizmetten Anadolu kavimlerinde olduğu üzere rahip olarak nitelendirdiğimiz tapınak görevlileri sorumlu olup, Anadolu kavimlerinden ayrılan bir biçimde tapınak hiyerarşisine rastlanılmamıştır.

Anadolu kavimlerinin tapınak sistemlerinde hiyerarşik bir görev sıralaması olup, bu hiyerarşi içerisinde en yüksek mevkideki din adamı LU SANGA' lar (rahip) dir. Genel olarak rahiplerin dini ve idari iki önemli görevi vardır. Bunlardan biri, kült işlemlerini yerine getirmektir. Bu törenlerde rahip, din adamları hiyerarşisinde ilk yeri işgal etmektedir. LU.MEŞ GUDU'lar Sanga'lardan sonra gelmekte olup, merhemli rahip olarak nitelendirilmektedirler. SAL.MEŞ AMA. DINGIRLIM ise; tanrı anaları, tapınaklardaki din görevlilerinden kadın rahibelerdir. Bu grup Hitit rahibelerinin en yüksek sınıfını teşkil etmektedirler. İkinci grup olarak EN MEŞ UTUL (mutfak beyleri) tapınağın mutfağında hizmet eden ayrı bir gruptur. Tanrıların yiyeceklerini ve içeceklerini hazırlayan ve tapınak mutfağının her

türlü işlerini yapan mutfak memurlarıdır. Üçüncü grup olarak da LU. MEŞ APIN.'lar (çiftçiler) olup, bunlar tanrılar için ekilen geniş tapınak arazilerinin mahsüllerini henüz hiçbir insan yemeden turfanda olarak tanrılara sunmakla görevlidirler.

Mezopotamya ve Anadolu kavimlerinin tapınak sistemleri sadece dini nitelikte olmayıp, geniş bir personel ve rahipleri barındıran, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin geliştiği merkez konumundadır.

Mezopotamya kavimlerinde tapınaklar tanrılarının ailesiyle birlikte oturdukları bir saray olarak kabul görmekle birlikte Anadolu kavimlerinde bu anlayış tanrılarının yer yüzünde buldukları sırada geçici olarak ikamet ettikleri mekan anlayışına dönüşmüştür. Anadolu'daki bu anlayış sebebiyle Tanrıların hep insanlara yakın, her an bulunabilecekleri bu mekanlarda oturmaları arzu edilir; onun için tapınaklar akıl almaz yöntemlerle süslenir, temizlenir, tütsülenir, tanrıların heykelleri ve en pahalı hediyelerle donatıldığı görülmektedir. Buna karşın tanrıların asıl oturdukları yerler böyle insan yapısı binalar olmayıp onların göklerde oturduklarına inanılmaktadır.

Mezopotamya kavimlerinde Tanrı hem ilahi saraylıların hem de kendisine tapınanların heykelleriyle birlikte olmaktan hoşnut olacağı düşünülerek kral, kendisini tanrıya dua ederken betimlenen heykelini tapınağa koyabilmektedir. Krallar, Mısır ve Hititler'deki gibi öldükten sonra tanrılaşmamakla birlikte, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmekte, bu nedenle de tanrı ile toplum arasında aracı rol oynamaktadır. Bu role uygun olarak da pek çok dinsel görevi üstlenmişlerdir. Bu anlayış nedeniyle tanrıların kentler içinde devamlı olarak yaşadığı konut gözüyle bakılan tapınaklar, tanrılar ve insanlar arasında aracı olduğuna inanılan krallık kurumunun mesken tuttuğu sarayların bir parçası olarak inşa edilmişlerdir.

Mezopotamya ve Anadolu kavimlerinde tahta çıkan krallar öncelikli olarak Tanrılara olan bağlılıklarını belirtmek ve onları hoşnut etmek amaçlı tapınaklar inşa ettirerek onlar adına bol hediyeler vermekteydiler. Anadolu kavimlerinde yeni bir tapınak inşa edildiği zaman temel taşlarının altına adaklar konulmakta olduğunu görmekteyiz.

Tapınak yapımında tıpkı ev yapımında kullandıkları kerpicing dayanıksız olması sebebiyle Gudea zamanında inşaat için gerekli olan malzemelerin çevre civarlardan tesis edilmesi yoluna gidilmiştir. Mabnetlerin kapıları, tanrıların heykellerinin yapımı için gerekli olan mermerleri, tapınak mihraplarının yapımı için kullandıkları sedir ağacını, altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri temin etmek için girişimleri Mezopotamya ve Anadolu arasında kültürel münasebetlerin gelişimini sağlamıştır.

Mezopotamya tapınak yapımının tümünde benzer bir plan izlenmiştir. Taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Tapınakların karakterize iki özelliği ise; tanrının simgesi yada heykeli için bir niş ve bunun önünde kerpiçten bir sunağa sahip olunmasıdır. Anadolu tapınak mimarisinin en önemli özelliği ise, tapınaklarda ve savunma sistemini oluşturan yapılarda rampaların varlığı olmasıdır. Bu rampaların kullanılması savunma amacıyla yapıldığı gibi aynı zamanda tapınak içi iletiminde, bir anlamda girişi zorlaştıran, korunmaya yönelik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

Mezopotamya kavimlerinde öldükten sonra ruhlarının yer altı dünyasında geri dönüşü olmayan ve Kur olarak nitelendirdikleri karanlıklar diyarına gittikleri şeklinde bir anlayış bulunmaktadır. Bu durum Mezopotamya insanı için korku yaratmış bu sebeple Tanrılar için yapılan bütün ayin ve ibadetlerle uzun süre yaşamayı sağlamak istemiştir.

Anadolu insanı hayatın ölümlerle sona ermeyeceğine inanmışlardır. Onlar, öldükten sonra insanın mutlaka yeniden dirileceğini ve dünyaya geleceğini düşünmektedirler. Ölümcül beden yok olup gitse bile en azından insan ruhu varlığını şu veya bu şekilde sürdürecektir. Ölü ruhlarının yaşamsız bedeni terk ettikten sonra gökyüzüne gittikleri ve orada mutlaka dünyadakine biraz da olsa benzeyen bir biçimde varlıklarını sürdürdükleri inancı mevcuttur.

Ölünün arkasından yapılan törenlerin ölü ruhuna kurban ile başlaması ve kurban sırasında ölüye, “Senin olduğun gibi bu sığır da olsun ve senin ruhunu bu sığıra, aşağıya indir” şeklindeki hitaptan, ölüye halen erişilebildiği ve ölünün yaşayandan tek eksiğinin ruh olduğu, bu nedenle ruhunun geri dönmesinde hareket kabiliyeti olan bir başka ruhun (sığırın) yardımcı olabileceği inancının var olduğu anlamı çıkarılabilmektedir.

Mezopotamya insanı cesedi defnedilmeyen edimnuların yani ruhların yer altı alemine giremeyerek yeryüzünde başıboş dolaşıp huzur bulamadıklarını düşünmektedirler. Bu sebeple bir kişiye verilebilecek en büyük ceza kişinin cesedinin gömülmemesidir.

Mezopotamya’da ölüyü kin yada kasten cezalandırma dışında toprağın üstüne gömme, açık havada sergileme yada yakma gibi yöntemlere hiç başvurulmamıştır. Mezopotamya’da ölü gömme ile ilgili olarak hükümdarların mezara yalnız gömülmemekle yanlarında zengin eşyalar, silahlar, mücevherler, müzik aletleri hatta müzisyenler, hizmetkarlar vs. ile birlikte gömüldükleri kral mezarlarının bulunmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Krallarına öteki dünyada eşlik etmek amacıyla bu kişilerin de mezara girdikten sonra zehir içmek suretiyle (yapılan kazılarda her ölünün önünde bir kap bulunmasından bunlarda zehir olduğu düşünülmektedir) hükümdarlarıyla birlikte gömüldükleri bilinmektedir.

Anadolu'da ölümler gömülerek yada yakılarak defnedilmektedir. Basit halkın aksine kral ve ailesine mensup kimseler yakılarak tanrı olup, tanrıların oturdukları gökyüzüne çıktıkları düşünölmektedir.

Mezopotamya ve Anadolu'da yeraltındaki ölümlerin ruhları için yiyecek ve kurbanlar sunulmazsa, onlar yeryüzüne çıkarak insanlara rahatsızlık vereceklerine ve ölenlerin arkasından çok fazla ağlayıp sızlanmanın onları sıkacağına inanılmaktadır.

IV. DİNİ AYINLER

Mezopotamya ve Anadolu kavimlerinde bayramlar insan-tanrı ilişkilerinin en somut ve önemli araçlarından biri olarak görölmüş ve hedefleri esas olarak karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmıştır. Bayram düzenlemekle başrahip kral tanrılarını memnun etmek için onlara çok pahalı ve lüks ziyafetleri vermekte, bunun karşılığında da onlardan kendisi, ailesi ve ülkesi için yaşam, sağlık ve bereket beklemekte, onlardan tüm kötölükleri, bereketsizliği ve hastalıkları uzaklaştırmalarını istemektedir.

Bayramların kutlanacağı yer, zaman ve sırası çok önemlidir. Kentler, köyler, tapınaklar ve daha bir sürü dini yapılar, mukaddes mekanlar, kırlar, ırmaklar ve dağlar, bayramların en çok kutlandığı mekanlar arasındadır.

Yeni Yıl ve çeşitli bayramların kutlanılmasına iki toplumda çok önem vermiştir. Mezopotamya'da Sumerliler, tanrı Tammuz'un yerin altından çıkışını baharın müjdecisi olarak düşünerek bahar ayında bu bayramı kutlarken, Anadolu'da Hititler kayıp tanrı Telepinu'nun dönüşünü kutlamışlardır.

Mezopotamya'da ve Anadolu'da bayram merasimlerinde bayrama katılan insanların yanı sıra kullanılan tüm araç gereçler, kapacaklar ve tüm kurban malzemesi ile yiyecek içeceklerin de istisnasız temiz olması gerekmektedir.

Büyük bayramlardaki dini törenleri, baş rahip sıfatıyla krallar yönetmekteydiler. Mezopotamya'da kral ailesi törenden önce ve sonra mutlaka ellerini yıkarlar, güzel kokular sürerlerdi. Tanrının baş hizmetkârı kral pis ve kusurlu olursa memleketin felakete uğrayacağına inanılırdı.

Sami kavimlerinde kralın üzerindeki tüm nişan ve rütbe işaretleri çıkarıldıktan sonra içteki kült odasına girebilmektedir. Ondan sonra yanağı tokatlanıp, kulağı çekilerek aşağılanmaktadır. Aşağılanan kral, tanrı Marduk'un önünde diz çöker ve tanrıya o yıl günah işlemediğini, Esagila ve Babil'i savsaklamadığını belirtir. Urigallu rahibi tarafından yapılan bir konuşmadan sonra, kralın nişanları geri verilir ve tekrar yanağı tokatlanır. Bu davranış ne karda acı verici olursa kralın gözlerinden o kadar gözyaşı dökülecek ve Marduk hoşnut kalacağı inancı bulunmaktadır. Buna benzer bir uygulama Hititlerde tanrı asaları ile kralın sırtına vurulması ve kralın o asayı öpmesi, onun tanrı otoritesini mutlak suretle kabul ettiğinin bir nişanesi sayılması olarak görmekteyiz.

V. KURBAN KESME VE SUNMA

Mezopotamya ve Anadolu kavimlerinde tanrılara kurban sunumu bayramların kutlanması, tapınak yapımı ya da adaklar şeklinde verilmektedir. Tanrılara sunulacak kurbanları kanlı ve kansız sunular olarak ikiye ayırabilmekteyiz. Bunlardan tanrılara ekmek, bira, şarap gibi ürünlerin verilmesini kansız sunular sınıfına dâhil edebilirken hayvan sunumları ise kanlı sunular kısmında gösterebiliriz.

Kansız kurban sunumları için, tapınakların geniş arazileri bulunmaktadır. Bu araziler tanrılar için ekilir, biçilir ve yetişen ürünler henüz hiçbir insan yemeden turfanda olarak tanrılara sunulmalıdır. Kanlı sunular olan taze etlerde hiçbir insan yemeden doğrudan doğruya tanrıya sunulmaları gerekmektedir. Yoksa tanrıya karşı büyük günah işlenmiş olmaktadır. Tanrıya sunulacak taze etler sığır ve koyun çobanları tarafından

zamanında getirilmez ya da kendileri tarafından yenilirse ve bu olay duyulursa cezaları ölümdür.

Anadolu'da kurban maddelerinin tanrının ruhuna ulaşması tapınak adamları tarafından yenmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu yiyecekler ancak tapınak içerisinde yenilebilmekte fakat tapınak görevlileri aileleriyle paylaşmamaktadırlar. Mezopotamya kavimlerinde ise, kurbanın sağ kalçası ve iç organları Tanrıya takdim edilir, gerisi etrafta olan kişilere dağıtılmaktadır.

VI. KÂHİNLİK VE BÜYÜ

Kehânet, Mezopotamya'da oldukça güçlü ve yaygın bir inanç olmasına karşın Hititlerde ara sıra oluşan doğa dışı ve normalden farklı olayların tanrıların insanlara verdikleri işaretler olarak yorumlanmasından öteye gitmemiştir. Babil'deki kehânet anlayışına göre, bir kez saptanan bir belirti, bir olay ve bundan sonra olanlar, aynı belirtiler yine görüldüğünde tekrarlanmaktadır. Örneğin, kulağı kesik bir çocuk doğmuş ve ülkenin başına bir felaket gelmişse, doğacak tek kulaklı her çocuğun ülke için aynı felaketin habercisi olduğuna inanılmaktadır. Bu tür genelleştirici kehânetler Hititlerde mevcut olmayıp, kehânet Hurriler aracılığıyla Anadolu'ya geçmiş ve Hititlerin bünyesine uyduğu oranda kabul görmüştür.

Mezopotamya ve Anadolu insanı şiddet sonucu veya kötü kehanetler altında ölenlerin veya gömüt törenleri doğru yapılmayan insanların ruhlarından korkmuşlardır. Bunlardan korunmak amaçlı hayırlı büyü ve dua sanatının olduğuna inanarak kehânet ve büyü inançlarının tıp ile de ilişkilendirerek tedavi amaçlı kullanmışlardır.

SONUÇ

Mezopotamya medeniyet tarihinin başlangıcı olarak bilinmektedir. Gerçektende yazının burada keşfi ve gelişimiyle tarihte birçok ilk burada ortaya çıkmıştır. Mezopotamya’da gelişen medeniyet ve kültür sadece Mezopotamya sınırlarında kalmamış komşu coğrafyalarda da etkisini göstermiştir. Bu anlamda burada yaptığımız çalışma bu öngörüü destekler mahiyettedir.

Anadolu’nun kendine has kültürleri yanı sıra Mezopotamya kültür ve medeniyetlerinden de büyük ölçüde etkilendiğini görmekteyiz. Bu etki özellikle dini manada kendini göstermiştir.

M.Ö. II. binyıl Tunç Çağı’nın orta dönemlerine girilmekle birlikte bu dönemin en belirgin özelliği Mezopotamya ile başlayan çok sıkı ve iyi örgütlü ticaret ilişkileridir.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarete Anadolu’da az bulunan kalay, kumaş gibi emtialar Mezopotamya’dan sağlanmakta bunun karşılığında da Anadolu’dan değerli madenlerden olan altın, gümüş, amutum gibi değerli taşlar götürmektedirler. Tüccarlar bu ticaret karşılığında yerli krallara vergi vermekte onlar da tüccarların haklarını korumaktadırlar.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki bu ticareti sağlamlaştırmak amacıyla en merkezi Kaniş karumunun dışında karumlar ve küçük konaklama yerleri diye nitelendirilebilecek wabartumlar kurulmuştur. İyi bir gelişme alanı bulan bu sistem sebebiyle bu döneme Asur Ticaret Kolonileri Çağı denilmiştir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı tüccarları günümüz ticaret hayatına örnek teşkil edecek bir organizasyona sahiptirler. “Bit karim” olarak adlandırılan bu dairelere tüccarlar yol parası, geçiş ücreti ya da mallarını emanet olarak

bıraktıkları için vergileri bu dairelere vermeleri sebebiyle bugünkü bankacılık sektörünün temelleri atılmıştır diyebiliriz.

Asurlu tüccarlar, ticaret amacıyla Anadolu'ya gelmeden önce yerel krallara yemin ederek onlara vergi vermektedirler. Yerel krallar da bunun karşılığında tüccarların haklarını gözetmekte, mallarına zarar gelirse bunların tazminini sağlamaktadırlar. Bu sebeple günümüzdeki sigortacılığın temellerinin bu döneme ait olduğunu görmekteyiz.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın şüphesiz dikkate değer olaylarından biri de Anadolu'nun Asurlu tüccarların yanlarında getirdikleri çivi yazısını öğrenmesidir. Böylece yazı, antlaşmalardan ticarete, evlenme belgelerinden evlat edinmeye kadar her alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Toplumlar arasındaki ilişkiler tarih öncesi devirlere kadar uzanmakta ve bu ilk ilişkiler yalnız arkeolojik buluntularla belirlenebilmektedir. Mezopotamya medeniyetinin yazı sistemini bulmasıyla birlikte toplumlar arasındaki ilişkiler de yazılı kaynaklar vasıtasıyla tespit edilme imkanı bulmuştur.

Ticarette kullanılan borç senetlerinin üzerine Mezopotamya ve Anadolu tanrı isimlerinin geçiyor olması ve her iki kültüründe tanıdığı bayramların tarihleme olarak kullanılmalarından dini inanç ve adetlerinde ortak olan noktalara rastlamaktayız.

Anadolu ve Mezopotamya inanç sistemlerinde anthropomorphism (insan görünümlü) tanrı olarak adlandırılan tanrı inancının varolduğunu görmekteyiz. Bu inanç sebebiyle gerek Mezopotamya'da gerekse Anadolu'da tanrılar tıpkı insanlar gibi yedirilip, içirilmiş, giydirilmiştir. Bunlar yapılırken amaç tanrıların hoşnutluğunu kazanmak ve onların gazabından korunmaktır. İnsanlar ile ölümsüzler yani tanrılar her iki toplumda da birbirinden ayrılmıştır.

İnsanların, tanrıların ölümsüzlüğünün yanında insanın ölüm karşısındaki acizliğini belirten birbiriyle bağlantı mitolojiler türemiştir.

İnsan ölümlü olmakla birlikte ölümden sonraki bir yaşam olarak ölülerin geri dönüşü olmayan ülkeye giderek ebedi karanlıklar içerisinde yaşamlarını devam ettirecekleri inancı bulunmaktadır.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari faaliyetin dine etki edip, tapınakların tanrının evi olduğu şeklindeki inanç sebebiyle tapınak yapımında kullanılan iyi ahşap ve değerli madenlerin dışarıdan temininin yapılması iki kültürün özellikle Mezopotamya'nın Anadolu'yu etkilemesine neden olmuştur. İki kültürün dini inanç ve adetleri birbirine paralel şekilde gelişmiştir.

KAYNAKÇA

Alpman, Adil: “Hurriler’de Ulusal Panteon ve Yerel Panteonlar”,
D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, C:XIII, S:24, Ankara, 1980
.....: “Anadolu’da Huriler”, III.Hititoloji Kongresi (Eylül 1996),
Ankara, 1998

Atlaslı Büyük Uygarlık Ansiklopedisi: Mezopotamya ve Eski
Yakındoğu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Andre Beatrice - Savlıni: Babil , Dost Yayıncılık, İstanbul, 2008

Akurgal, Ekrem: Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Net Yayınları, 1995
..... : Anadolu Kültür Tarihi, Tubitak Yayınları, Ankara, 1998

Aktüre , Sevgi :Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt
Yayınları, İstanbul, 2004

Akyurt ,İ. Metin: M.Ö. 2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri, TTK,
Ankara, 1998

Arıkan ,Yasemin: “Hitit Mitolojisi Hakkında”, Türkiye’de Sosyal Bilimlerin
Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildirileri,
Ankara, 1998

Bratton ,F. Gladstone: Yakın Doğu Mitolojisi, Çeviren; Nejat
Muallimoğlu, İstanbul, 1995

Bayram, Sebahattin :”Kültepe’den Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler”,
XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, İstanbul, 1987

Belli, Oktay: Anadolu Tanrıçaları, Mete Kültür Dizisi, İstanbul, 2001

Bayladı, Derman: Dinler Kavşağında Anadolu, Say Yayınları, İstanbul, 1998

Çığ, Muazzez İlmiye: “Kur’an, İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005

..... : Kur’an İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997

Doğrul, Ömer Rıza: Dinler Tarihi, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1958

Günaltay, M. Şemseddin: Mezopotamya-Sümerler, Akşam Matbaası, İstanbul, 1945

Gökçek , L.Gürkan: “Kültepe Vesikalarına Göre Asur-Kaniş Arası Ulaşım ve Taşımacılık”, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri , Kayseri, 2000

..... : “Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Kahramanmaraş, 2004

Günbattı, Cahit: “Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Krallıkları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge”, XII.Türk Tarih Kongresi Bildirileri (12-16 Eylül 1994), Ankara , 1994

..... : “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet”, IV. Uluslar arası Hitit Kongresi Bildiriler (Çorum 1996), Ankara, 1998

..... : Asur Ticaret Kolonileri Devrine Bir Bakış, IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri , 2003

Gül, Şerife: “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’nun Siyasi Yapısı”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı, Ankara, 1993

Herodotos, Çeviri:Müntekim Ökmen, Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, 2002, İstanbul

Hooke, Samuel Henry: Ortadoğu Mitolojisi, Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Yayınevi, Ankara, 2002

Kramer, Samuel Noah: Tarih Sumer'de Başlar, Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990

.....: Sumer Mitolojisi, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999

.....: Sumerlerin Kurnaz Tanrısı Enki, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000

..... : Sumerler, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002

Kinal, Firuzan:“Eski Önasya Dinlerinde Monoteist Temayüller”, Belleten, C:XVIII, S:70, Ankara, 1954

.....: Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara ,1983

Kuzuoğlu, Remzi: “Koloni Devrinde Kaniş Krallığı ve Komşuları”, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyum Bildirileri, Kayseri, 2000

Karasu, Cem: “Hititlerde Neden Bin Tanrı Vardı?”, 1996 Yılı Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları, Ankara, 1997

Karauğuz, Güngör: Hitit Mitolojisi, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001

Landsberger, Benno:“Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları”, Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, D.T.C.F. Dergisi, C: III, S:2,Ankara, 1945

Michael, Roaf: Mezopotamya ve Eski Yakın Doğu, Atlaslı Büyük Uygarıklar Ansiklopedisi 9, İletişim Yayınları, 1986

Macqueen , J.G.: Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2001

Memiş, Ekrem: Eskiçağ Mezopotamya Tarihi, Bursa ,2006
: Eskiçağ'da Mezopotamya: En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar, Bursa, 2007
 : Eskiçağ Türkiye Tarihi; En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989

Narçın, Ali: A'dan Z'ye Asur, Ozan Yayıncılık , İstanbul, 2008

Sever, Hüseyin : "Anadolu'da Borsa ve Enflasyonun İlk Şekilleri", Archium Anatolicum, S.1, DTCF, Ankara, 1995
 : "Amutum Ticareti İçin Verilmiş Bir Ruhsatname", II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1998

Süel, Aygül: "Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?", X. Türk Tarih Kongresi, C: II, TTK Basımevi, Ankara, 1986
 : Hitit Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni, A.Ü.D.T.C.F. Basımevi, Ankara, 1985

Sevin, Veli: Yeni Asur Sanatı1- Mimarlık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991

Savaş, Özkan Savaş: "Hattuşa Adı Üzerine" III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Blidirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996), Ankara, 1998

Şahin, Hasan Ali: "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kaniş Şehrinde Dini Hayat", II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1998
 : "Kaniş-Karum Mahkemesi", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyum Bildirileri, Kayseri, 2000

Tümer Günay - Küçük Abdurrahman: Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 1997

Tosun , Mebrure: Mezopotamya Silindir Mühürlerinde Huri-Mitanni Üslûbu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara , 1956

Uzunlîmoğlu, Ayşe: “Karum’un II. Tabakasında Bir Grup Borç Mukavelesi”, Anadolu Medeniyetler Müzesi 1992 Yıllığı, Ankara, 1993

Ünal, Ahmet: Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980

..... : Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları, Etibank Yayınları, 1999

.....: Hititler Devrinde Anadolu 1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002

.....: Hititler Devrinde Anadolu III, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005

Quates ,Joan: Babil, Arkadaş Yayınevi, İstanbul, 2004

ÖZET

Anadolu, Asya ve Avrupa arasında bir köprü konumunda olması sebebiyle Doğu ve Batı Kültürlerinin iç içe karışıp kaynaştığı bir kültürel mozaiğin oluşup gelişmesini sağlamıştır. Bunun sebebi eskiden beri Anadolu toprakları üzerinde yaşayanların Mezopotamya, Mısır ve Ege Medeniyetleri ile münasebetlerini o devirde deniz yolu olmadığından Anadolu köprüsü üzerinden geçen karayolları ile yapabilmeleridir.

Mezopotamya, verimli toprakları ve uygun iklim şartları nedeniyle tarih boyunca birçok farklı kavimlerin bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. Bu sebeple yazı, din, fal, büyü ve mitoloji türleri burada oluşup gelişmiştir.

M.Ö. II. binyılda damgasını vuran ise, Anadolu ile Mezopotamya arasında yapılan ticaret olmuştur. Asur Ticaret Kolonileri diye tabir edilen bu dönemde Asurlu tüccarların Anadolu'ya yanlarında ticaret amaçlı getirmiş oldukları hesap cetvelleri, borç senetleri vs. dolayısıyla Anadolu halkı yazı ile tanışmıştır. Bu dönemle ilgili bilgilerimizi Asurlulardan kalan bu ticari belgeler oluşturmakla birlikte o döneme ilişkin aile, hukuk, dini inanış vs. hakkında da bilgi edinebilmekteyiz.

Anadolu ve Mezopotamya kavimleri arasındaki ticari faaliyet dini açıdan da etkili olup, tapınakların tanrının evi olduğu şeklindeki inanç sebebiyle tapınak yapımında kullanılan iyi ahşap ve değerli madenlerin dışarıdan temininin yapılması iki kültürün özellikler Mezopotamya'nın Anadolu'yu etkilemesine neden olmuştur. İki kültürün dini inanç ve adetlerine baktığımızda; anthropomorphism (insan görünümlü) tanrı olarak adlandırılan tanrı inancının var olduğunu görmekteyiz. Bu inanç sebebiyle gerek Mezopotamya'da gerekse Anadolu'da tanrılar tıpkı insanlar gibi yedirilip, içirilmiş, giydirilmiştir. Bunlar yapılırken amaç tanrıların hoşnutluğunu kazanmak ve onların gazabından korunmaktır. Her iki toplumdaki insanların, tanrıların ölümsüzlüğünün yanında insanın ölüm

karşısındaki acizliğini belirten birbiriyle bağlantı mitolojiler türemiştir. Tanrıların ölümsüz olduklarını kabul etmelerine karşın onların yediklerini, içtiklerini ve hatta hastalandıklarını dahi düşünmüşlerdir.

Anadolu ve Mezopotamya dini inanç sisteminde insanın varoluş amacını tanrıların isteklerini yerine getirmek, onları hoşnut tutmak olarak düşünmüşlerdir.

Tanrıların gök-yüzünde oturduğuna inanılmakla birlikte Anadolu ve Mezopotamya'da içinde tanrı tasvirlerinin bulunduğu, tanrılara kurbanlar ve sunular sunulan gösterişli tapınaklar yapılmış olduğunu görmekteyiz.

Anadolu ve Mezopotamya'nın dini adetleri de hemen hemen aynılık göstermektedir. Ölen kişilerin eşyalarıyla birlikte gömülmesi ve bunların öteki dünyada ölen kişiye eşlik edeceği inancından ahiret inancına sahip olduklarını görmekteyiz. Ölü gömme adetleri de paralellik göstermekle birlikte Hititlerde kralın öldükten sonra tanrı olacağı inancıyla yakıldığını bilmekteyiz.

Yeni Yıl ve çeşitli bayram merasimleri de iki toplumda benzerlik göstermektedir. Mezopotamya'da Sumerliler, tanrı Tammuz'un yerin altından çıkışını baharın müjdecisi olarak düşünerek bahar ayında bu bayramı kutlarken, Hititlerde kayıp tanrı Telepinu'nun dönüşünü kutlamışlardır. Böylece M.Ö. III.- II. Binlerde Mezopotamya-Anadolu Kavimlerinin dini inanç ve adetlerinin birbiriyle paralel olduklarını görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler

Anadolu

Mezopotamya

Din

İnanç

Adet

Tapınak

ABSTRACT

Since it has always been a bridge between Asia and Europe, Anatolia has ensured forming and developing of a cultural mosaic where Eastern and Western cultures have melted and blended with each other. The main reason is, those who formerly lived on the territory of Anatolia were only able to maintain their relationship with Mesopotamian, Egyptian and Aegean civilizations of that era over the roads passing through the bridge of Anatolia since no sea routes were available back then.

Throughout history, Mesopotamia has always been a region where many different nations lived together because of its fertile lands and suitable climatic conditions. Inscriptions, languages, religions, fortune telling, magic, mythology and etc. have always first emerged in this area.

The trade relationship between Anatolia and Mesopotamia made mark in history in 2000 BC. During this era, which is named as Assyrian Trade Colonies, Anatolian people was introduced with writing because of the statements and debentures, etc. that were brought to Anatolia by the Assyrian Merchants due to their business activities. Notwithstanding that these commercial instruments from the Assyrian era gives us invaluable information regarding this era, it also gives us information regarding the family life, judicial system, religious beliefs and etc. pertaining to the era.

We see that in the belief systems of Anatolia and Mesopotamia there was the belief of god which was called anthropomorphism (human-looking). Because of this belief both in Mesopotamia and Anatolia, the people tried to please the Gods by providing them with feasts and offering sacrificed animals.

In both societies, interrelated mythologies emphasizing the immortality of gods and showing the weakness of man against death were developed.

The religious traditions of Anatolia and Mesopotamia were almost similar. The burial of the deceased with their personal belongings indicates that they believed in afterlife. Although burial traditions showed similarities with each other in both societies, it is known that the Hittites cremated their kings believing that they would be ascended as gods once they die. Therefore, it was very important for both societies to celebrate the New Year and various holidays. Sumerians in Mesopotamia celebrated this holiday in Spring considering that emergence of the God Tammuz heralded the coming of spring, whereas the Hittites celebrated the return of their lost God Telepinu.

Keywords

Anatolia

Mesopotamia

Religion

Temple

Faith

Pieces